

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НИ ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 1 (22)

Ужгород 2019

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22)

УДК 327 (477)

Г 36

Видання здійснює публікації за спеціальностями:
055 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії
056 Міжнародні економічні відносини
(Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії:

Данилець Юрій Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Заступник голови редакційної колегії:

Артьомов Іван Володимирович – кандидат історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Члени редакційної колегії:

Віднянський Степан Васильович – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, **Газуда Леся Михайлівна** – доктор економічних наук, професор кафедри економіки і підприємництва (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Гоблик Володимир Васильович** – доктор економічних наук, професор, перший проректор (Мукачівський державний університет), **Грицишен Дмитрій Олександрович** – доктор економічних наук, професор (Житомирський державний технологічний університет), **Кічера Віктор Вікторович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Прохненко Ігор Анатолійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Руденко Ольга Мстиславівна** – доктор наук з державного управління, професор, директор науково-дослідного інституту публічного адміністрування та менеджменту (Чернігівський національний технологічний університет), **Тодоров Ігор Ярославович** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Устич Сергій Іванович** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Надзвичайний та Повноважний Посол (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Черленяк Іван Іванович** – доктор наук з державного управління, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Шкода Мірослав** – доктор філософії, доцент факультету менеджменту Університету ім. Коменського в Братиславі (Словаччина), **Якубек Петер** – доктор філософії, доцент, квестор ВНЗ «Дубницький технологічний інститут» (Словаччина).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол №2 від 24 січня 2019 р.)

Електронна версія: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE
OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

**GEOPOLITICS OF UKRAINE:
HISTORY AND MODERN TIMES**

Collection of scientific papers

Issue 1 (22)

Uzhhorod 2019

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22)

УДК 327 (477)

Г 36

The Publication Publishes in Specialties:
055 International Relations, Public Communication and Regional Studies
056 International Economic Relations
(Branch of Knowledge – 05 Social and Behavioral Sciences)

EDITORIAL BOARD:

Editor in chief:

Yurii Danylets – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies (SU “Uzhhorod National University”)

Deputy editor in chief:

Ivan Artiomov – Ph.D. (History), Associate Professor, Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the ER Institute of European integration studies (SU “Uzhhorod National University”)

Members of the Editorial Board:

Stepan Vidniansky – Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Lesia Hazuda** – Doctor of Sciences (Economy), Professor of the Department of Enterprise Economics (SU “Uzhhorod National University”), **Volodymyr Hoblyk** – Doctor of Sciences (Economy), Professor, First vice-rector (Mukachevo State University), **Dymytrii Hrytysyshen** – Doctor of Sciences (Economy), Professor (Zhytomyr State Technological University), **Victor Kichera** – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries (SU “Uzhhorod National University”), **Ihor Prokhnenko** – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies (SU “Uzhhorod National University”), **Olha Rudenko** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Director of the Scientific Research Institute of Public Administration and Management at Chernihiv National University of Technology (Chernihiv, Ukraine), **Ihor Todorov** – Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the Information Centre of European Union, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration (SU “Uzhhorod National University”), **Serhii Ustych** – Doctor of Sciences (Sociological Science), Professor, Head of the Department of International Studies and Public Communications, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary (SU “Uzhhorod National University”), **Ivan Cherleniak** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor of the Department of Business-Administration, Marketing and Management (SU “Uzhhorod National University”), **Miroslav Skoda** - Ph.D., Faculty of management, department of corporate finance, Comenius University (Slovak Republic), **Peter Jakubek** – Ph.D., Quaestor of DTI University (Slovak Republic).

Recommended for publication by the Academic Council of Uzhhorod National University (Protocol No.2 of 24.01.2019)

Electronic version: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

Артъомов Іван. Десятиліття Східного партнерства: проблеми та перспективи	7
Тодоров Ігор, Тодорова Наталія. Українсько-німецькі відносини в контексті історії і геополітики.....	30
Бевзюк Євгеній. Імперія як історико-геополітичний феномен	45
Лавер Олександр, Матяшовська Беата. Людські втрати Української держави у війнах і конфліктах ХХІ століття.....	66
Бенчак Олеся. Кордони і транскордонні процеси: новітні тенденції державно-просторових розмежувань (<i>публікується англійською мовою</i>)	87
Токар Петро. Україна і Казахстан у контексті світового інтеграційного процесу (<i>публікується російською мовою</i>).....	103
Хохол Тетяна. Сучасний потенціал впливу Вишеградської групи на формування політики ЄС.	128
Мойсюк Віра. Ядерне роззброєння України: чи була альтернатива?	138

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Василь Мікловда, Володимир Кубіній. Стратегічна поведінка економічних систем в умовах глобалізації	153
Святослав Жуков. Нові пріоритети міжнародної маркетингової діяльності підприємств в умовах глобалізації та інтеграції України у світове господарство.....	166
Попик Мар'яна. Стратегічні напрями розвитку інтеграційних структур у лісопромисловому комплексі в умовах євроінтеграції.	188
Малоголова Тетяна. Публічна політика та публічна влада: концептуальні підходи до аналізу.....	203
Абрамова Дарія. Правове регулювання державної мовної політики у сфері захисту прав національних меншин	226

CONTENT

GEOPOLITICAL PRIORITIES OF UKRAINE

Ivan Artiomov. The Eastern Partnership Decade: Challenges and Prospects	7
Ihor Todorov, Natalia Todorova. Ukrainian-German Relations in the Context of History and Geopolitics	30
Evhenii Bevziuk. Empire as a Historical-Geopolitical Phenomenon	45
Oleksandr Laver, Beata Matiashovska. Human Losses of Ukrainian State in Wars and Conflicts of XXI century	66
Olesia Benchak. Modern Borders and transborder Processes as an Object of Sociological Analysis (<i>published in English</i>)	87
Petro Tokar. Ukraine and Kazakhstan in the context of the world integration process (<i>published in Russian</i>)	103
Tetiana Khokhol. Modern Influence of the Visegrad Countries on the Formation of European Union Policy	128
Vira Moisiuk. Ukrainian nuclear Distribution: was there an Alternative?	138

EUROINTEGRATION AND ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Vasyl Miklovda, Volodymyr Kubiniy. Strategic behavior of economic systems in globalization conditions	153
Sviatoslav Zhukov. New priorities of international marketing activity of enterprises in Ukraine's globalization and integration conditions in the world household	166
Mariana Popyk. Strategic Directions of the Development of integration Structures in the timber Industry Complex in the context of European Integration	188
Tetiana Maloholova. Public policy and public authority: conceptual approaches to the analysis	203
Dariya Abramova. Legal regulation of the state language policy in the sphere of national minorities rights protection	226

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

УДК 327.7(4-6ЄС):327(477)«2009/2019»

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).7–29

*Іван Артьомов,
кандидат історичних наук, доцент,
директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ДЕСЯТИЛІТТЯ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено стану реалізації програми «20 очікуваних досягнень Східного партнерства до 2020 року» за 10 років після запровадження партнерства України, Молдови, Білорусії, Вірменії, Азербайджану та Грузії. Визначено особливості сучасного стану партнерства і окреслено загальну структуру його майбутнього розвитку. Наведено оцінку стану справ на основі комплексного аналізу основних інформаційних джерел з проблематики дослідження. Акцентовано увагу на результатах і проблемах, що існують у процесі реалізації ініціативи «Східного партнерства» в нових геополітичних реаліях. Характеризуються сфери партнерства, де Україна демонструє позитивні зрушення, а також виклики на цьому шляху. Прогнозуються перспективи вдосконалення партнерства, а також шляхи подолання кризових явищ у міждержавних відносинах членів об'єднання в нових політичних реаліях.

Ключові слова: ініціатива «Східне партнерство», оцінки стану справ експертним середовищем, перспективи партнерства, Угода про асоціацію, виклики для України.

The article is devoted to the state of implementation of the program «20 Expected Achievements of the Eastern Partnership till 2020» in 10 years after the implementation of the partnership between Ukraine,

Moldova, Belarus, Armenia, Azerbaijan and Georgia. The peculiarities of the current state of partnership are defined and the general structure of its future development is outlined. The attention is focused on the results and problems that exist during the implementation of the Eastern Partnership initiative in the new geopolitical realities. The results and case studies are presented on the basis of a comprehensive analysis of the main information sources on the research issues. The article characterizes the partnership areas where Ukraine is showing positive developments and also the article outlines some challenges along the way. The prospects for improving the partnership, as well as ways to overcome the crisis phenomena in the interstate relations of the members of the association in the new political realities are projected.

Key words: *Eastern Partnership Initiative, rating the state of affairs by experts, prospects of partnership, Association Agreement, challenges for Ukraine.*

Глобальні трансформаційні процеси, що відбуваються в системі міжнародних відносин, торкаються не лише провідних країн світу, а й тих, котрі відносно недавно стали на шлях незалежного розвитку. *Перебуваючи на перетині ліній інтересів світових центрів сили – Росії, ЄС, США, Азії – Україна не може залишатись осторонь змін, що відбуваються. Вона повинна стати суб'єктом нової геополітики, посісти в ній таке місце, яке б відповідало національним інтересам, власному вибору та основним пріоритетам розвитку, зазначав Анатолій Зленко [1].*

Водночас було б самовпевнено вважати, що вигідне геополітичне розташування України принесе їй необхідні стратегічні та політичні дивіденди. Переваги потрібно вміти ефективно використовувати для ведення активної зовнішньої політики, адже Україна залишається державою, стратегічно важливою в регіоні і в системі міжнародних відносин [1].

Виходячи з того, що стратегічними пріоритетами зовнішньої політики України залишаються європейська та євроатлантична інтеграція, участь нашої держави в програмах та ініціативах європейської спільноти відіграє надзвичайно важливу роль. Саме тому програма ЄС «Східне партнер-

ство» (Eastern Partnership) використовується Україною для поетапного виконання 20 пріоритетів у різних сферах життєдіяльності.

Проект «Східне партнерство», запропонований Польщею і Швецією 26 травня 2008 року і офіційно затверджений Європейською Радою 19-20 березня 2009 року, цього ж року був уведений в дію на саміті Східного партнерства 7 травня в Празі.

Головна мета проекту – зближення ЄС із шістьма країнами – Україною, Молдовою, Азербайджаном, Вірменією, Грузією та Білорусією. Основа співпраці – посилення двостороннього та багатостороннього співробітництва ЄС із східноєвропейськими партнерами та між ними самими та надання учасникам проекту допомоги в реалізації завдань європейської інтеграції на основі здобутків, досягнутих у процесі Європейської політики сусідства (ЄПС).

Мета Східного партнерства – співробітництво його учасників з ЄС у рамках оборонної та економічної політики Євросоюзу. А перспектива цієї співпраці – включення в Економічне співтовариство сусідства, що є кроком до повноцінної участі в економіці ЄС. Не до «повноцінного членства», а саме до «повноцінної участі» – щось на кшталт законодавчого закріплення статусу «європейської держави», виходячи з географічної карти Європи. В економічному плані країнам Східного партнерства обіцяно створення в перспективі зони вільної торгівлі окремо з кожною з них, але не загальної вільної торгової зони.

Найбільш деталізована та значна за обсягом частина програми «Східного партнерства» – «енергетична безпека», цілі якої такі:

1. Реалізація довгострокової стратегії енергопостачання і транзиту.
2. Регіональна інтеграція енергетичної інфраструктури країн Східного партнерства (нагадування про необхідність закриття АЕС у Медзаморі, Вірменія).
3. Повна інтеграція енергетичного ринку України в енергетичний ринок ЄС, одним із позачергових завдань

якої є реконструкція транзитних нафто- та газопроводів в Україні, включаючи моніторинг постачань, і також із застереженнями про оцінювання рівня ядерної безпеки всіх атомних електростанцій України, що знаходяться в експлуатації.

4. Конвергенція енергетичної сфери Азербайджану – єдиного учасника Східного партнерства, що експортує вуглеводні до ЄС – із енергетичним ринком ЄС та її інфраструктурна інтеграція до ЄС.
5. Кооперація енергетичного сектора Білорусі з ЄС і реформи в цьому секторі, а також залучення його до вуглеводного транзиту через Білорусь до ЄС.

Загалом програма робить особливий акцент на транзитному статусі учасників досліджуваного партнерства.

Ставлення ЄС до країн партнерства як «підшефних» виявляється також і в тому, що ЄС не задовольнив усі вимоги країн-учасниць програми. Наприклад, Грузії та Азербайджану не вдалося внести в проект заключного комюніке саміту положення про необхідність поваги до територіальної цілісності країн, що беруть участь у програмі. Окрім того, в останній момент у комюніке формулювання «європейські країни» щодо шести пострадянських республік було замінено на «східноєвропейські країни». І нарешті, положення про «візову лібералізацію» у відносинах ЄС із учасниками програми було замінено на фразу про те, що скасування візового режиму цих країн із ЄС є «довгостроковою метою».

Обсяг фінансування цього проекту засвідчує, що Європа має можливість «за невелику плату отримати додатковий вплив у регіоні». Бюджет Східного партнерства з 2010 по 2013 р. становить 600 млн. євро на 6 країн, за нерівномірного фінансування програм із кожною з них. Забезпечення впливу в південному від Європи напрямі оцінюється ЄС у 16 млрд. євро в період з 2007 по 2013 р. Навіть з урахуванням різної кількості країн – до числа учасників Середземноморського партнерства входять усі 27 держав Євросоюзу та 16 партнерів у всьому Південному Середземномор'ї та на

Близькому Сході, і більш тривалого терміну фінансування – різниця більш ніж суттєва.

У зв'язку з усім сказаним вище, Східне партнерство – проект, що сприймається неоднозначно як на Сході Європи, так і на Заході. Німеччина і Франція не хочуть, щоб східноєвропейські країни вважали його кроком на шляху до набуття повноправного членства в Європейському Союзі. А на Сході Європи, у тій же Україні, дивляться на нього з неприхованим розчаруванням, як на проект, що посилює «політику добросусідства» і практично перебиває будь-які перспективи на вступ до ЄС.

Отже, проект «Східне партнерство» не передбачав надання його учасникам перспектив членства в ЄС. Він став тимчасовим компромісом у протиріччі інтересів Польщі та Німеччини. Через цей проект Польща планувала трансформувати давнє історичне прагнення до домінування на Сході. В той же час частина аналітиків і науковців припускали можливість надання країнам-членам Східного партнерства перспективу членства в ЄС. Цю тезу аргументував Умланд Андреас в своїй праці «ЄС має надати країнам Східного партнерства перспективу членства» [2].

Але в травні 2009 року на установчому саміті Східного партнерства в Празі європейські політики чітко дали зрозуміти, що їх нова ініціатива зовсім не передбачає майбутнього членства в Євросоюзі. Більш того, в новинах BBC від 8 травня 2009 року з полів саміту говориться, що в підсумковій декларації шість країн-учасниць нової ініціативи ЄС назвали «східноєвропейськими», а не «європейськими» (в пункті 1 декларації), щоб не заохочувати їх можливі заявки на членство в ЄС, а вимоги скасувати візовий режим для шести країн Брюссель і зовсім заблокував.

Відзначимо, що головним підсумком саміту в Празі стала заява президента Єврокомісії Жозе Мануеля Баррозу про те, що ініціатива Східного партнерства не направлена проти кого б то не було, маючи на увазі Росію. Адже вже тоді міністр закордонних справ Сергій Лавров заявляв, що

подібними ініціативами Євросоюз створює нові лінії поділу континенту.

Однак багато європейських аналітиків і експертів критикують Євросоюз за те, що, з одного боку, у його керівників так і не вистачило сміливості зробити головний крок назустріч – пообіцяти перспективу членства, а з іншого – реформувати Східне партнерство як таке. За ці десять років, завдяки Східному партнерству, Україна, Грузія і Молдова вже підписали DCFTA і отримали безвіз. Тому бажання почути про перспективу членства в Києві, Кишиневі та Тбілісі виглядає абсолютно логічним. Адже дедалі частіше громадяни цих країн задають абсолютно логічне запитання: «А що далі?» [3].

Актуальність дослідження ініціативи Східного партнерства надзвичайно важлива для України, яка є регіональним лідером з позиції геополітичних реалій на європейському континенті. Тому протягом 10 років від початку впровадження вказаного проекту ЄС науковці постійно повертаються до моніторингу результатів виконання передбачених положень співпраці.

Свідченням такого твердження є ґрунтовні дослідження В. Мартинюка «Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України» [4,8], О. Воловича «Україна і Грузія в контексті політичних, економічних та безпекових трансформацій: наслідки і перспективи» [5], Є. Рябоштаня «Східне партнерство – перспективи і загрози спільної зовнішньополітичної ініціативи ЄС» [6], Л. Кампов «Ініціатива «Східне партнерство» як новий інструмент підвищення ефективності транскордонного співробітництва України з ЄС» [7], та ін.

Як зазначив В. Мартинюк [8], *оцінити успіхи цього формату можна завдяки документу «Східне партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах», що був розроблений ЄС у грудні 2016 року та оновлений у червні.*

Експерти Української національної платформи Форуму громадянського суспільства «Східного партнерства» (УНП ФГС

СхП) за підтримки проекту «Громадська синергія» ретельно проаналізували досягнення Спільного робочого документа крізь призму інтересів українського суспільства та держави.

Кожне з 20 досягнень було опрацьовано з точки зору реальності отримання Україною проміжних результатів до саміту Східного партнерства в листопаді 2017 року, а також амбітності та досяжності кінцевих цілей до 2020 року.

Безпека стала одним із двадцяти пріоритетних напрямів, які Європейський Союз визначив як певний план дій у рамках ініціативи «Східне партнерство» на найближчі кілька років.

У такий спосіб Брюссель намагається реанімувати Східне партнерство, або, принаймні, протестувати його потенціал. Адже Спільним робочим документом ЄС «Східне партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах» передбачені не тільки цілі, які мають бути досягнуті до 2020 року, але й проміжні результати до Саміту СхП, який відбувся 24 листопада у Брюсселі.

Тобто Євросоюз за результатами виконання цих проміжних завдань мав побачити, наскільки СхП взагалі дієздатне (чи може виконати хоча б найпростіші завдання). А це, в свою чергу, мало допомогти ЄС визначитись з майбутнім Східного партнерства [8].

На підставі моніторингу стану справ аналітики зазначили, що Україна показує помітний прогрес у 17 сферах та демонструє слабкі зрушення у трьох із 20 цілей, які ЄС запропонував для країн Східного партнерства у документі «20 очікуваних досягнень Східного партнерства до 2020 року».

Про це йдеться у дослідженні, яке презентували експерти Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства.

Найактивніше Україна просувається у сферах боротьби з корупцією, реформування державного управління, безпеки, розвитку малого та середнього бізнесу, впровадження Зони вільної торгівлі з ЄС, захисту довкілля, візової лібералі-

зації тощо. Попри це, Україна демонструє слабкий прогрес у 3 сферах – реформі судочинства, енергопостачанні та гармонізації цифрових ринків [9].

Саміт Східного партнерства 24 листопада 2017 року у Брюсселі став етапною подією для подальшого розвитку ініціативи. Результатом цього заходу стало прийняття спільної декларації, в якій, зокрема, відзначено:

- **П. 12.** Учасники Саміту вітають підтримку ЄС Східно-го партнерства, яка надається за допомогою повного і спрямованого використання Європейського інструменту сусідства, включаючи програми транскордонного співробітництва та інші наявні фінансові інструменти. Фінансова підтримка ЄС надається за умови здійснення конкретних кроків з впровадження реформ. Підхід ЄС «більше за більше» і надалі працюватиме на користь тих партнерів, які найбільше впроваджують реформи. Зовнішній інвестиційний план надає нові можливості для фінансування, зокрема через створення Європейського фонду сталого розвитку, покликаного ефективно мобілізувати значні обсяги інвестування.
- **П. 18.** Міжлюдські контакти, в тому числі у питаннях освіти, молоді, культурних та наукових обмінів та мобільності, зближують суспільства. Учасники Саміту вітають ефективне функціонування безвізових режимів з ЄС для Молдови, Грузії та України. Вони очікують на посилення співпраці та подальший прогрес у сфері мобільності, в безпечному та добре керованому середовищі і планують з часом розглянути започаткування діалогу про лібералізацію візового режиму з Вірменією, забезпечивши умови для добре керованої та безпечної мобільності, включаючи ефективне здійснення угод про спрощення візового режиму та угод про реадмісію між сторонами. Учасники з нетерпінням очікують посилення взаємодії з усіма партнерами у модернізації освітніх, дослід-

ницьких та інноваційних систем, а також підвищення їх якості та конкурентоспроможності, одночасно забезпечуючи повагу до прав осіб, що належать до національних меншин на рівні, існуючому на даний момент, як це визначено в конвенціях ООН та Ради Європи та відповідних протоколах; недискримінацію осіб, що належать до меншин, та повагу до різноманіття та повне врахування експертизи органів Ради Європи при реформуванні цих систем.

Особлива увага буде приділятися підтримці та розширенню можливостей молодого покоління, як це було підкреслено на 3-му молодіжному форумі Східного партнерства у червні 2017 року у Варшаві, зокрема з точки зору розвитку їх навичок, громадянської участі та солідарності, розширення академічної мобільності та сприяння їх працевлаштуванню та їхньому підприємницькому духу через всеосяжну молодіжну політику та молодіжний пакет, представлений ЄС [10].

Важливою подією для учасників Східного партнерства стане підписання спільної Угоди «Про гармонізацію тарифів на роумінг» до кінця 2020 у ході чергового раунду неформальних міністерських діалогів у Мінську [11].

У той же час, підбиваючи підсумки зазначеного саміту, експерти зазначають, що він не приніс тих результатів, на які очікували країни-учасниці, зокрема і Україна. Їх висновок – Східне партнерство не може стати тим форматом, який додасть нових смислів європейській інтеграції України.

Експерт Надія Коваль зазначає, що українська делегація традиційно до останнього боролася, щоб включити до підсумкової декларації саміту згадку про перспективу членства для учасників партнерства, з посиланням на статтю 49 базового договору ЄС. Однак ця звична стратегія вже вичерпала себе і навіть почала чинити зворотний ефект, викликаючи відверте незадоволення партнерів [12]. У 2017 році питання майбутнього членства країн партнерства зі спірного перетворилося на «табуйоване», а боротьба за максимально амбітне

формулювання опустилася на рівень нижче, до визнання наявності європейських прагнень у держав-членів Східного партнерства, констатує цитований автор.

За результатами саміту автор доходить висновку, що навіть просте порівняння текстів декларацій показує спадковість між декларацією Ризького саміту Східного партнерства 2015 року і Брюссельською декларацією: відмінності простежуються більше в акцентах і пріоритетах, ніж по суті запропонованого. Показово, втім, що Ризька декларація прописана детальніше, тоді як Брюссельська зробила ставку на лаконізм, обережність і загальність визначень. У такій ситуації експерт ставить питання: чи означає така відсутність продукування нових смислів саміту провал формату? І які висновки з цього має зробити Україна?

Так, на думку Н.Коваль, формат саміту має, радше, вказати українському керівництву, що Східне партнерство в поточній ситуації не може стати тим форматом, який надасть нових смислів європейській інтеграції України. Втім, воно може бути надзвичайно плідною платформою для розбудови мережі зв'язків у цільових сферах чи навіть збереження зацікавлення ЄС як цілого (а не лише окремих держав) східноєвропейським регіоном як таким [12].

Загалом зазначений саміт Східного партнерства оголив питання стратегічного вакууму стосовно подальшого розвитку чільного напрямку зовнішньої політики нашої держави [13].

Те, що фіксація на папері європейських прагнень може стати доволі серйозною проблемою, довела зірвана декларація саміту Україна – ЄС у липні 2017 року.

Були відхилені чи мінімалізовані й інші анонсовані перед самітом сміливі ініціативи. Від амбітного «Плану Маршалла для України», розробленого з ініціативи та сприяння литовських партнерів, який ще навесні обіцяв істотні нові стимули для євроінтеграційної політики України, в документі залишилася побіжна згадка про зовнішній інвестиційний план. Ініціатива «Східне партнерство плюс», що пе-

редбачала можливість більш тісної співпраці асоційованих з ЄС держав (Україна, Грузія, Молдова) і була рекомендована Європейським парламентом, не знайшла підтримки на рівні глав держав та урядів. Тож співпраця у рамках формату надалі відбуватиметься за принципом найменшого спільного знаменника шести країн. Натомість у декларації з'явилася згадка про можливе залучення неназваних «третіх країн» з-поза ЄС і країн Східного партнерства до його ініціатив.

Стандартною відповіддю функціонерів ЄС на пропозиції подальшого стратегічного поглиблення відносин з Україною є наполягання на імплементації положень Угоди про асоціацію, тобто максимальній концентрації на внутрішньому порядку денному європейського виміру. Своєю чергою, низький темп реформування та імплементації положень Угоди про асоціацію з боку України лише додає додаткової легітимності такій позиції.

Втім, як сказав на прес-конференції президент Європейської Комісії Жан-Клод Юнкер, «Східне партнерство — це насамперед партнерство людей», означивши його як мету покращення життя в цільових країнах та зближення суспільств.

Шлях до цього лежить у чотирьох, визначених ще на Ризькому саміті 2015 року напрямках — економічний розвиток, державне управління, розвиток взаємозв'язків та посилення суспільства. У рамках кожного напрямку було розроблено й затверджено декларацією саміту так звані «Двадцять цілей до 2020 року». І саме в рамках цих цілей можна знайти відлуння ідей із більш амбітних проєктів, як-то розвиток цифрових зв'язків чи енергетичних пов'язань.

Тому результати саміту стали несподіванкою хіба для тих, хто все ж відчайдушно сподівався переламати логіку процесу.

Обережність і загальність визначень декларацій Ризького і Брюссельського саміту особливо різко впадає в очі при порівнянні частин, пов'язаних із характеристикою та оцінкою дій Росії на просторі Східного партнерства. У 2015 році

аж три параграфи на початку декларації Ризького саміту докладно характеризували проблеми агресії в Україні, а також розлого описували проблематику невирішених конфліктів у інших країнах партнерства. У 2017 року їх замінили розмиті формулювання про глибоку стурбованість нескінченними порушеннями принципів міжнародного права в багатьох частинах регіону та загальні запевняння у повазі до територіальної цілісності. Слова «Росія» не вдалося знайти навіть після найбільш прискіпливого прочитання тексту: либонь, немає такого чинника в житті країн Східного партнерства. Принаймні якщо сліпо вірити документам [13].

Як зазначають автори цитованого джерела, наростання популізму та посилення «прав вето» окремих держав щодо зовнішньополітичних рішень, які традиційно приймаються консенсусом, додатково ускладнюють поступ у спірних ініціативах.

Якщо, скажімо, прочитати план реформування ЄС одного з лідерів на цьому напрямі — французького президента Еммануеля Макрона (який, доволі передбачувано, не знайшов часу на Брюссельський саміт), то жодних ідей щодо Східної Європи там знайти не вдасться. Натомість він пропонує амбітне партнерство з Африкою. Тож варто шукати союзників і боротися за збалансування «африканського» напрямку сусідства — східноєвропейським.

Надзвичайно цікаві думки експертів щодо майбутнього проекту шести країн опубліковані в статті «Східному партнерству десять років: що отримала Україна і чи буде ЄС переглядати свою політику» [3, Долинська С. Знач. твір]. Відомо, що саміти Східного партнерства проводяться кожні два роки. Але, судячи з новин, які доносяться з Брюсселя, в 2019-му чергового саміту, попри те, що він ювілейний, не буде. Джерела «Радіо Свобода» серед європейських чиновників і дипломатів повідомляють, що замість саміту в Брюсселі 14 травня пройде «конференція високого рівня» міністрів закордонних справ, а не глав держав. За словами джерел, зібрати черговий саміт Східного партнерства в 2019-му

буде дуже складно з двох причин. **По-перше**, через Brexit на 9 травня головуєча в ЄС Румунія вже запланувала великий саміт, присвячений майбутньому блоку. **По-друге**, через вибори в Європарламент, які пройдуть в травні.

Правда, саме на щорічних самітах Євросоюзу разом з країнами-партнерами вироблялися механізми спільної роботи на наступні роки. Основою останньої такої програми, як вже зазначалося, став документ «Східне партнерство – 20 досягнень до 2020 року».

На перший погляд програма вже досягнутих результатів і планів на майбутнє досить амбітна. Але найбільший її недолік в тому, що вона не передбачає якихось окремих дискусійних майданчиків для вже асоційованих України, Грузії і Молдови, не кажучи про більш розширений пакет співпраці. Наприклад, Київ давно заявив, що хоче приєднатися до цифрового і енергетичного союзу ЄС. Але руху в цьому напрямку як з боку ЄС, так і України немає. Не кажучи вже про «План Маршалла для України».

На форумі у Відні заступник гендиректора Генерального директорату з питань політики сусідства Єврокомісії Катаріна Матернова нагадала кореспонденту сайту «Сьогодні», що у України є DCFTA, яку потрібно виконувати. Адже в повному обсязі Асоціація запрацювала лише 1 вересня 2017 року, а за словами віце-прем'єра з європейської і євроатлантичної інтеграції Іванни Климпуш-Цинцадзе, за результатами дев'яти місяців з тих завдань, які були заплановані на 2018 рік за DCFTA, виконана лише половина [Долинська С. Зазнач. твір].

Вищенаведені аргументи об'єктивного стану реалізації ініціативи «Східне партнерство» дають підстави говорити про те, що сьогодні в Євросоюзі більше стурбовані життям після Brexit, поведінкою Трампа, «Північним потоком-2» і створенням спільної архітектури безпеки з Росією, ніж безпекою свого східного флангу і безпосередньо в країнах Східного партнерства. Тому якогось якісного перегляду політики стосовно шести країн-партнерів найближчим часом чекати не варто, як і ювілейного саміту.

Для розуміння ситуації з виконання проекту станом на 2019 рік сайт «Сьогодні» разом з експертами підбив підсумки роботи по виконанню політики Східного партнерства за 10 років. Наведемо окремі з них, зокрема плюси і мінуси Східного партнерства для України [Там само, 3].

Катерина Зарембо, заступник директора Центру «Нова Європа», одним з головних плюсів створення ініціативи Східного партнерства десять років тому вважає те, що для держав Східної Європи було створено окрему програму.

Правда, навіть політика Східного партнерства виявилася, з точки зору країн-учасниць, занадто всеосяжною: для одних країн, таких, як Україна, Молдова і Грузія, вона пропонувала занадто мало (оскільки мова не йшла про членство), а для інших – Білорусі, Вірменії і Азербайджану – занадто багато (інтеграцію з ЄС). Іншими словами, серед самих «східних партнерів» від початку не було задоволених.

Геннадій Максак, глава правління Ради зовнішньої політики «Українська призма»: Плюсом однозначно можна назвати бажання в рамках політики Східного партнерства виділити східних сусідів в окрему, більш амбітну групу країн, у співпраці з якими пропонувалися нові підходи і поглиблення співпраці. Також окрему позитивну роль відіграло запровадження багатостороннього виміру, що надало додатковий майданчик для дискусії між партнерами Східного партнерства та членами ЄС. До мінусів політики слід віднести її малу амбітність у контексті пропозиції перспективи членства в ЄС для найбільш просунутих партнерів, а також відсутність реальних відповідей у найбільш чутливих питаннях безпеки.

Політика Східного партнерства час від часу все ж видозмінюється. Наприклад, у 2017 році з'явилася певна шкала успішності країн-партнерів відповідно до «20 пріоритетів Східного партнерства до 2020 року», а в березні 2018 року значно оновився інституційний вимір багатостороннього співробітництва. Втім, здається, що і такі зміни не повною мірою відображають очікування і потреби найбільш актив-

них держав, які вже підписали Угоди про асоціацію. Брюссель погодився на розширення формату координації зусиль України, Грузії і Молдови.

Віталій Мартинюк, керівник міжнародних програм Центру глобалістики «Стратегія XXI»: Для окремих країн Східне партнерство є амбітною ініціативою ЄС. До таких країн слід віднести Азербайджан, Білорусь і Вірменію. Однак для України за своїми цілями і завданнями таким Східне партнерство не є, оскільки Україна ставить за мету членство в Європейському Союзі. Тому **плюсів для нашої держави** не так вже й багато. Тим часом до них варто віднести такі:

- налагодження сталого співробітництва країн Східної Європи, без Росії, під егідою Європейського Союзу;
- стала формалізована присутність ЄС у регіоні Східної Європи;
- додатковий міжнародний майданчик для залучення уваги до питань, які цікавлять Україну в контексті європейської інтеграції та регіонального співробітництва;
- розвиток міжпарламентського співробітництва в форматі Євронест;
- посилення контактів між громадянськими суспільствами країн-партнерів і країн-членів ЄС у площині Форуму громадянського суспільства Східного партнерства;
- ініціювання різних регіональних проектів, навіть якщо вони не охоплюють всі країни Східного партнерства.

До мінусів варто віднести: обмеження амбітних цілей України щодо членства форматом Східного партнерства; відсутність сталого фінансування ініціативи Східного партнерства; слабкість безпекової складової і обмеження її питаннями внутрішньої безпеки; нездатність ЄС запропонувати країнам-партнерам щось більше, ніж просто співпраця, що дозволяє Росії утримувати частину цих країн в орбіті російських інтеграційних форматів – Митний союз, ЄврАзЕС, ОДКБ, СНД.

Насправді Східне партнерство не має чітко вираженої кінцевої мети. Це формат регіонального співробітництва під егідою ЄС. Хоча в документах Східного партнерства декларується політична асоціація та економічна інтеграція, що слід розуміти як прагнення ЄС створити зони вільної торгівлі з усіма країнами-партнерами і мати політичний вплив на них. Для, власне, Брюсселя метою Східного партнерства є створення простору безпеки і стабільності на Схід від кордонів ЄС, і ця мета досить чітко проглядається в Загальному робочому документі ЄС «Східне партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуючись на головних пріоритетах і реальних результатах», який став досить конкретним щодо завдань Східного партнерства. Членство будь-якої країни-партнера – табу для Східного партнерства. З одного боку, Євросоюз не готовий запропонувати членство жодній з країн Східного партнерства, включаючи Україну. З іншого, Брюссель не хоче (і не хотів), щоб Східне партнерство стало подразником для Росії. Тому питання перспектив членства виноситься за рамки Східного партнерства, а це, в свою чергу, є істотним чинником, що стримує розвиток цієї ініціативи.

Уже зараз і в ЄС, і в окремих країнах-партнерах, насамперед в Україні, йдуть обговорення, що робити зі Східним партнерством далі, після 2020 року, коли має завершитися імплементація завдань, визначених у документі «Східне партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року». Сьогодні очевидно, що в Східному партнерстві потрібно дотримуватися закладеного в ньому принципу диференціації «більше за більше». Якщо всі країни будуть прирівнюватися до одного знаменника, як це робиться зараз, то який стимул для країни-партнера просуватися далі по шляху європейської інтеграції? Очевидно, що таким стимулом має бути багаторівневе співробітництво. Один рівень Східного партнерства повинен бути загальним – спільним для всіх країн-партнерів. Але повинні бути і інші рівні для країн, які досягли більшого. Тому для трьох країн Східного партнерства, які

підписали Угоди про асоціацію з ЄС – України, Молдови і Грузії – потрібен додатковий формат співпраці, який повинен бути відкритим для інших трьох країн, які зможуть до нього приєднатися після підписання Угод про асоціацію з ЄС. Для України, Молдови і Грузії важливо визначити кінцеву мету – членство в ЄС – як і проміжні цілі. Ними можуть бути, наприклад, приєднання до цифрового і енергетичного союзу ЄС, або Шенгену. Такий підхід пожвавить ініціативу і визначить перспективи, до яких країни-партнери зможуть прагнути. Навіть в самому ЄС вже досить давно використовується принцип диференціації, адже не всі країни-члени ЄС входять в Шенгенську або еврозону, а нова ініціатива ЄС – PESCO – це взагалі мережа безпекових клубів за інтересами [3, Долинська С. Зазнач. твір].

Наведений аналіз стану реалізації ініціативи «Східне партнерство» дає підстави стверджувати, що такий формат регіональної співпраці учасників проекту поки що не дає відчутних результатів у виконанні першочергових завдань євроінтеграційного поступу України. Зокрема, виконання Угоди про асоціацію України з ЄС станом на кінець 2018 року не дає підстав для оптимізму, на думку редактора «Європейської правди» Сергія Сидоренка, висловлену у статті «Є асоціація, немає інтеграції: Єврокомісія оцінила прогрес України у виконання угоди з ЄС», з якою ми погоджуємось [14].

Саме тому в 2019 році належить зробити значно більше, щоб досягти суттєвих позитивних змін на шляху регіональної співпраці, реалізації положень Угоди про асоціацію України з ЄС та поліпшити ефективність роботи дипломатичного корпусу [15]. На ці стратегічні цілі реалізації зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних пріоритетів України слід спрямувати зусилля усіх гілок влади, особливо тих, що займаються реалізацією зовнішньої політики України [16].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що трансформація політики Європейського Союзу у формат

ініціативи Східного партнерства очікувано позначилася на розвитку і виокремленні Європейської політики сусідства. Відбувається концентрація зусиль ЄС у Східній Європі, узгоджується політика ЄС з інтересами країн-партнерів.

У той же час, як засвідчили перші 10 років реалізації Східного партнерства, додаткові інтеграційні можливості не використані достатньою мірою, як це передбачалось. Адже цілі та завдання багатосторонньої платформи «Демократія, належне управління та стабільність» реалізовані лише частково через програму розвитку регіонів у рамках Східного партнерства. Не дав очікуваної ефективності і економічний вектор у Східному партнерстві, за винятком додаткових можливостей для України в енергетичному вимірі. Так, до позитивів співпраці України з ЄС у рамках Східного партнерства слід віднести досягнення в питаннях візової лібералізації, міграції, мобільності та кордонів. Зазначимо, що в сегменті безпеки, оборони та стабільності розпочато спільну роботу. Оскільки ЄС зосереджує зусилля на невійськових аспектах безпеки в регіоні Східного партнерства та, як зазначено у Спільному робочому документі «Східне партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 р.», фокусується переважно на сферах кіберзахисту, посилення стійкості суспільства, надзвичайних ситуацій, захисту критичної інфраструктури, протидії організованим злочинності та нелегальній торгівлі зброєю, то було б доцільно налагодити регулярні багатосторонні консультації на рівні рад національної безпеки з питань протидії гібридним загрозам та реформування національних секторів безпеки задля підвищення здатності протистояти їм.

Україна сьогодні повністю виконала проміжні завдання та на 50% – заплановані на період до 2020 р. Разом з тим доцільно було б передбачити відпрацювання і впровадження багатостороннього механізму захисту критично важливої інфраструктури в країнах ЄС і Східного партнерства у транскордонному чи регіональному сегментах і створити міждержавну безпекову платформу з протидії сучасним гібридним загрозам та врегулювання затяжних конфліктів. Вирішення

цих питань може надати додаткову вартість ініціативі Східного партнерства [8, Мартинюк В. Зазнач. твір].

На наш погляд, основні стримуючі фактори розвитку ініціативи Східного партнерства слід шукати у спробах Польщі створити партнерство держав від Балтійського до Чорного та Адріатичного морів, спрямоване на поглиблення інтеграції країн Центральної та Східної Європи. Підставу для такого прогнозу слід шукати, розглядаючи проект «Тримор'я», що об'єднує 12 країн Центрально-Східної Європи: 4 країни Вишеградської групи, країни Балтії, Австрію, Хорватію, Румунію, Словенію та Болгарію. Ці держави, крім Австрії, мають кілька спільних знаменників, таких, як спільне минуле та членство в НАТО, отримане до вступу в ЄС. На жаль, у переліку країн «Тримор'я» відсутня Україна, попри запевнення сусідів співпрацювати та разом вирішувати спільні проблеми, в тому числі і безпекового характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зленко А. Україна у мінливому світі // Дзеркало тижня. 2009. 21 серпня (№31). URL: https://dt.ua/POLITICS/ukrayina_u_minlivomu_sviti.html
2. Андреас У. ЄС має надати країнам Східного партнерства перспективу членства // Дзеркало тижня. 2012. 1 листопада / пер. з англійської: Антон Шеховцов. URL: <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/print/forum2004/a82673>
3. Долинська С. Східному партнерству десять років: що отримала Україна і чи буде ЄС переглядати свою політику // Сьогодні. 2019. 12 січня. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/vostochnomu-partnerstvu-desyat-let-hto-poluchila-ukraina-i-budet-li-es-peresmatrivat-svoyu-politiku-1205243.html>
4. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / [І.Ф.Газізулін, М.М.Гончар та ін.]; за ред.. В. Мартинюка; Укр. незалеж. центр політ.дослідж. – К.: [Агенство «Україна»], 2009. – 84 с. – Кн.-переверт.

5. Україна і Грузія в контексті політичних, економічних та безпекових трансформацій: наслідки і перспективи: зб. матеріалів міжнарод. наук. конференції (Одеса, 23—24 жовтня 2009 р.) / за заг. ред. О. Воловича. – О. : Фенікс, 2009. – 128 с.
6. Рябоштан Є. Східне партнерство – перспективи і загрози спільної зовнішньополітичної ініціативи ЄС // Грані: – 2009. – №6.
7. Кампов Л. Ініціатива «Східне партнерство» як новий інструмент підвищення ефективності транскордонного співробітництва України з ЄС // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. – Вип.3. – 2010. – С.338-355.
8. Мартинюк В. Безпека для Східного партнерства: які зміни варто лобювати Україні // Європейська правда. 2017. 20 листопада. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/20/7073879/>
9. Східне партнерство: Україна демонструє прогрес у 17 із 20 сфер // Українська правда. 2018. 2 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/2/7197046/>
10. Спільна декларація саміту східного партнерства // Європейська правда. 2017. 24 листопада. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/24/7074139/>
11. Країни Східного партнерства підпишуть угоду про гармонізацію тарифів на роумінг // Дзеркало тижня. 2018. 21 червня. URL: https://dt.ua/UKRAINE/krayini-shidnogo-partnerstva-pidpishut-ugodu-pro-garmonizaciyu-tarifiv-na-rouming-281221_.html
12. Коваль Н. «Східне партнерство» не може стати тим форматом, який додасть нових смислів європейській інтеграції України // Дзеркало тижня. 2017. 29 листопада. URL: https://dt.ua/POLITICS/shidne-partnerstvo-ne-mozhe-stati-tim-formatom-yakiy-dodast-novih-smisliv-yevropeyskiy-integraciyi-ukrayini-ekspert-261785_.html
13. Коваль Н. Стійкість, стабільність, стагнація — три «с» Східного партнерства // Дзеркало тижня. 2017. 2-8 грудня (№46). URL: https://dt.ua/international/stiykist-stabilnist-stagnaciya-tri-s-shidnogo-partnerstva-261758_.html
14. Сидоренко С. Є асоціація, немає інтеграції: Єврокомісія оцінила прогрес України у виконання угоди з ЄС // Європейська правда. 2018. 12 листопада. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/11/12/7089263/>
15. Сидоренко С., Панченко Ю. П'ять перемог та дві проблеми: чого досягла Україна за 2018 рік на дипломатичному фронті

- ті // Європейська правда. 2018. 27 грудня. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/12/27/7091064/>
16. Максак Г. Нові завдання для МЗС: експертний погляд на зовнішню політику // Європейська правда. 2019. 18 січня. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/01/18/7091738>

REFERENCES

1. Zlenko, A. *Ukrayina u minlyvomu sviti [Ukraine in a Changing World]*. Vypusk no. 31. Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/ukrayina_u_minlyvomu_sviti.html [in Ukrainian].
2. Andreas, U. & Shekhovtsov, Anton. (2012). YES maye nadaty krayinam Skhidnoho partnerstva perspektyvu chlenstva. [*The EU should give the perspective of membership to the EP countries*]. "Dzerkalo tyzhnya". Retrieved from <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/print/forum2004/a826731> [in Ukrainian].
3. Shidnomu partnerstvu 10 rokiv: scho otrymala Ukrayina I chy bude YES perehlyadaty svoyu polityku (2019). [*10 years of Eastern Partnership: what Ukraine has received and whether the EU will review its policy*]. Hazeta "Segodnya" Retrieved from <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/vostochnomu-partnerstvu-desyat-let-cho-poluchila-ukraina-i-budet-li-es-peresmatrivat-svoyu-politiku-1205243.html> [in Ukrainian].
4. Gazizulin, I.F., Gonchar, M.M. (2009). Skhidne partnerstvo YES: dodatkovi mozhlyvosti dlya yevrointehratsiyi Ukrayiny [*EU Eastern Partnership: Additional Opportunities for Ukraine's European Integration*]. V. Martyniuk (Ed.). Ukr. Ne zalezh.tsentr polit. doslidzh. K.: [Ahenstvo "Ukrayina"], p. 84. – Kn.-perevert. [in Ukrainian].
5. Ukrayina i Hruziya v konteksti politychnykh, ekonomichnykh ta bezpekovykh transformatsiy: naslidky i perspektyvy (2009). [*Ukraine and Georgia in the context of political, economic and security transformations: implications and perspectives*]. Zb. materialiv mizhnarod. nauk. konferentsiyi. O. Volovycha (Ed.). Feniks, p. 128. [in Ukrainian].
6. Riaboshan, Ye. V. (2009). Skhidne partnerstvo – perspektyvy i zahrozy spil'noyi zovnishn'opolitychnoyi initsiatyvy YES [*Eastern Partnership – perspectives and Threats of the EU Common Foreign Policy Initiative*]. Naukovo-teoretychnyy i hromads'ko-politychnyy al'manakh "Hrani". No. 6. [in Ukrainian].

7. Kampov, L. (2010). Initsiatyva «Skhidne partnerstvo» yak novyy instrument pidvyshchennya efektyvnosti transkordonnoho spivrobitnytstva Ukrayiny z YES [Eastern Partnership's Initiative as a New Instrument for Enhancing the Efficiency of Cross-Border Cooperation between Ukraine and the EU]. Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist': zbirnyk naukovykh prats'. Vol.3., pp. 338-355. [in Ukrainian].
8. Martynyuk, V. (2017). Bezpeka dlya Skhidnoho partnerstva: yaki zminy varto lobiyuvaty Ukrayini [Security for the Eastern Partnership: What changes should lobby for Ukraine]. "Yevropeys'ka pravda". Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/20/7073879/> [in Ukrainian].
9. Skhidne partnerstvo: Ukrayina demonstruye prohres u 17 iz 20 sfer (2018). [Eastern Partnership: Ukraine is showing progress in 17 out of 20 spheres]. "Ukrayins'ka pravda". Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/2/7197046/> [in Ukrainian].
10. Spil'na deklaratsiya samitu skhidnoho partnerstva (2017). [Declaration of the Eastern Partnership Summit]. "Yevropeys'ka pravda". Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/24/7074139/> [in Ukrainian].
11. Krayiny Skhidnoho partnerstva pidpyshut' uhodu pro harmonizatsiyu taryfiv na rouminh (2018). [Eastern Partnership countries will sign an agreement on tariff harmonization for roaming]. "Dzerkalo tyzhnya". Retrieved from https://dt.ua/UKRAINE/krayini-shidnogo-partnerstva-pidpishut-ugodu-pro-garmonizaciyu-taryfiv-na-rouming-281221_.html [in Ukrainian].
12. Koval, N. (2017). «Skhidne partnerstvo» ne mozhe staty tym formatom, yakyy dodast' novykh smysliv yevropeys'kiy intehratsiyi Ukrayiny ["Eastern Partnership" can't become a format that will add new meanings to the European integration of Ukraine]. "Dzerkalo tyzhnya". Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/shidne-partnerstvo-ne-mozhe-stati-tim-formatom-yakiy-dodast-novykh-smysliv-yevropeyskiy-integraciyi-ukrayiin-expert-261785_.html [in Ukrainian].
13. Stiykist', stabil'nist', stahnatsiya — try «s» Skhidnoho partnerstva (2017). [Sustainability, stability, stagnation are three "s" of the Eastern Partnership]. "Dzerkalo tyzhnya", no. 46. Retrieved from https://dt.ua/international/stiykist-stabilnist-stagnaciya-tri-s-shidnogo-partnerstva-261758_.html [in Ukrainian].
14. Sydorenko, S.. Ye asotsiatsiya, nemaye intehratsiyi: Yevrokomisiya otsynyla prohres Ukrayiny u vykonannya uhody z YES (2018).

- [*There is an association, but no integration: the European Commission evaluated Ukraine's progress in implementing the agreement with the EU*]. "Yevropeys'ka pravda". Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/11/12/7089263/> [in Ukrainian].
15. Sidorenko, S., Panchenko, Yu.. P"yat' peremoh ta dvi problemy: choho dosyahla Ukrayina za 2018 rik na dyplomatychnomu fronti (2018). [*Five victories and two problems: what has Ukraine achieved in 2018 on the diplomatic front*]. "Yevropeys'ka pravda". Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/12/27/7091064/> [in Ukrainian].
 16. Maksak, G. (2019). Novi zavdannya dlya MZS: ekspertnyy pohlyad na zovnishnyu polityku [*New tasks for the Foreign Ministry: expert opinion on foreign policy*]. "Yevropeys'ka pravda". Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/01/18/7091738> [in Ukrainian].
 17. Skhidne partnerstvo – pesymistychni realiyi. [*Eastern Partnership – pessimistic realities*]. "Z.S". Retrieved from <http://uaforeignaffairs.com/article.html/print?id=709> [in Ukrainian].

УДК: 327 (477):(430)

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).30–44

Ігор Годоров,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій та
суспільних комунікацій

Наталія Годорова,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ І ГЕОПОЛІТИКИ

У статті розглянуто геополітичні аспекти українсько-німецьких взаємин. Виявлено історичні витоки геополітичної взаємодії України та Німеччини, яка завжди відіграла особливу роль у долі України.

Розглянуто стан українсько-німецьких стосунків у сучасній геополітичній ситуації та з'ясовано характер можливого розвитку взаємодії України та ФРН. За сучасних критичних обставин, спричинених збройною агресією Росії, реальним шляхом зміцнення безпеки Європи є подальше співробітництво України з Німеччиною як за допомогою існуючих механізмів ЄС та НАТО, так і через двосторонню співпрацю.

Ключові слова: українсько-німецькі відносини, безпека Європи, механізми співпраці з ЄС і НАТО, геополітичні виклики.

The article deals with the geopolitical aspects of Ukrainian-German relations. The historical sources of geopolitical interaction between Ukraine and Germany are revealed. Germany has always played a special role in the fate of Ukraine. 100 years ago, it was Germany that contributed to strengthening Ukraine's statehood. Ukraine's independence

gained in 1991 revived the prerequisites for developing German-Ukrainian relations. The condition of Ukrainian-German relations in the current geopolitical situation is considered, and the nature of the possible development of interaction between Ukraine and Germany is outlined. Russia demonstratively challenged the democratic liberal system of values. It is proved that Ukraine should get prepared that both the US and the EU will be incapacitated due to domestic political problems, Russian aggression, and so on. In fact, Ukraine has to rely only on itself. The West's conciliatory position regarding Moscow's control over the Crimea and part of the Donbas will further undermine international law and the main principles underlying the current post-Cold War European order. Current and future international changes will not have a significant impact on the possible settlement of the conflict between Russia and Ukraine in connection with the annexation of the Crimea and the status of the Donbas territory uncontrolled by Kiev authorities. Ukraine puts forward settlement requirements which Russia does not accept. Moscow is not going to review the status quo provided by military means. It is maintained that full control of Kyiv over the territory of the state, including the Crimea, can only be achieved in the long term. Germany objectively found itself at the forefront of the confrontation between Russia and the West. The Federal Republic of Germany began to support the national independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine. Under the current critical circumstances caused by Russian armed aggression, the real way to strengthen European security is to further Ukraine's cooperation with Germany, both through the existing mechanisms of the EU and NATO, and through bilateral cooperation.

Key words: Ukrainian-German relations, European security, mechanisms of cooperation with the EU and NATO, geopolitical challenges.

Німеччина – найбільша за населенням та економікою країна Європи. Україна є найбільшою за територією європейською країною. Наші держави приречені на геополітичну взаємодію.

Студіювання історичного та геополітичного виміру відносин між Україною та Німеччиною в умовах новітньої ро-

сійської агресії має неабияке наукове і практичне значення. Наукові розвідки в цій царині поки є нечисленими. Окремі аспекти проблеми досліджували П. Гай-Нижник, О. Гільченко, В. Горбулін, В. Крушинський, Ю. Радковець, О. Соскін, Г. Старостенко та інші. Проте досліджень саме у визначеному контексті поки ще не було.

Мета статті полягає у розгляді деяких історичних та геополітичних аспектів українсько-німецьких взаємин. Реалізація поставленої мети зумовила постановку таких завдань: виявити історичні витоки геополітичної взаємодії України та Німеччини, дослідити стан українсько-німецьких стосунків у сучасній геополітичній ситуації та з'ясувати характер можливого розвитку взаємодії України та ФРН у контексті новітніх геополітичних викликів.

Виконання відповідних завдань базувалося на основі аналізу правових, історичних, медійних та інших джерел.

Німеччина і німецький світ завжди відігравали особливу роль в історії України. Україна для Німеччини могла бути своєрідною противагою Росії у Східній Європі і стримуючим чинником експансії Москви. Це повною мірою відповідало інтересам відродження України як незалежної і суверенної держави. Німеччина проводила курс на підтримку і реалізацію української національної ідеї. Геополітичні реалії початку ХХ ст. детермінували значну увагу Німеччини до українського питання. Цьому сприяли і безпосередня економічна зацікавленість, і зростання суперечностей у її відносинах з Росією.

П. Рорбах, автор роботи «Неросійські народи Росії і ми», ще наприкінці ХІХ ст. виступав за незалежнення неросійських народів Російської імперії. Україна потенційно розглядалася головним форпостом у Східній Європі проти експансії Росії на Захід [3, с.14-15]. Керівництво Німеччини спиралося на власні політичні сили, що виступали за незалежність усіх «неросійських сил» Російської імперії. Так, підтримка більшовиків Німеччиною на фоні різкого загострення загальнополітичних і економічних проблем в Росії спри-

яли падінню царського режиму і більшовицькій революції в Російській імперії у жовтні (листопаді) 1917 року. Внаслідок цього розпалася царська Росія, і на її території виник ряд незалежних держав, зокрема Українська Народна Республіка. Відомо, що відразу після укладання Берестейського договору німецький посол у Києві фон Мумм просив відрядити до України відомого прихильника «української ідеї» П. Рорбаха. Звернення до Німеччини по військову допомогу у боротьбі з більшовиками надійшло від українських делегатів після підписання мирного договору, в умовах очевидної кризи уряду УНР. У подальшому німецька адміністрація сприяла зміцненню державності України шляхом трансформації досить аморфної, без сильних лідерів і конкретних національних цілей, Української Народної Республіки у Гетьманат Павла Скоропадського. Незважаючи на наявні проблеми, саме це керівництво стало першою, по-справжньому незалежною владою України, з усіма законодавчими, виконавчими і судовими органами і функціями. На лихо для України, в цей час революційні процеси охопили і саму Німеччину, що призвело до її поразки у Першій світовій війні і капітуляції перед країнами Антанти [8].

За часів Веймарської республіки німецький уряд прагнув до найліпших стосунків із Москвою. Черговий шанс стати незалежною з'явився в Україні під час Другої світової війни, знову ж таки за сприяння Німеччини. Проте сподівання були марними, відсутність німецької підтримки Карпатської України в березні 1939 р. призвело до її захоплення Угорщиною. Втім, ще в березні 1941 року однією із політичних цілей війни Німеччини проти СРСР, як превентивний акт запобігання сталінського вторгнення до Європи, було визначено створення незалежної Української держави. Втім, дуже скоро цей підхід було відкинуто. За часів нацистської диктатури для Гітлера Україна не була самостійним об'єктом у політиці, а існувала лише як частка незрівнянно більшого об'єкта. У своїх розмовах, що стенографувалися, він казав: «Ми візьмемо південну частину України, перш за все

Крим, і зробимо її суто німецькою колонією. Буде неважко вигнати геть населення, яке тут є зараз...» [9, с. 507]. Всупереч настроям значної кількості жителів, які сприймали німецькі війська як визволителів від більшовиків, Гітлер відмовився надати політичну незалежність. І навіть більше, усі спроби створити національні органи влади на окупованих територіях жорстко придушувалися, а до активістів незалежних від гітлерівського режиму національних рухів вживалися масштабні репресії. У сукупності з переходом гітлерівського режиму до репресій і проти мирних жителів це призвело до виникнення абсолютно іншої ситуації — несприйняття гітлерівців більшістю українського населення.

Набуття Україною незалежності в 1991 році відновило німецько-українські відносини. Німеччина однією з перших 26 грудня 1991 р. визнала незалежність України, 17 січня 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини, а 17 лютого першим послом іноземної держави в Україні став посол ФРН у Києві фон Бассевітц. Спільна декларація про основи взаємин між ФРН та Україною наочно продемонструвала нову концепцію політики ФРН стосовно України. «Федеративна Республіка Німеччина і Україна... пам'ятають злощасні етапи нещодавньої європейської історії... і прагнуть зробити свій внесок заради миру в Європі і в усьому світі. Це відповідає глибинним потребам німецького і українського народів» [10, с. 339]. Індикатором стану двосторонніх відносин стали взаємні візити вищого керівництва, оскільки вже сам факт їх здійснення засвідчував наявність у політичного істеблїшменту прагнення до зміцнення різнопланових зв'язків.

Підтримка Німеччини – визнаного лідера інтеграційних процесів на континенті – означала для України готовність Європи співпрацювати з нею як із перспективним, передбачуваним партнером, визнання її вагомим чинником політичної стабільності в європейському просторі. З 1998 р. було започатковано проведення щорічних політичних консультацій на вищому рівні. В грудні 2001 р. федеральний канцлер

Г. Шрьодер пообіцяв, що Німеччина буде «відвертим і щирим партнером» України на її шляху в Європу. Президент України Л. Кучма, у свою чергу, заявив про те, що він вважає дуже важливою підтримку Німеччиною прагнення України вступити в Європейський Союз. Природно, що серед країн Європейського Союзу Німеччині належить провідне місце у зовнішньоторговельному обороті України. Серед країн ЄС Німеччина посідає провідне місце і за обсягами інвестицій.

З початку 2014 р. проблематика класичної геополітики, балансу сил, боротьби за території та сфери впливу знову стала актуальною. Підтвердженням цієї тези є російська анексія Криму та її інвазія в Східну Україну. Ці події стали першою, з часів закінчення Другої світової війни, спробою силової зміни європейських кордонів такого масштабу. ФРН відповідно реагувала на це. На засіданні Європейської Ради 6 березня 2014 р. за наполяганням Берліна було прийнято рішення про запровадження трьох рівнів санкцій проти Росії.

Росія демонстративно кидає виклик системі цінностей, яка склалася за підсумками Другої світової, а також «Холодної» війни. Немає сумнівів, що від відповіді, яку отримає Росія на свою агресивну стратегію, в майбутньому залежатиме європейська безпека. Російська агресія здійснюється комплексно і включає в себе інформаційно-пропагандистську складову, економічний і дипломатичний тиск, а військові операції проводяться приховано, з використанням незаконних збройних формувань. Наразі гібридна зброя застосовується не лише проти України, але і проти країн Заходу і застосовується вдало. Постраждали від гібридної агресії не готові визнати, що вони стали жертвами гібридної війни. Росія втручається у вибори в інших державах. Демократична модель держави обмежена у своїх можливостях реагувати на приховані загрози своїй безпеці – Росія перейшла у масштабний наступ, який щедро нею спонсорується. Відносно незначні видатки на таку діяльність мають вибуховий геополітичний ефект [2].

В Німеччині майже безкарно відбувається потужна пропагандистська діяльність РФ. Механізми реалізації є

різними: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів війни на Донбасі, створення проросійських організацій та відповідних сайтів новин, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні меседжі пропаганди – це створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Україні та великої кількості неонацистських організацій. ФРН, як і всі країни Євросоюзу надзвичайно уразливі до поширюваних Росією пропаганди і дезінформації і намагаються активізувати зусилля, щоб їм протистояти. Росія використовує різні канали і засоби, включаючи кібератаки і поширення фейкових новин.

Тому не дивно, що ілюзії щодо Росії зберігаються. До того ж існує вельми потужний економічний чинник. Німеччина зазнає найбільших втрат в експорті через санкції ЄС, запроваджені щодо Росії через її агресію в Україні. За дослідженням Інституту світової економіки в Кілі серед країн Заходу втрати Німеччини у торгівлі становлять 40%, у той час як інші ключові геополітичні гравці мають набагато менші втрати (Велика Британія – 7,9%, Франція – 4,1%, США – 0,6%) [4].

Ситуація навколо побудови газогону «Північний потік-2» (Nord Stream-2) у швидкому темпі виходить за межі економічних відносин, набуваючи геополітичного звучання. Власне, у цьому немає нічого дивного, адже Росія протягом тривалого часу використовує енергетичну зброю у сфері великої політики. Ще з початку 2000-х років Кремль намагається використати власні можливості у сфері експорту вуглеводнів для вирішення політичних завдань, прагнучи змусити Захід вести діалог із ним на рівних. Першою подібною спробою можна назвати ініціативу тристороннього газотранспортного консорціуму Росії, України та Німеччини, підтримка якої дозволила Г. Шрьодеру перебратися у крісло директора компанії Nord Stream після завершення його повноважень на посаді канцлера ФРН [1]. На відміну від енергетичного протистояння 2000-х років, своє вирішальне слово у ситуацію з «Північним потоком-2» намагаються сказати Сполучені Штати. Не варто вважати їх філантропами та бла-

годівниками, просто у контексті прагнення Росії посилити власний вплив у Вашингтоні мають наміри відповідати асиметрично та доволі жорстко. В Спільній заяві Комісії стратегічного партнерства Україна – США в листопаді 2018 р. було підкреслено важливість продовження координації зусиль, спрямованих на припинення реалізації будівництва російських трубопроводів, які зашкодять економічній та стратегічній стабільності України, таких, як «Північний потік-2» та друга лінія «Турецького потоку» [7]. Як тільки російський газ наповнить труби газопроводу «Північний потік-2» в обхід України і Східної Європи, у Кремля більше не буде причин стримувати себе для подальшого наступу. У питанні «Північного потоку-2» у Європи є вибір: підтримати тих, хто підтримує її, або побудувати непотрібний газопровід, який з'єднує Європу з тими, хто відкрито її зневажає. Не випадково, що в Річній національній програмі під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік серед пріоритетних завдань на поточний рік вказано на вжиття заходів для припинення реалізації енергетичного проекту «Північний потік-2» [5]. Будівництво газопроводу Nord Stream 2 шкодить інтересам Польщі та України, зате Росії дозволить зберегти статус постачальника сировини до Європи, а з Німеччини зробить великий енергетичний хаб. У цьому контексті дуже важливо, що Україна отримує підтримку з боку Сполучених Штатів.

Водночас варто згадати, що політика ФРН дозволяє зберігати єдність Європейського Союзу в питанні його ставлення до режиму В. Путіна. Це формує найпотужніший чинник стримування наступу Москви на об'єднану Європу, а також створює передумови для врегулювання ситуації навколо України і відновлення її територіальної цілісності як однієї із складових зміцнення безпеки і відновлення стабільності в Європі.

Варто зазначити, що в сучасній геополітичній ситуації ціннісні мотиви продовжують боротьбу з суто меркантильними. До безсумнівних позитивів варто віднести те, що з початком російської агресії Німеччина й німецькі політики ста-

ли виділяти Україну як політичну й культурну самість. Але для того, щоб ця тенденція зберігалася, Україна має стати українською – стати політичною і культурною ідентичністю. Вона відповідальна за європейські цінності перед Європою, перед Заходом, передусім життями солдат, десятками тисяч смертей.

Останнім часом у Німеччині деякі політики бачать Україну як проблему для Європи. Але насправді сьогодні Україна скоріше є частиною вирішення багатьох проблем, у тому числі у відносинах між Європою і Росією. Для того, щоб це усвідомити, Німеччині потрібно позбутися ілюзій щодо Росії. Насамперед варто перестати де-факто ставитися до Російської Федерації як до демократичної і цивілізованої держави, адже вона за визначенням не може вести очевидно демократичну політику, не може існувати цивілізована держава з нецивілізованою, авторитарною владою. Російська Федерація реагує лише на конкретні прояви сили своїх опонентів, а не на декларації, дипломатичні демарші тощо. Західним партнерам варто врахувати, що Росія розглядає Україну як свого екзистенційного ворога, ставить під сумнів її право на існування як незалежної держави та переслідує остаточну мету – тотальне знищення України як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

На сьогодні готовність Німеччини до протидії серйозним збройним конфліктам чи прямій військовій агресії є вкрай низькою, оскільки безпекова політика базується на застосуванні нормативних інструментів, тобто «м'якої сили». Вона може бути ефективною для підтримання стабільності, але цілком неприйнятна для нейтралізації жорстких викликів у сфері безпеки. Німеччина об'єктивно опинилася на передньому краї протистояння Росії із Заходом. Саме ця обставина і примусила ФРН стати на шлях підтримки національної незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України як вагомого чинника у стримуванні режиму В. Путіна. Проте, на жаль, цей чинник не дістає повної і беззаперечної підтримки з боку німецького суспільства, включно

з рядом політичних сил і окремих політиків ФРН. Так, основним союзником В. Путіна в Німеччині є енергетичне лобі на чолі з колишнім федеральним канцлером Г. Шрöderом. Крім того, політику Росії відносно України підтримує ряд німецьких лівих партій. На знятті санкцій наполягають і окремі політико-бізнесові кола (у тому числі представники великого бізнесу ФРН), що зацікавлені у відновленні нормальних торговельно-економічних стосунків з Росією. З аналогічними вимогами — на підтримку Росії і проти України — виступають проросійські і антиукраїнські ультраліві, націоналістичні і євроскептичні (ізоляціоністські) партії як у ФРН, так і в інших країнах Європейського Союзу. Показово, що до дев'ятого складу німецького парламенту вперше потрапила правопопулістська партія «Альтернатива для Німеччини» (отримала 12,6 %). Її електорат зосереджений переважно в східних землях (колишня НДР), де російські впливи є більш потужними [2]. Про певну суперечливість німецької політики свідчать виступи очільників ФРН. Федеральний президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр вважав, що анексія Криму всупереч міжнародному праву та дії Росії у Східній Україні серйозно ускладнюють стосунки з Росією. ФРН бажає кращих відносин з Росією. Але Росія сьогодні схиляється у визначенні свого майбутнього більше до відмежування від Заходу, аніж до співпраці з ним. Міністр закордонних справ Німеччини Гайко Маас в травні 2018 р. теж вважав, що санкції не є самоціллю. Але згадує чітку причину, а саме: анексія Криму всупереч міжнародному праву і дії Росії на Сході України. Водночас Маас наголосив, що і надалі критикуватиме Росію з окремих питань, однак водночас заявив про готовність до діалогу. Міністр оборони Німеччини Урсула фон дер Ляєн певна, що Путін не цінує слабкості. На її думку, у питанні санкцій проти РФ необхідно наполягати на виконанні Росією своїх обіцянок. Лише після цього можна вести мову про пом'якшення санкційного тиску. У цій ситуації важливо зберегти готовність до діалогу з Москвою «з позиції єдності та сили».

Донедавна Німеччина традиційно витрачала на оборону значно менше за своїх союзників. В умовах більшої самоізоляції США від світових справ, нарощування ними конфронтації навіть зі своїми традиційними союзниками, Німеччині нарешті довелося визнати, що Європі віднині доведеться покладатися лише на власні сили. З одного боку, ФРН, уперше з часів Другої світової війни, вислала російських дипломатів без висунення підозр у шпигунстві. За останні роки Німеччина запровадила санкції проти РФ, постійно підвищує видатки на оборону і в складі контингенту НАТО розмістити сили бундесверу в Литві. Разом із тим німецька влада намагається продовжувати діалог з Росією, що останнім часом дедалі частіше підкреслюється на всіх владних рівнях і в мас-медіа. А. Меркель характеризує відносини з Росією як «стратегічний інтерес». Проблемою для канцлерки є той факт, що офіційна позиція Німеччини істотно розходиться з громадською думкою. Згідно з квітневим опитуванням Forsa 2018 р., одного з провідних соціологічних німецьких інститутів, 94% (!) населення ФРН вважають важливими добрі відносини з Росією, а більш жорстку позицію щодо РФ назвали хибною 64% опитаних. Більш ніж три чверті опитаних вважають, що саме Д. Трамп становить відчутнішу загрозу миру у світі, ніж В. Путін [2]. У 2017 р. у Німеччині провели дослідження: яке сприйняття України переважає в німецькому суспільстві. Дослідження «Україна очима Німеччини: уявлення та сприйняття країни в перехідний період» ретельно фіксує широкий спектр думок експертів ФРН щодо становища в Україні, його сприйняття, розуміння і недостатнє розуміння в сьогоденній Німеччині. Якщо зацікавлення українців Німеччиною завжди було високе, то в Німеччині зацікавлення Україною й інформацією про неї почало зростати лише недавно. Це дослідження України не є статистичним дослідженням ставлення німців до України, а глибоким якісним вивченням вражень, тлумачень, думок, поглядів, оцінок, стереотипів, знань і очікувань, які існують у Німеччині щодо України. Як свідчить дослідження, з 2014 р. над німецьким

сприйняттям України тяжіють три негативних «К»: Krieg, Krise, Krim — тобто [військовий] конфлікт, криза, Крим. Два інших «К» з позитивними конотаціями — колись знаменита футбольна команда «Динамо-Київ» і прізвище Кличко.

Україні варто налаштуватися на те, що і США, і ЄС у зв'язку з внутрішньополітичними проблемами, російською агресією тощо виявляться недієздатними. Навіть якщо окремі політики і розуміють всю серйозність становища, їм навряд чи вдасться налаштувати свою політичну систему на серйозні дії, тому вони будуть діяти без найменшого ризику для себе, заперечуючи будь-які наслідки власної діяльності або бездіяльності. Україні, по суті справи, доводиться покладатися тільки на себе. Позиція Заходу щодо контролю Москви над Кримом і частиною Донбасу сприятиме подальшому підриву міжнародного права та основоположних принципів, що лежать в основі нинішнього європейського порядку, сформованого після холодної війни. Актуальні і майбутні міжнародні зміни не матимуть значного впливу на можливе врегулювання конфлікту між Росією і Україною у зв'язку з анексією Криму і статусом непідконтрольних київській владі територій на Донбасі.

Нинішня ситуація складається так: Україна висуває вимоги щодо врегулювання, на які не йде Росія. Бажана мета – повний контроль Києва над територією держави – в будь-якому випадку може бути досягнута лише у віддаленій перспективі [6]. І це, можливо, є непоганим варіантом у контексті євроатлантичної та європейської інтеграції України, бо населення окупованих нині територій в переважній більшості завжди виступало проти цього вектору розвитку.

З точки зору міжнародної безпеки Східна Європа – це зона, де немає ефективної системи вирішення військових, політичних та економічних конфліктів, їх попередження та підтримки мирного співіснування. Донбаська війна, що почалася в 2014 р. і продовжується до цих пір, анексія Криму, а також російсько-грузинський конфлікт 2008 р. показали, що ні ОБСЄ, ні ООН, ні Рада Європи, ні СНД, ні будь-яка інша

міжнародна організація не можуть надійно забезпечити недоторканність кордонів і мир у нашому регіоні, або швидко припинити конфлікт, що розгортається.

Отже, історичний та геополітичний виміри українсько-німецьких взаємин мають багато аспектів. Існує певне історичне підґрунтя геополітичної взаємодії України та Німеччини. Ця взаємодія набуває нового наповнення в сучасній геостратегічній ситуації. Проте зберігається суперечливість між німецькими демократичними і ліберальними ціннісними засадами, які обумовлюють підтримку України в умовах російської агресії та бажанням «зрозуміти Росію», зокрема завдяки меркантильним інтересам та впливу російської пропаганди. Водночас немає розумної альтернативи подальшому співробітництву Німеччини та України як за допомогою існуючих механізмів ЄС та НАТО, так і через двосторонню співпрацю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбулін В. Втрачені й невтрачені ілюзії. Україна у глобальних вимірах сучасного світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtraceni-j-nevtraceni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirahsucasno-govitu.html>
2. Гуцал С. «Симетрія асиметрії» Берліна // Дзеркало тижня. – 2018. – 15 червня.
3. Каменецький. І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза // Український історик. – 1968. – № 4.
4. Німеччина зазнає найбільших збитків через санкції проти РФ. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/>.
5. Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік. Указ Президента України №89/2018. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>
6. Российско-украинский конфликт в контексте геополитических перемен. Материалы для трехсторонней экспертной встречи 27-28 февраля 2017г., Берлин. – Киев, 2017.

7. Спільна заява Комісії стратегічного партнерства Україна–США. URL: <https://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/68610-spilyna-zajava-komisiji-strategichnogo-partnerstva-ukrajina--ssha>
8. Україна в стратегічних планах Німеччини. URL:<http://litopys.org.ua/ukrxx/r13>
9. Hitler's secret conversations, 1941 – 1944, New York, 1953.
10. Klaus Kinkel «Deutschland in Europa» // Europa-Arhiv, 1994.

REFERENCES

1. Horbulin, V. (2017). Vtracheni I nevtracheni ilyuzii. Ukraina u hlobalnykh vymirakh suchasnoho svitu [*Lost and Unlost Illusions. Ukraine in the Global Dimensions of the Modern World*]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtracheni-j-nevtracheni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirahsucasnogo-svitu.html> [in Ukrainian].
2. Hutsal, S. (2018). Simmetriia asymetrii Berlina [*Symmetry of Berlin's Assymetry*]. Dzerkalo tyzhnia. – 15 June [in Ukrainian].
3. Kamenetskii, I. (1968). Nimetska polityka suproty Ukrayiny v 1918-mu rotsi ta yii istorychna heneza [*German Policy against Ukraine in 1918 and its Historical Genesis*]. Ukrayinskii istoryk. No. 4., pp. 14-15 [in Ukrainian].
4. Nimechchyna zazaie naibilshykh zbytkiv cherez sanktsii proty RF (2017). [*Germany Suffers the Most Damage through Sanctions against the Russian Federation*]. Yevropejska Pravda. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/> (accessed November 10, 2018) [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Richnoii natsionalnoii prohramy pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2018 rik. Ukaz Prezydenta Ukrainy №89/2018. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy [*On Approval of the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2018. Decree of the President of Ukraine No 89/2018. Official online representation of the President of Ukraine*]. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/892018-23882> (accessed November 11, 2018) [in Ukrainian].
6. Rossiisko-ukrainskii konflikt v kontekste heopoliticheskikh perymen. [Russian-Ukrainian Conflict in the Context of Geopolitical Changes]. *Materialy dlia trekhstoronnei ekspertnoi vstrechi 27-28 fevral-*

- ia 2017, Berlyn (2017) – *Materials for a Tripartite Expert Meeting, February 27-28, 2017, Berlin*]. Kyev [in Russian].
7. Spilna zajava Komisii stratehichnoho partnerstva Ukraina – SSHA (2018). [*Statement of the Ukraine-US Strategic Partnership Commission*]. Retrieved from <https://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/68610-spilna-zajava-komisiji-strategichnogo-partnerstva-ukrajina--ssha>(accessed November 25, 2018) [in Ukrainian].
 8. Ukraina v stratehichnykh planakh Nimechchyny [*Ukraine in the Strategic Plans of Germany*]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/ukrxx/r13.htm>(accessed November 10, 2018) [in Ukrainian].
 9. Hitler's secret conversations, 1941—1944 (1953). New York, p. 507 [in English].
 10. Kinkel, Klaus. Deutschland in Europa (1994), Europa-Arhiv. No 12, p. 339 [in German].

УДК 94(4):316

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).45–65

*Євгеній Бевзюк,
доктор історичних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ІМПЕРІЯ ЯК ІСТОРИКО-ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Останнім часом в Україні дослідженню імперій як політично-го феномену приділено порівняно незначну увагу. Початок ХХ століття дав немало підстав для твердження, що час імперій минув, адже розпалися такі імперії, як Британська, Французька, Пруссська, Австро-Угорська, Російська, Оттоманська, Японська. Та питання імперій поки що не знято з політичного порядку денного.

Саме поняття «імперія» у ХІХ столітті ще не досліджували, а вже у наступному заговорили про імперське мислення, імперські амбіції, імперську традицію. Але власне зміст поняття імперії залишився поза межами інтересів дослідників, або ж демонізувався.

Дослідження та аналіз імперій має важливе теоретичне значення для об'єктивного розуміння історії, сучасності та перспектив розвитку системи міжнародних відносин.

Ключові слова: імперія, міжнародні відносини, цивілізація, геополітика, типологія, політичний феномен, Європа, США, Росія, Європейський Союз, глобалізація, етнос, нація, народ, економіка, культура.

There have been few researches recently in Ukraine investigating empires as a political phenomenon. The beginning of the XX century showed that empires were in the past, yet in the previous century, for the following empires collapsed: British, French, Prussian, Austro-Hungarian, Russian, Ottoman, Japanese. However, the issue of empires is not closed, has not been taken off the political agenda.

The notion of empire was not yet investigated in the XIX century, and in the XX the scientists introduced such terms as imperial thinking, imperial ambitions, and imperial traditions. However, the content of the notion "empire" was not investigated or had a demonized meaning with a destructive sense.

The research and analysis of empires had a serious theoretical significance for the objective perception of history, modernity, and development perspectives of international relations system.

Although it must be emphasized that European countries actually claim to form their own organizational type of state. So, recently, quite often, researchers and politicians have expressed different assessments regarding the prospect of the development of forms of state-territorial organization of European countries. What is the future of the European Union? In decentralization and separation of states in the further integration of cultural and economic space? Is it possible for the united Europe to coexist within the confederacy or federal structure? Price issue concerns not only the EU, but also its territorial organization and, most importantly, the future format of the state. In this regard, the question arises: the prospects of the European alliance – the consolidation of the federation, the confederation of countries, and perhaps the future version of the renewed type of "soft" empire?

We examined the separate principles and aspects of the imperial system. Empires existed in different ages, in different political and cultural environments. All empires were characterized by different models of colonization and space exploration. Different empires perceived their regions with their autochthonous population. However, in many respects the imperial dominant remained similar. This allows us to assume that the ethnic groups can perceive the imperial order at least if it is adapted to its ethno-social and ethnosociological peculiarities, and therefore, in our opinion, it will be incorrect to recall the empire-state only in the past.

Keywords: *empire, international relations, civilization, geopolitics, typology political phenomenon, Europe, USA, Russia, European Union, globalization, ethnos, nation, people, economy, culture.*

Серед численних понять, які сьогодні активно використовуються у гуманітарній сфері, особливий інтерес ви-

кликає таке поняття, як імперія. Практика існування держав-імперій робить дослідження цього питання актуальним для багатьох науковців та публіцистів.

Метою дослідження є розкриття сутності імперій, з'ясування особливостей їх впливу на наше історичне минуле та можливої перспективи появи імперій-держав у майбутньому.

Новизна теми статті полягає в тому, що в Україні останнім часом на науковому рівні порівняно невелику увагу було приділено дослідженню імперій саме як політичному феномену. Якщо зробити ретроспективу у наше історичне минуле, то, як справедливо відмічає В. Мохнач [12], виявиться, що імперії є більш стійкими державними формуваннями порівняно з усіма іншими, у тому числі і з національними державами. Сьогодні поширене твердження, що імперії є цілковитим злом, тому у ХХ ст. відразу заговорили про імперське мислення, імперські амбіції, імперську традицію. Та суть поняття імперії залишалась поза межами інтересів дослідників або ж мала винятково демонізований характер.

Вивчення та аналіз імперій як об'єкта дослідження має водночас серйозне теоретичне значення для об'єктивного розуміння історії, сучасності та перспектив розвитку системи міжнародних відносин.

Загальновідомо, що ряд держав містили у своїй назві термін «імперія». Необхідно відзначити, що серед дослідників імперської проблематики немає єдиної думки щодо аналізованого поняття. На сьогодні існує кілька напрямів дослідження цієї проблематики.

Перший напрям представлений достатньо традиційними студіями, які присвячені участі імперій у міжнародній політиці. Поняття «імперія» в цьому разі тотожне поняттю «велика держава» [12]. Дослідники другого напрямку розробки імперської проблематики розуміють імперію як особливий політичний організм. Він характеризується династичним політичним режимом, складною внутрішньою структурою, гетерогенною системою управління і особливими відносинами між державою і суспільством. У фокусі досліджень цього напрямку знахо-

дяться урядова політика стосовно гетерогенного політичного і соціального простору імперії, імперські еліти [15;17].

Третій напрям в історіографії розглядає імперію як поліетнічну державу, як суспільство, що складається з різних етнічних груп з власними історичними, культурними, релігійними і мовними традиціями. Вказуючи на стійкість чинника поліетнічності в історії імперії, дослідники цього напрямку звертають особливу увагу на трансформацію імперської політики під впливом процесів модернізації [16;20].

Сьогодні у гуманітарній сфері досить поширеним є використання поняття «імперія», з яким пов'язано означення якісного рубежу в історії не тільки ряду держав, а й людства в цілому, і світосприйняття кожної людини зокрема. Тому постійний розвиток понятійного апарату, його еволюція відповідно до стану суспільно-політичного життя вносять постійні кореляції у зміст понять.

Навряд чи буде гіпертрофованим судження про те, що поняття «імперія», «імперія-держав» як суспільно-політичний феномен постійно мутує, і сьогодні набуло скоріше негативного змісту. Втім, важко спростувати той факт, що всі найбільш важливі події, трагедії, прориви у світовій історії пов'язані з появою, підйомом і розквітом різних континентальних імперій, у багатьох випадках імперії здійснювали «творчу роботу». При цьому взагалі не викликає заперечень теза про те, що занепад імперій, як правило, призводив до смутних часів, морально-етичної деградації народів, економічного зубожіння держав і континентів, занепаду та втрати політичних і правових інститутів. У цьому випадку імперія займала місце демона-руйнівника, а її розпад призводив до суспільного, політичного, економічного хаосу.

Перш ніж приступити до розгляду ролі імперій у світовій історії, спробуємо розібратися у понятійному апараті.

Так, латинське *imperium* означає: «1) наказ, повеління, влада, владитцтво...» [4,с.379]. Отже, концептуальним та відправним пунктом значення латинського *imperium* виступає «наказ».

Сьогодні поняттям «імперія» позначають самостійний тип держави, історично представлений небагатьма прикладами, які існували в історії протягом тривалого часу. Імперія – достатньо пізній тип держави, що склався у процесі взаємодії різних народів в одних державних рамках. Кожна держава імперського типу має неоднорідну територію не тільки у політичному, але і в соціоекономічному плані. Історичний простір імперій включає політико-культурний центр та периферію, столичний і провінційний соціум. У такій державі відбувається регулювання відносин між центром та периферією згідно з існуючими загальноісторичними і цивілізаційними тенденціями, але наявна тенденція існування взаємовідносин, що ґрунтуються на тлі політико-військових стосунків.

Варто відмітити, що раніше у більшості дефініцій під імперською формою правління розумілася монархія. Фактично концепт імперії саме як поняття скоріш за все виник у вченні Монтеск'є. Він вкладав у зміст терміну *імперія* насамперед територію, що знаходиться під владою монарха або деспота [11, с.352]. Проте історична практика довела: певна кількість держав, що звалися імперіями, мали республіканську форму правління. Цей факт можна впевнено інтерпретувати як обставину, що примушує теоретичне поняття імперії розглядати незалежно від понять, які фіксують форми правління у державі.

Розглядаючи імперію як державну форму, ми можемо стверджувати, що для неї характерним є поєднання ознак як унітарної, так і федеративної держави. Більш того, в окремих випадках імперії демонстрували більшу толерантність до своїх регіонів, ніж унітарні держави. Вони були досить зручною, безконфліктною формою державного утворення для практичного життя моноетнічного суспільства. Але на практиці моноетнічність зустрічається надзвичайно рідко. Більшість існуючих держав були і залишаються поліетнічними. За всю історію імперій на Землі, а вона налічує приблизно 2500 років, всі вони були поліетнічними. Тому імперія відрізняється від унітарної держави насамперед наявністю

провінцій, тобто територій, що населені різними етносами. В рамках імперії етноси відстоюють і зберігають культурну своєрідність, звичаї і певні елементи свого законодавства, досить часто і свою традиційну владу. Наприклад, у складі Російської імперії, окрім православних християн, жили католики, інші представники західної цивілізації, прихильники ісламу та північного буддизму.

Від моменту своєї появи кожна імперія виконувала певне функціональне завдання: культурно-релігійна універсальзація системи з метою протистояння зовнішнім викликам; військово-політична організація системи з метою протистояння зовнішнім експансіям і заради організації власної інтервенції; утворення єдиного економічного простору для вільного пересування товарів та капіталу, проведення єдиної монетарної політики, свобода пересування трудових ресурсів та універсальність системи освіти. Тому зовсім не випадково А. Тойнбі називає імперії універсальними державами.

Важливою складовою характеристикою процесу становлення всіх імперій є простір. Прагнення кожної держави до експансії, як свідчить історія, є закономірним явищем. Наприклад, Римська імперія не тільки поглинула території від Європи до Азії та Африки, зробивши їх своїм «життєвим простором», економічним джерелом. Вона також свідомо або несвідомо привнесла у нові райони високий рівень розвитку товарно-грошових відносин, тому що імперія потребувала економічних і культурних зв'язків не з «варварами», а з більш наближеними до її рівня регіонами.

Але поряд з процесом розростання кожної імперії простежується реверсна тенденція її занепаду. Наприклад, до складу Римської імперії увійшли різні провінції. Відповідно провінція не тільки засвоїла високий рівень господарювання, але й додала до товарів власного виробництва, що потрапляли до Рима, додаткову конкурентну вартість виробничих сил (провінційний товар був на 65 відсотків дешевшим ніж імперська продукція) [2, с.162]. Це стало одним із факторів занепаду імперії, вплинуло на згорання торгівлі і ремесел

у центрі, а нова «економічна інтервенція» зі Сходу з часом дестабілізувала господарський комплекс центру.

Крім того, саме у рамках Римської імперії відбувається перехід від локальних філософських систем, культів етнічного змісту до єдиної, загальноімперської релігії. На цій основі з'являється обов'язковий для всіх систем універсалізм у вигляді релігійно-філософських уявлень. Такий же потужний універсалізм формується у правовій галузі. Створюючи правову систему, римські юристи розкрили загальні витоки формування писаних правових відносин. Вони стали однаковими для багатьох народів, ними почали керуватися у повсякденному житті.

Хотілося б зауважити, що всі імперії, які колись існували, забезпечували на етапі свого підйому і розквіту високі соціальні і економічні показники.

Характерно, що в імперський період поширюються науки, значного розвитку досягають сакральні дослідження. Античні науковці намагаються вирішувати такі загальнофілософські проблеми, як форми і методи пізнання суспільства, походження та устрій світу, місце людини у світі.

Характерною ознакою середньовічних імперій стало панування світових релігій. Вперше ідеологія в її релігійній формі стає домінуючим чинником розвитку імперій, її провідним компонентом. Саме за часів появи європейських та азійських імперій виникають світові релігії. Це означало встановлення насильницького миру між різними войовничими племенами і народами під «дахом» єдиного культурно-цивілізаційного ареалу. З IV ст. після розпаду Римської імперії сама імперська концепція доповнюється практикою християнської єдиної церкви. Це лягло у фундамент середньовічного поняття імперії як влади єдиного монарха, головним обов'язком якого було об'єднання всього християнського світу. Ідеологія в її релігійній формі вперше стала домінуючим чинником в організації суспільства.

Суспільно-політична практика до середини другого тисячоліття зумовила появу нового субординаційного типу ім-

перій. Вони об'єднували не тільки різні народи, але також й держави-сателіти. Наслідком такого симбіозу став строка-тий рівень підлеглості, залучення до єдиної економічної, соціальної та політичної конструкції. Більш того, культурний простір таких імперій був вельми різномірним. Такий тип імперій має яскраво виражений рівень структурної ієрархії не тільки в економічній та політичній сфері, але й у зовнішній політиці. Як правило, тут можна виділити домінуючу націю і чітко виражений центр тяжіння – метрополію. Особливість статусу центру, окрім політичного чинника, визначається його конкретною історичною роллю, економічними, культурними досягненнями, а релігійна складова зазвичай не має ключового значення. Класичними прикладами такого типу можуть виступати такі колоніальні імперії, як Британська, Французька, Австро-Угорська.

Тут оновлений зміст ідеї імперії набрав особливого статусу загальності. Імперія стала претендувати на вселенське панування та фіксувалася як універсальна держава. Парадоксально, але кожна імперія як своєрідна форма держави не потребує будь-якого міжнародного визнання з боку інших держав. Масштабність імперій, їх могутність та експансія будь-якої форми (військова, економічна, культурна) призводить до того, що імперія сама виступає абсолютним суб'єктом як визнання, так і невизнання інших держав. А тому мирне співіснування імперій – це химера у часовому просторі. Не меншим парадоксом є нескінченна територіальна масштабність імперій. Як тільки кордони імперії закріплюються, імперський цикл переходить у наступну низхідну фазу занепаду. Завершується не тільки історія народів, але й історія держав, імперій.

В науці існує згода щодо того, що сучасний міжнародний порядок веде свій початок з 1648 року, коли Вестфальський мирний договір поклав кінець Тридцятирічній війні у Західній Європі і санкціонував розпад Священної Римської імперії на 35 самостійних держав. Саме з цього часу затверджується національна держава. Виникає нова форма прав-

ління феодальної держави – абсолютна монархія, що формувалася за принципом держава-нація. Нація – це спільність людей, що склалася історично. Її елементами є державність, економічна спільність (національний ринок), єдина літературна мова. Становлення нації пов'язано із зростанням самоświadомості народів.

Велика французька революція відкрила нову віху в цивілізаційному розвитку Європи. Наслідками Французької революції стали ліквідація станової системи, введення нового державного устрою – парламентської республіки. У той же час республіканська Франція всього лише за п'ятнадцять років від «Свободи, рівності, братерства» повертається до імперії і до імперської ідеї. Вже у 1804 р. Наполеон був урочисто коронований Папою Римським Пієм VII і проголошений імператором французів. Вся влада повністю зосередилась в руках імператора. Франція почала іменуватися імперією. В історії вона відома як Перша французька імперія. Таким чином, народ Франції на ближчі роки своє майбутнє знов пов'язав з імперською ідеєю і з легкістю відмовився від республіки.

Втім, відбулися істотні зміни і в інших країнах європейського континенту. Так, на початку XIX ст. Німеччина була завойована наполеонівськими військами. Здавалося б, що імперська ідея повністю остаточно зникне з німецьких земель. Але вже у кінці XIX ст. грандіозний стрибок у своєму економічному розвитку робить Пруссія. Вона впевнено займає лідируюче положення в Європі. У 1848 р. Німеччина пережила революцію, проте вже в 1870-1880 рр. при канцлері Отто фон Бісмаркові дедалі виразніше вимальовується німецький варіант імперського капіталізму.

Германська імперія об'єднувалась під владою Пруссії, разом з її «залізним канцлером» очолила процес збирання німецьких земель. Фінальним акордом відродження на німецькій землі імперії стала поразка Франції у франко-пруській війні. Вже у січні 1871 р. у Дзеркальній залі Версальського палацу король Фрідріх Вільгельм I був проголошений

імператором. Німеччина знову приєдналася до імперського клубу і, безумовно, володіла рядом важливих рис, що так притаманні імперській організації держави [14, с.73].

Потрібно вказати на таку сторону імперського процесу, як створення та поступова уніфікація до єдиного культурного зразка (достатньо згадати позитиви з часом реалізованої американцями концепції «плавильного тигля»); поява континентальної системи міжнародних відносин, що існувала у рамках відповідної нової економічної системи; укріплення цивілізаційної системи цінностей – лібералізм, демократія, соціальні ідеї, правові відносини, особисті свободи. В Російській імперії з моменту її появи безумовно намітилися схожі до європейських імперій процеси. Втім, існувала власна євразійська специфіка.

Традиційно вважається, що роком народження Російської імперії був 1721 рік, в якому Петро I прийняв високий титул. У подальшому розширення імперського простору Росії відбувалося винятково шляхом зовнішньої експансії. Тому характерною рисою процесу існування Російської імперії, до речі, як і Пруської, була їх військова сила. Імперські армії завжди несли в собі агресивний зміст, завжди залякували і завойовували. Як правило, це робилось під гаслами «захисту вітчизни» або «захисту інтересів».

З огляду на сказане, зовсім не випадковим є твердження Ключевського про те, що для Петра I «війна стала головним рушійним важелем реформаторської діяльності» [7]. Олександр Гольц відзначав, що «армія, створена Петром, перемелювала населення імперії. Більшість податків, що збирались у Росії, витрачались винятково для забезпечення збройних сил. Петро I зробив фіскальну систему практично досконалою. Армія сама збирала призначені для її утримання податки. Збройні сили здійснювали на території Російської імперії основні функції держави» [3]. При цьому російська армія за своєю чисельністю була гіпертрофованою частиною імперського організму і воювала не вмінням, а чисельністю. Демограф Б.Урланіс підрахував, що з 120 тисяч солдатів, які

становили статистику загиблих у 1700-1725 рр., безпосередньо під час військових дій або від ран загинула тільки третина [8].

Важко заперечити той факт, що імперські армії завжди були зовнішнім політичним інструментом, але для Російської мілітаризованої імперії армія на багато років визначала також внутрішню політику (двірцеві перевороти) і духовну атмосферу суспільства.

Реалії російської історії свідчать, що Росія набувала імперських рис, зберігаючи автономію власних дрібних сателітів, ще навіть не ставши єдиною незалежною державою. У XVI-XVII ст.ст. ця практика зберігається. Ми бачимо у складі майбутньої визнаної імперії Астраханське, Казанське і Сибірське царства. Окремі території добровільно увійшли до складу Російської імперії, висловивши прохання, як це було з дрібними грузинськими царствами і князівствами. Для інших винагородою за більш високі зразки європейської культури стала експлуатація і пригноблення «диких племен» Сибіру та Азії.

Специфіка російської імперської регіональної політики полягала у культурній відмінності її східних і західних окраїн, їх належності до різних суспільно-культурних цивілізаційних типів. На Сході, при всій кострубатості бюрократії російського управління, культурно-освітня місія Росії навіть набрала певної рації. До речі, у самій природі російської влади з її патріархальним деспотизмом завжди був наявний певний елемент спорідненості з державницькими традиціями Сходу. Але цей деспотизм був більш європеїзований та гуманізований впливом європейської цивілізації. У Російській імперії нікого не саджали на кіл, як це робили у Хиві й Бухарі, там тільки вішали, як декабристів, інакодумців висідали у Сибір.

Під російським імперським двоглавим орлом сибірські народи стали об'єктом асиміляції, отримали кирилицю, навчальні та освітні заклади (Казанський університет). Місцева еліта увійшла до складу російської інтелігенції, отримала

транзитний доступ до зразків західної культури. Для феодално-родових районів ісламу, де повсякденний деспотизм місцевих емірів і ханів був соціокультурним та традиційним елементом, російські бюрократи і хабарники стали засобом «м'якої сили», або «м'якої експлуатації».

На відміну від східних імперських районів, на заході імперська адміністрація мала справу із соціумами, які були більш цивілізовані, ніж пануюча нація. Тому, попри даровані привілеї місцевим народам, у царстві Польському і великому князівстві Фінляндському Російська імперія не розглядалася в якості культурного донора. Хоча в цілому російська аристократія не протиставляла себе місцевій аристократії, як це, наприклад, було у британських колоніях. Росіяни не тільки легко спілкувалися, але й змішувалися у родинних шлюбах із «інородцями», відкриваючи їм доступ до аристократії, до військової і адміністративної кар'єри. Достатньо пригадати долю барона, генерал-лейтенанта Російської імператорської армії Карла Густава Маннергейма, який з часом став президентом Фінляндії, або грузинського князя Багратіона, героя Бородінської битви.

До імперської ідеї з її масштабним підривом етнічних ареалів, до процесу імперської «гонки» за економічними перевагами особливо активно включилися у другій половині XIX ст. країни – аутсайтери. Такими країнами стають Франція, Німеччина, Італія, Японія. Європа та Азія другої половини XIX ст. підпорядковують нові колонії, їх суспільно-економічний розвиток своїм інтересам. На практиці нова імперська модель виштовхувала та знищувала місцеві культури на фоні привнесення європейського культурного елемента до «туземного» ареалу.

У часи радянської влади на фоні гасел про «світову революцію», «пролетарський інтернаціоналізм» ідея імперії змістовно трансформується. Від імперії еkleктичного типу, що втілюється у поділі російського імперського простору на губернаторства з їх політичною підлеглистю імперському центру, радянська імперія трансформується у нову суборди-

наційну форму. Фундаментом імперії був марксизм з його класовим космополітизмом, більшовизм був системою не тільки політичною, але й ідеологічною. Особливістю ідеології радянської імперської політики була міфотворчість. До міфічного уявлення територіального простору привносились практика імперського мислення. Вона спрямовувалась не на власні території, а на території, які необхідно було здобути, наприклад територію «Київської Русі», до якої Москва мала таке ж відношення, як Кенігсберг – до імперії Карла Великого.

Національна політика СРСР у радянському імперському варіанті, на нашу думку, концептуально схожа на американську концепцію «плавильного тигля», тому що передбачала поступовість переходу до такої форми, як національна імперія. Змістом імперії мала стати нова громадянська нація, що включала б не тільки безкласове суспільство, а і нову етнічну спільноту – «радянський народ».

Становлення радянської імперії відбувалось перш за все не на етнічному (пригадаймо працю В.Леніна «Право націй на самовизначення»), а на ідеологічному ґрунті. Перші кроки радянської влади були спрямовані на руйнацію імперської економічної і соціальної спадщини. По-перше, демонстративно було переорієнтовано зовнішню політику від політики експансії на декларування політики миру. Про це було наголошено у Декреті про мир. Росія «відпустила» західні території, що дісталися їй після «трьох розділів Польщі» у XVIII столітті. Стали незалежними Фінляндія, Прибалтика. У 1922 році утворено Радянський Союз. Імперія стала федеративною.

Поступово будувався невідимий господарський комплекс Радянського Союзу, складовим елементом якого стало утворення єдиного культурного простору при політичному домінуванні центру. Крім того, не буде перебільшенням твердження про те, що державою велась робота з вирівнювання економічного і культурного рівнів регіонів, причому часто методами культурної експансії метрополії на націо-

нальні райони. Враховуючи незначний історичний час існування СРСР, а також складність внутрішніх і зовнішніх обставин (світова війна, панування ідеологічної обмеженості), необхідно визнати певну ефективність зроблених імперією соціальних та економічних зусиль, але центр не зміг подолати національні тенденції до розпаду єдиного простору.

Однією з причин розпаду стала внутрішня суперечливість та непослідовність політичної еліти, а інколи і її нездатність сформуванню єдиний економічний і культурний простір.

У процесі створення регіональних структур, наприклад у Радянському Союзі, економічна складова процесу імперотворення підпорядковувалася ідеї «вирощування національних кадрів». Критерієм призначення на керівний пост були «ідеологічна надійність» та належність до місцевої етнічної еліти, що слугувало меті продемонструвати повагу до місцевих національно-культурних традицій. В окремих випадках імперія брала участь у процесі «штучного конструювання» національних культур, наприклад писемності та алфавіту для казахів та молдован, літературних мов для малих народностей. Але у ряді республік, починаючи з кінця 70-х років, створилися об'єктивні умови для піднесення національно-етнічної самосвідомості і етнічної культури. Тут доречно згадати, що навіть у кожній Прибалтійській республіці існував власний національний кінематограф. Разом щороку вони випускали до сорока повнометражних фільмів. До сказаного хотілося б додати, що існування та підтримка різних національних культур, навіть у вигляді «регіонального заспокійливого», апріорі приводила до відносного ослаблення центру метрополії, до зниження його політичного і економічного впливу на регіони. Поступово це привело до зміцнення потенційних етнокультурних центрів, які за сприятливих умов включилися у відцентрові перегони. У Радянському Союзі поступово створилися альтернативні центри, що володіли в імперії певною юридичною незалежністю. З часом це стало формальною підставою для розпаду.

Підсумовуючи тему дослідження, хотілося би торкнутися питання можливості появи імперій в умовах процесу глобалізації. Глобалізація як процес досить складне та суперечливе явище, а не спрощений діалог та контакт між народами світу. Насправді цей процес створює об'єктивні умови для появи нових імперій-держав. Вже сьогодні менша частина людства, так званий «золотий мільярд», консолідує і об'єднує певні етноси, диктує більшості суспільно-політичну та культурну модель, яка є результатом її унікального просторового, історичного і географічного розвитку. Із цього процесу формується однополярна глобалізація, яка вже сьогодні певними елементами може нагадувати імперію.

Мова йде про проекти континентальної або часткової атлантичної глобалізації. Вона є нічим іншим, як процесом поширення американської моделі політичного та соціально-економічного устрою, американської геополітичної могутності, американської вестернізації, яка культурно уніфікує всі інші цивілізаційні моделі. Цій тенденції протистоїть євразійство, яке традиційно розглядається в якості опонента або протидії тенденціям універсалізації з боку Заходу. Така конкуренція насамперед може розглядатися як протистояння тотальній однополярній глобалізації, або формування нової багатополярної глобалізації, де буде здійснюватись діалог культур. Але сьогодні ніхто не може дати чіткої відповіді на питання: чи не живемо ми в епоху становлення нових імперій-держав, в основі яких буде лежати соціокультурний, цивілізаційний принцип? При цьому необхідно враховувати і той факт, що імперський процес за змістом і суттю протистоїть новому розумінню світової універсальності і космополітизму. Держава-імперія – це не палаци на безмежних просторах, а потужна система у рамках певної цивілізації. Її змістом є забезпечення життєво важливих для держави функцій та систем центральної влади, економіки, армії, системи освіти і виховання, наукових і виробничих проєктів, духовної сфери, ідеології і національної ідеї, консолідованих відносин між людьми і різними соціальними групами.

Сучасний стан розвитку політичної свідомості людства на різних континентах, в тому числі і на пострадянському просторі, свідчить, що відродження імперської ідеї може відбуватися завдяки місцевим елітам. Останні, поряд з бажанням закріпити високий етнічний статус у політичному керівництві, активно включаються у процес пошуку нових центрів тяжіння, наприклад, Захід або Схід.

Це підтверджує, що принаймні на рівні підсвідомості нові державницькі еліти відчують певну невпевненість щодо перспективи існування держав і таким чином визнають власне периферійне становище в економічній та політичній структурі світу. Тому нагадаємо широко відомі історико-соціологічні причини, що служать каталізатором формування певних ієрархічних структур, які з часом приводять до появи імперій. Безперечним є той факт, що кожна політична одиниця – рід, плем'я, держава, імперія – здійснює безперервний процес експансії, причому форми експансії можуть бути різними – економічна, ідеологічна, військова тощо. У цьому процесі за рахунок сусідів розширюються межі власної території до тих пір, поки в результаті опору не встановляться більш-менш тверді кордони. Кордони держави – не застигли форми, а силові лінії, де схрещуються різні інтереси і врівноважується внутрішній і зовнішній тиск.

Тому не випадково, що війна в історії людства – більш постійне явище, ніж мир. За підрахунками окремих істориків, з чотирьох тисячоліть історії людства приблизно триста років ми прожили у мирі. Не можна забувати, що навіть період тривалого миру – це лише результат рівноваги ворогуючих сил, або військового паритету. Рівновага постійно порушується, і тоді відбувається розширення, звуження або загибель держави. Отже, виходячи із закономірного алгоритму прагнення кожної держави до розширення, зростання в будь-якій формі, досить імовірною залишається можливість перетворення існуючих великих світових держав у держави-імперії. Додамо, що дослідження практики існування імперій неможливе без урахування

того, що кожен епізод їх існування є прикладом реалізації центрального принципу імперії в будь-яких конкретних обставинах часу і простору, а тому може бути як вдалим, так і невдалим.

Розглядаючи імперії як масштабних гравців міжнародних відносин, необхідно відмітити, що процес їх клонування, їх тотожність як суб'єктів міжнародних відносин – це скоріше міф, ніж практика існування держав імперського типу. Природа імперської експансії пояснюється не тільки їх прагненням до територіальної масштабності, але і внутрішніми причинами історичного, культурного і соціального змісту. Для прикладу наведемо таке. Римська імперія протистоїть Візантійській насамперед за релігійним принципом; Британська колоніальна протилежна Пруській германській континентальній імперії за геополітичним принципом; фашистська імперія Гітлера протистоїть радянській марксистській за ідеологічним принципом; США як імперія західно-християнська протистоїть Російській імперії православно-християнського типу за принципом цивілізаційної відмінності. Наведені відмінності фактично демонструють непримиримий, безкомпромісний зміст співіснування імперій.

Після Другої світової війни стали очевидними контури міждержавної ієрархічної структури, що формується, охоплює земну кулю в цілому, тобто формуються імперії глобального рівня. Зароджуються нові глобальні метрополії та периферійні структури різного рівня. Перш за все, роль глобальної метрополії відіграють такі держави західної цивілізації, як США та провідні країни Західної Європи. В середині цієї цивілізаційної групи існує своя суперечлива ієрархія, але стосовно решти світу ці держави виступають як єдиний, досить консолідований центр. Перший периферійний рівень становлять інші країни Західної Європи, можливо і Канада, яка все-таки ближче до метрополії. Ступенем нижче знаходяться Індія, Бразилія, країни Південно-Східної Азії, деякі арабські держави. Третій рівень зайняли країни Латинської Америки, а також держави Африки.

Хоча необхідно наголосити, що європейські країни реально претендують на формування свого організаційного типу держави. Так, останнім часом досить часто дослідники і політики висловлюють різні оцінки щодо перспективи розвитку форм державно-територіального устрою європейських країн. У чому майбутнє Євросоюзу? У децентралізації і відокремленні держав при подальшій інтеграції культурно-економічного простору? Чи можливе співіснування об'єднаної Європи у рамках конфедерації або федерального устрою? Ціна питання стосується не лише устрою Євросоюзу, але і його територіальної організації і, головне, майбутнього формату держави. У зв'язку з цим виникає питання: перспективи Європейського альянсу – укріплення федерації, конфедерація країн, а, можливо, майбутній варіант оновленого типу «м'якої» імперії?

Ми дослідили окремі принципи та аспекти імперської системи. Імперії існували у різні епохи, у різному політичному і культурному оточенні. Всім імперіям були властиві різні моделі колонізації та освоєння простору. По-різному імперії сприймали свої регіони з їх автохтонним населенням. Проте багато в чому імперські домінанти залишалися схожими. Це дозволяє зробити припущення про те, що етноси можуть сприймати імперський порядок щонайменше за умови його адаптації до своїх етносоціальних та етнопсихологічних особливостей, а тому згадувати імперію-державу лише у минулому часі буде, на нашу думку, некоректно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ab Imperio. Материали научно-практического семинара «Ab Imperio». – Казань, 2000. – № 3-4. – С. 318-371.
2. Бродель Ф. Структуры повседневности: возможное и невозможное. – Москва: Прогресс, 1986. – Т. 2. – 623 с.
3. Гольц А. Бремя милитаризма // Отечественные записки. – 2005, № 5 (26). URL: www.strana-oz.ru.

4. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – Москва: Русский язык, 1976. – 1096 с.
5. Империя. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон 1890-1907. URL: www.rubricon.com.
6. История дипломатии / Сост.А.Лактионов. – Москва: АСТ, 2005. – 943 с.
7. Ключевский В.О. Курс русской истории. Лекция LX. Полный курс лекций. Текст предоставлен правообладателем. URL: <http://www.litres.ru>. Русская история. Полный курс лекций: Олма-ПРЕСС Образование; Москва; 2005. URL: www.magister.msk.ru.
8. Кротов Я. Военная Россия. URL: www.krotov.info.
9. Манфред А.З. История Франции. – Москва: Наука, 1972. – Т.1. – 360 с.
10. Миронов Б. Кому на Руси жилось хорошо // Родина. – 2012. – №3. – С.13-24.
11. Монтескье Ш.Л. О духе законов. – Москва, 1993. – 352 с.
12. Мохнач В. Империи в мировой истории. URL: www.gumer.info/bibliotek_Buks.
13. Сухотин Н.Н. Война в истории русского мира. – СПб., 1898. – 58 с.
14. Хаген Шульце. Краткая история Германии. – Москва: Весь мир, 2004. – 256 с.
15. Хоскинг Дж. Россия: народ и империя (1552-1917). – Смоленск: Русич, 2001. – 512 с.
16. Burbank J., Ransel D. Imperial Russia: New Histories for the Empire. – Bloomington: Indiana University Press, 1998. – 312 p. URL: <https://www.tsemrinpoche.com/download/Sociology-Religion-Philosophy-Psychology.pdf>
17. Hunczak, T. Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1974. – 408 p.
18. Fogel Robert. Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History. – New York: Oxford University Press, 1964. – 296 p.
19. Landes D.S. The unbound Prometheus: Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present. – L.;Н.У.: Cambridge univ. press, 1969. – 566 p.
20. Seton-Watson, H. The Russian Empire 1801-1917. – Oxford: Oxford University Press, 1967. – 813 p.
21. Temin Peter. The Economy of the Early Roman Empire. – Cambridge, 2001. – 362 p.

REFERENCES

1. Ab Imperio. Materialyi nauchno-prakticheskogo seminarara «Ab Imperio» (2000). [*Materials of the scientific-practical seminar "Ab Imperio"*]. Kazan. No. 3-4, pp. 318-371 [in Russian].
2. Brodel, F. (1986). *Strukturyi povesednevnosti: vozmozhnoe i nevozmozhnoe* [*Structures of everyday life: the possible and the impossible*]. Moskva: Progress. – Vols. 2, p. 623[in Russian.].
3. Golts, A. (2005). *Bremya militarizma. Otechestvennyie zapiski* [*The burden of militarism. Domestic Notes*']. No. 5 (26). Retrieved from www.strana-oz.ru [in Russian].
4. Dvoret'skiy, I. H. (1976). *Latinsko-russkiy slovar* [*Latin-Russian dictionary*]. Moskva. P. 1096 [in Russian].
5. Brokgauz, Efron (1890-1907). *Imperiya. Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona* [*Empire. Encyclopedic dictionary Brockhaus and Efron*]. Retrieved from www.rubricon.com [in Russian].
6. Laktionov, A. (2005). *Istoriya diplomatii* [*History of Diplomacy*]. Moskva: AST, p. 943 [in Russian].
7. Klyuchevskiy, V.O. (2005). *Kurs russkoy istorii* [*Russian history course*]. Lektsiya LX Polniy kurs lektsiy. Tekst predostavljen pravoobladatelem. Retrieved from <http://www.litres.ru>. Russkaya istoriya. Polniy kurs lektsiy: Olma-PRESS Obrazovanie; Moskva. Retrieved from www.magister.msk.ru [in Russian].
8. Krotov, Ya. *Voennaya Rossiya* [*Military Russia*]. Retrieved from www.krotov.info [in Russian].
9. Manfred, A. Z. (1972). *Istoriya Frantsii* [*History of France*]. Moskva: Nauka, Vol. 1, p. 360 [in Russian].
10. Mironov, B. (2012). *Komu na Rusi zhilos horosho* [*Who in Russia lived well*]. Rodina. No. 3, pp. 13-24 [in Russian].
11. Monteske, Sh. L. (1993). *O duhe zakonov* [*The spirit of the laws*]. Moskva, p. 352 [in Russian].
12. Mohnach, V. *Imperii v mirovoy istorii* [*Empire in world history*]. Retrieved from www.gumer.info/bibliotek_Buks [in Russian].
13. Suhotin, N. N. (1898). *Voyna v istorii russkogo mira* [*The war in the history of the Russian world*]. P. 58 [in Russian].
14. Hagen, Shultse (2004). *Kratkaya istoriya Germanii* [*Brief history of Germany*]. Moskva: Ves mir, p. 256 [in Russian].
15. Hosking, Dzh. (2001). *Rossiya: narod i imperiya (1552-1917)* [*Russia: people and empire (1552-1917)*]. Smolensk: Rusich, p. 512 [in Russian].

16. Burbank, J., Ransel, D. (1998). *Imperial Russia: New Histories for the Empire*. Bloomington: Indiana University Press, p. 312. Retrieved from <https://www.tsemrinpoche.com/download/Sociology-Religion-Philosophy-Psychology.pdf> [in English].
17. Hunczak, T. (1974). *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution*. – New Brunswick: Rutgers University Press, p. 408 [in English].
18. Fogel, R. (1964). *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History*. – New York: Oxford University Press, p. 296 [in English].
19. Landes, D.S. (1969). *The unbound Prometheus: Technological change a. industr. development in Western Europe from 1750 to the present*. – L.;H.Y.: Cambridge univ. press, p. 566 [in English].
20. Seton-Watson, H. (1967). *The Russian Empire 1801-1917*. – Oxford: Oxford University Press, p. 813 [in English].
21. Temin, P. (2001). *The Economy of the Early Roman Empire*. – Cambridge, p. 362 [in English].

УДК 327(470+477)»20»:355.46-046.22+314.04-046.22(477)
DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).66–86

Олександр Лавер,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри інформатики та
фізико-математичних дисциплін

Беата Матяшовська,
старший викладач кафедри інформатики
та фізико-математичних дисциплін
факультет інформаційних технологій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЛЮДСЬКІ ВТРАТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВІЙНАХ І КОНФЛІКТАХ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується питання людських втрат Української держави у війнах і конфліктах ХХІ століття станом на початок 2019 року. Наводяться нижня, верхня та середня оцінки людських втрат у цих війнах. Особлива увага приділяється вивченню людських втрат у війні на Донбасі.

Ключові слова: *агресія Російської Федерації, Збройні сили України, проросійські бойовики, бойові та небойові втрати, втрати мирного населення, нижня, верхня та середня оцінки людських втрат.*

Ukraine, as an independent state, in the XXIth century has faced the most serious challenge in its history – namely, the aggression of the Russian Federation and the war in the Donbass region, as the one of its consequences. The mentioned problem is highly relevant for Ukraine nowadays; therefore it deserves detailed and comprehensive study.

The proposed paper aims at studying and analyzing of human losses of the Ukrainian state in the wars and conflicts of XXIth century, primarily in the war in the Donbass region. We give the lower and

higher estimates in the aforementioned conflicts and the most reliable (according to the authors) average estimate of human losses.

There are very few monographs in this field but we would like to mention the collective monograph “Donbass and Crimea: the price of return. Monograph” by the collective of authors under the supervision of V.P. Horbulin (2015, 474 pages) and the monograph of O. Laver “Wars and population of the world in XX-XXIth centuries (1900-2016), Statistical study” (2018, 760 pages).

Monographs, which are mentioned above, deal with data up to the 2016, thus there is need to clarify the data, presented it them, and to extend the study on the recent years as well. In the present paper the corresponding statistical data is given up to the beginning of 2019.

Objects of study of human losses of Ukraine in the wars and conflicts of XXIth century are the following: the Revolution of Dignity (23.11.2013 – 27.02.2014), annexation of Crimea by the troops of the Russian Federation (February – March of 2014), the war in the Donbass region (2014 – 2018), and the human losses of the Ukrainian troops in the international peacekeeping operations in the different parts of the world.

In addition, we consider the human losses of Ukraine in ethnical clashes, by terrorist attacks and unrest that took place in 2014-2018, and human losses from the terror of the Russian occupants in Crimea. The new statistical data which was obtained in the article is summed up in the Table 4.

Thus, as on the end of 2018, according to the results of the study the human losses of Ukraine in the wars and conflicts of XXIth century are between 11.023 and 18.194 deceased with the average estimate of 11.802. Military losses of the both sides are 8.491 deceased. The obtained numbers can be clarified during the further research.

Keywords: *the aggression of the Russian Federation, Armed Forces of Ukraine, pro-Russian combatants, combat and non-military losses, civilian casualties, estimates of human losses.*

Постановка проблеми. У XXI столітті Україна як незалежна держава одержала найсерйозніший виклик за всю історію свого існування – агресію з боку Російської Федерації і,

як один з її наслідків, – війну на Донбасі. Ця проблема на сьогоднішній день є для України найбільш актуальною, а, отже, заслуговує на різностороннє і детальне вивчення.

Метою публікації є вивчення й аналіз людських втрат держави Україна у війнах і конфліктах ХХІ століття, в першу чергу у війні на Донбасі. У вказаних війнах і конфліктах нами наводяться нижня та верхня оцінки, а також найбільш достовірна – середня оцінка людських утрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Монографічних видань з досліджуваної проблематики – мізерна кількість. Заслуговує на увагу цікава інформація, зібрана авторами монографії [1], яка була видана у 2015 році. У монографії [2], виданій у 2018 році, проаналізовані людські втрати у війнах і конфліктах 1900 – 2016 рр. на усіх континентах і в регіонах земної кулі, зокрема в Україні. У пропонованій публікації на основі нових даних людські втрати України у війнах і конфліктах ХХІ століття вивчені й проаналізовані станом на початок 2019 року. Тема публікації є, без сумніву, актуальною, оскільки відповідні статистичні дані переважно розпорошені по великій кількості інтернет – ресурсів, а тому зведення усіх цих даних до купи з метою якнайкращого висвітлення досліджуваної проблеми є першочерговим завданням.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 1992 – 2016 рр. у миротворчих операціях у різних країнах світу загинуло 53 українські військовослужбовці [1, с.418]. Станом на 2018 рік загинуло 54 українські миротворці [3]. 337 військовослужбовців ЗСУ у 2018 році виконували операції з підтримки миру й безпеки у 7 країнах світу [3]. За даними Міністерства оборони України за роки Незалежності понад 44 тис. військовослужбовці ЗСУ взяли участь у понад 26 міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки у різних регіонах нашої планети [3].

Під час Революції гідності (23.11.2013 – 27.02.2014 рр.) кількість загиблих протестувальників, за нашими обчисленнями [1,с.381], коливалася в межах 104 – 780 чоловік, а з

боку уряду Януковича загинуло 17 – 20 представників силових структур. Таким чином, загальні втрати під час подій на Майдані становили 121 – 800 чоловік із середньою цифрою втрат 148 чоловік, у тому числі 18 загиблих силовиків. Нові статистичні дані з цього приводу є такими. Згідно з [4] під час Революції гідності всього загинуло 123 чоловіки, в тому числі 104 активісти Майдану та 17 представників силових структур, 200 чоловік отримали вогнепальні поранення, а всього постраждало 2.500 чоловік. Отже, вилка втрат під час Революції гідності звужується зі 121 – 800 – до 121 – 123 загиблих. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 121, яка складається зі 104 загиблих активістів Майдану та 17 силовиків.

Під час анексії Криму військами Російської Федерації (лютий – травень 2014 р.) загинуло 6 чоловік, у тому числі військові втрати становили 3 загиблі особи [1, с.418]. Упродовж 2014 – 2015 рр. під час сутичок, терористичних актів та заворушень в українських містах загинуло загалом 54 чоловіки, у тому числі 1 поліцейський [1, с.382, 418].

У нашій монографії [1, с.403] кількість загиблих та зниклих безвісти від терору російських окупантів жителів Криму за період 2014 – 2016 рр. була визначена в межах 27 – 29 чоловік, із середньою цифрою 29 чоловік. Згідно з даними джерела [5], у результаті російської окупації півострова загинуло 12 жителів Криму, 17 чоловік зникли безвісти, 10 були засуджені, 29 заарештовані через політичні мотиви. Отже, за період 2014 – 2018 рр. число загиблих та зниклих безвісти від терору російських окупантів жителів Криму можемо прийняти рівним 29 чоловік. Вважаємо, що зниклі безвісти люди – це фактично загиблі, тіла яких не вдалося знайти.

17 жовтня 2018 року в місті Керч (територія окупованого Криму) учень місцевого політехнічного коледжу В. Росляков здійснив терористичний акт, вбивши 21 чоловіка (16 студентів та 5 викладачів коледжу), після чого застрелився сам [6]. Постраждало загалом 73 чоловіки, з числа яких 47 проходили лікування в лікарнях [6]. Таким чином, у результаті теракту в м. Керч всього загинуло 22 чоловіки.

Стосовно етнічних зіткнень, то під час нападу радикалів на табір ромів у Львові (червень 2018 року) було вбито 1 рома та ще 4 були поранені [7]. За 9 років до цього після вбивства сержанта патрульно-постової служби Сергія Бондаренка у місті Марганець Дніпропетровської області тут відбулися масові бійки між місцевим населенням та вірменами, яких у місті налічувалося 3 тис. чоловік [8]. У результаті бійки вірмени були змушені втекти з міста, а вбивця міліціонера одержав пожиттєве ув'язнення [8]. Таким чином, у результаті етнічних зіткнень в Україні у 2009 та 2018 роках загинуло 2 чоловіки.

Утрати ворогуючих сторін під час війни на Донбасі упродовж 2014 – 2016 рр., за даними монографії [2, с.383-384], коливалися в межах 8.081 – 21.800 загиблих з середньою цифрою втрат 15 тис. чоловік. Військові втрати становили при цьому 10 тис. загиблих. На основі даних, опублікованих у 2017 – на початку 2019 рр., указані показники можна уточнити. Перш за все – це дані ООН. Відповідна таблиця є такою.

Таблиця 1

**Динаміка чисельності вбитих та поранених
в АТО на Донбасі (дані ООН)
(осіб)**

Дата	1.12. 2016	21.02. 2017	15.05. 2017	15.08. 2017	21.04. 2018	20.11. 2018
Убиті	9.758	9.800	10.090 (2.777 – цивільні)	10.225	10.303 (2.838 – цивільні)	3.035 – цивільні
Поранені	22.800	23.000	23.966	24.541	24.778	?
Джерело	[1, с.382]	[1, с.382]	[9]	[10]	[11], [12]	[13]

Цифри втрат, наведені в таблиці 1, потребують коментарів. Дані ООН включають утрати українських військових, проросійських збройних формувань та цивільного населення [10]. Проте не йдеться про втрати збройних сил РФ та до-

бровольців з цієї країни. У [9] зазначається, що дані ООН слід розглядати як нижню оцінку людських утрат під час війни на Донбасі. Реальні втрати є більшими. До втрат цивільного населення можна зарахувати 298 загиблих (283 пасажирів та 15 членів екіпажа) літака малайзійських авіаліній МН17, збитого 17.07.2014 року на території окупованої частини Донецької області [1, с.382]. У публікаціях [11] та [12] іде мова про 2.540 убитих та 9.000 поранених серед мирного населення Донбасу. З урахуванням 298 загиблих пасажирів літака МН17 одержуємо цифру 2.838 загиблих цивільних громадян. 2.777 загиблих цивільних громадян від загальної цифри 10.090 загиблих становить 27,52%. Аналогічним чином 2.838 загиблих цивільних становить 27,55% від загальної цифри 10.303 загиблих. Отже, за даними ООН втрати цивільних громадян – це 27,52 – 27,55% усіх втрат під час бойових дій на Донбасі. Перенесення вказаних відсотків на цифру 3.035 загиблих цивільних громадян дає нам розмах 11,02 – 11,03 тис. загальних втрат на кінець 2018 року.

Якщо взяти окремо 2017 та 2018 роки, то у 2017 році, за даними Моніторингової комісії ОБСЄ на Донбасі, загинуло 85 мирних жителів, у тому числі 1 працівник ОБСЄ, 384 були поранені [14], а у 2018 році загинуло 43 та було поранено 182 мирних жителі [15]. Якщо врахувати, що на другу половину жовтня 2018 року на Донбасі загинуло 39 та було поранено 166 мирних жителів [16], то загальну їх кількість можемо оцінити у 3.040 чоловік. Застосування 27,52% до цифри 3.040 загиблих мирних жителів дозволяє нам оцінити загальні втрати у 11,05 тис. чоловік. Таким чином, виходячи з даних ООН, на кінець 2018 року загальну кількість загиблих на Донбасі можемо оцінити цифрою 11,05 тис. чоловік, причому 8,01 тис. становлять військові втрати ворогуючих сторін, а 3,04 тис. – втрати цивільного населення.

У маріонеткових «республіках» ДНР та ЛНР наводять свої оцінки втрат мирного населення. Так, на кінець січня 2018 року згідно з [17] загинуло 4.572 мирних жителя ДНР та 1.300 – ЛНР. Разом – 5.872 чоловіки. На кінець 2018 року в

ДНР загинуло, згідно з[18], 4.728 мирних жителів. Якщо вважати, що в ЛНР цифра втрат змінювалася пропорційно до втрат ДНР, то на кінець 2018 року одержуємо цифру 6.072 загиблих мирних жителів. Остання цифра втрат, швидше за все, є перебільшеною через уключення до числа цивільних втрат загиблих бойовиків. Дослідник Михайло Жирохов узагалі вважає цифри втрат, які наводять ДНР/ЛНР, недостовірними [19]. Іншими словами, якщо прийняти розмах втрат мирних жителів на Донбасі у межах 3.040-6.072 чоловіки, то більш близькою до реальності є нижня оцінка втрат. Можемо наближено прийняти в якості середньої цифри втрат цифру 3.100 загиблих мирних жителів Донбасу.

Перейдемо до вивчення військових втрат. Як впливає з наведених вище даних, згідно зі статистикою ООН сукупні військові втрати можна оцінити у 8,01 тис. загиблих. Якщо припустити, що втрати ворогуючих сторін були рівними, то на базі даних ООН військові втрати України становитимуть 4,05 тис. загиблих. Наведені цифри збігаються із даними М. Жирохова [46], згідно з якими безповоротні втрати кожної з ворогуючих сторін на Донбасі коливаються в межах 4 тис. чоловік. Проте можна зробити альтернативні підрахунки.

Якщо вести мову про втрати українських військ, то слід розрізняти бойові та небойові втрати ЗСУ, а також втрати воєнізованих підрозділів інших міністерств та відомств нашої держави. Згідно з даними джерела [20], бойові втрати українців на Донбасі становили: у 2016 році – 212 вбитих та понад 1.200 поранених, у 2017 році – 198 вбитих та понад 1.200 поранених, у 2018 році – 115 вбитих та близько 800 поранених. Згідно з [21], на початок серпня 2017 року за даними Генштабу ЗСУ загинуло 2,3 тис. тис. та було поранено 8,4 тис. українських військових, а за даними Інтернет – проекту «Книга пам'яті» з урахуванням втрат ЗСУ, НГУ та інших підрозділів – 3.645 українських військових. Тобто на початок серпня 2017 року коливання українських бойових втрат становило 2.300 – 3.645 загиблих. Припускаючи, що за 5 останніх місяців 2017 року в бою загинуло близько 83 українських військо-

вих, з урахуванням втрат за 2018 рік, коливання українських бойових втрат може сягати 2.498-3.843 чоловік. В якості середньої цифри втрат можна прийняти цифру 2.914 загиблих українських військових, озвучену президентом П. Порошенком у другій половині грудня 2018 року [22]. Додамо, що основний тягар бойових дій на Донбасі несли сухопутні війська України, що впливає з наведеної нижче таблиці.

Таблиця 2

Втрати окремих родів військ під час війни на Донбасі
(осіб)

№	Рід військ	Заги-нуло	Зникло безвісти	Пора-нено	Дата	Дже-рело
1.	Добровольчі батальйони	232	-	799	13.03.2018	[23]
2.	Прикордонники	70	5	249	3.04.2018	[24]
3.	Військові медики	46	-	?	13.10.2018	[25]
4.	СБУ	27	-	128	15.10.2018	[26]
5.	Військові моряки	51	-	488	1.07.2018	[27]
6.	Національна гвардія	212	-	794	26.03.2018	[28]
7.	Співробітники поліції, ДСНС	152	-	?	22.08.2017	[29]
8.	Усього	790	5	2.458		

На фронті гинули, в основному, чоловіки. Згідно з [30], з 6 тис. жінок – учасниць бойових дій – загинуло 4, було поранено 24.

Втрати Збройних сил України будуть неповними, якщо не враховувати небойові втрати. За даними Головного військового прокурора А. Матіоса на кінець жовтня 2017 року небойові втрати українців сягали 10.103 чоловіки, у тому числі 2.150 військових загинуло [31]. Із числа 10.103 небойових утрат – 3.700, або 36,62% припадає на зону АТО [31]. Перене-

сення обчислених вісотків на цифру 2.150 загиблих через небойові причини дає нам цифру 787 загиблих у зоні АТО. Згідно з даними Міністра оборони України С. Полторака, на початок квітня 2018 року загинуло 3.332 українські військові, в тому числі бойові втрати становили 2.394, а небойові втрати (від ДТП, убивств, суїцидів і т.д.) – 938 українських військових [32]. На кінець жовтня 2018 року, за даними А. Матіоса, небойові втрати України становили 2.700 загиблих [33], причому на зону бойових дій АТО, як впливає із указаної публікації, припадала третина всіх втрат, що, у свою чергу, дає нам цифру 900 загиблих. За 2018 рік небойові втрати ЗСУ на Донбасі згідно з [34] становили 110 убитих та 776 поранених. Додаючи до вказаної цифри наведені вище дані про 787 загиблих у небойових ситуаціях військових, одержуємо цифру 897 загиблих українських військовослужбовців. Цифру близько 900 загиблих українських військових через небойові причини в зоні АТО ще можна знайти у джерелі [35]. Отже, небойові втрати українських військових, за нашими підрахунками, коливаються в межах 897 – 900 – 938 загиблих. Додаючи наведені цифри до співвідношення 2.498 – 2.914 – 3.843 бойові втрати, загальні втрати Збройних сил України на Донбасі упродовж 2014 – 2018 рр. оцінюємо в межах 3.395 – 3.814 – 4.781 загиблих. Наведена нами вище оцінка українських військових втрат на основі даних ООН – 4,05 тис. чоловік потрапляє у вилку втрат 3.395 – 4.781 загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 4,05 тис. загиблих українських військових.

У джерелі [36] наводилися дані про те, що на початок квітня 2018 року в зоні АТО загалом пройшло службу 329.500 українських військових, серед яких після закінчення служби близько 1 тис. чоловік наклали на себе руки. Указані втрати будемо вважати непрямими втратами України під час війни на Донбасі.

Утрати наших супротивників визначити досить важко, оскільки офіційних даних немає, тим більше, що слід розрізняти втрати бойовиків, добровольців з Росії та військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації. Скориста-

ємося з цією метою підрахунками згадуваного дослідника М. Жирохова [19]. Згідно з цитованою роботою, на початок липня 2017 року блогер під ніком NecroMancer, спираючись на відкриті джерела, склав список із 3.581 бойовика ДНР/ЛНР, які були вбиті за час війни на Донбасі. На думку М. Жирохова, цей блогер зібрав списки тільки 90% загиблих бойовиків, що піднімає число їхніх утрат до 3.979 чоловік. Якщо ще врахувати загиблих добровольців з Росії, то загиблі бойовики становлять, на думку М. Жирохова, 60-70 % загальних втрат. Наведені відсотки приводять до цифри 5.115-5.968 загиблих проросійських бойовиків та добровольців з Росії. Указані втрати можна обчислити й по-іншому. За інформацією командувача операції Об'єднаних сил генерал – лейтенанта Сергія Наєва, загальна кількість 1-го та 2-го армійських корпусів ДНР/ЛНР становить 32 тис. чоловік, з них 11 тис., або 34,38 % – громадяни Російської Федерації [37]. Тоді 65,62 % загального числа припадає на проросійських бойовиків. Поширюючи вказані відсотки на цифру 3.581 загиблий, загальну кількість знешкоджених бойовиків можемо оцінити у 5.457 чоловік. Тобто станом на початок липня 2017 року число загиблих проросійських бойовиків та добровольців з Росії на Донбасі можна оцінити у вилиці

3.581 – 5.116 – 5.457 – 5.968 чоловік.

За другу половину 2017 року втрати супротивників нам невідомі, проте за 2018 рік, згідно з джерелом [38], бойовики втратили 833 убитих та 1.341 пораненого. Указані цифри втрат можуть бути перебільшеними. Так, генерал С. Наєв за період з 30 квітня по 27 грудня 2018 року оцінив втрати бойовиків у 450 вбитих та 850 поранених [39], хоча в публікації [20] зауважується, що ці дані підтвердити з незалежних джерел неможливо. Додаючи до вказаної вилиці втрат 833 загиблих бойовиків і маючи на увазі виведену на основі даних ООН оцінку у 4,05 тис. убитих бойовиків, одержуємо такий числовий ряд:

4.050 – 4.114 – 5.949 – 6.290 – 6.801,

який відображає втрати проросійських бойовиків та добровольців з Російської Федерації під час війни на Донбасі.

Утрати власне російської армії на Донбасі встановити досить важко, оскільки вони засекречені і ретельно приховуються. Але, як каже народне прислів'я, шила в мішку не утаїш, а тому російські військові секрети стали відомі широкій громадськості. Названий вище М. Жирохов з групою ентузіастів установив, що протягом 11 – 31 серпня 2014 року, у пік участі російської армії у війні на Донбасі, загинуло 79 кадрових військовослужбовців російської армії – був складений відповідний список прізвищ [19]. Проте справжні втрати росіян виявилися більшими. Група «Інформаційний спротив» здобула секретний документ МО РФ під назвою «Безвозвратные потери личного состава ВС РФ по состоянию на 6.00 7 сентября 2014 года» і оприлюднила його у мережі Інтернет [40]. Згідно з цим документом утрати російської армії – 103 вбиті та 384 поранені. Ще один документ, у якому «розсекретилися» втрати російської армії під час боїв на Донбасі, – це тендер на страхування російських військовослужбовців, в якому були опубліковані дані про втрати російської армії упродовж 2012-2016 рр. Виявилося, що у 2013 році загинуло 596 військовослужбовців, а у 2014 році – 790 військовослужбовців Збройних сил Росії [41]. Оскільки чисельність російської армії за ці роки була однаковою, то різниця $790-596=194$ дає нам реальну кількість російських військовослужбовців, які загинули в боях на Донбасі у 2014 році. Після того, власне, Збройні сили РФ брали обмежену участь у боях на Донбасі, а російські військові разом з добровольцями з Росії воювали у складі 1-го та 2-го армійських корпусів ДНР/ЛНР, втрати яких ураховані нами вище. Можемо орієнтовно вважати, що кількість загиблих військовослужбовців армії РФ на Донбасі становить 250 загиблих. У зв'язку з цим дані Генштабу ЗСУ про 1.700 загиблих військовослужбовців армії РФ на Донбасі, у тому числі 200 – під Іловайськом, є перебільшеними [40].

З огляду на це, втрати проросійських бойовиків, добровольців з Росії та військовослужбовців армії РФ під час війни 2014-2018 рр. на Донбасі складають такий числовий ряд:

4.300 – 4.364 – 6.199 – 6.540 – 7.051 загиблий.

Середньою цифрою втрат антиукраїнських збройних формувань може бути цифра 4.364 загиблих.

Є ще й інші оцінки російських втрат. Так, список Олени Васильєвої з організації «Груз 200 из Украины в Россию» містить прізвища понад 1.000 підтверджених даних про убитих на Донбасі росіян [41]. Валентина Мельникова, голова Співки комітетів солдатських матерів Росії, втрати загиблих на Донбасі визначає цифрою мінімум 1.500 чоловік [42]. Усі ці втрати враховані у наведеному вище цифровому ряді.

Ми не розглядаємо недостовірні або явно перебільшені цифри втрат як з одного, так і з іншого боку. Так, наприклад, у публікації [43] ішлося про 14.600 убитих військовослужбовців армії РФ, а у [44] – про 8.331 знищеного російського найманця. Аналогічним чином не мають нічого спільного з достовірністю такі українські втрати: 19.756 загиблих бійців ЗСУ, 5.783 загиблі бійці «Правого сектору», 88 убитих співробітників ЦРУ, ФБР, та спецназу армії США (!!), і т.д. [45]. Зрозуміло, що подібні цифрові дані не можна сприймати всерйоз.

Згрупуємо одержані результати у таблиці.

Таблиця 3

Втрати ворогуючих сторін на Донбасі у 2014 – 2018 рр.
(осіб)

Категорія втрат	Оцінки людських втрат			Військові втрати
	нижня	середня	верхня	
Мирні жителі	3.040	3.100	6.072	-
Українські війська	3.395	4.050	4.781	4.050
Проросійські бойовики	4.050	4.114	6.801	4.114
Армія РФ	250	250	250	250
Всього загинуло	10.375	11.514	17.904	8.414

У наведену вилку втрат потрапляють також дані ООН за січень 2019 року, згідно з якими на Донбасі з квітня 2014 року і до кінця 2018 року загинуло від 12.800 до 13.000 чоловік, у

тому числі близько 3.300 мирних жителів, 4.000 українських військових, 5.500 проросійських бойовиків та ще від 27 до 30 тисяч були поранені [47]. Число загиблих мирних жителів у 2018 році, за даними ООН, становило 55 чоловік, ще 224 чоловіки були поранені [47].

Порівнюючи дані таблиці 3 з даними, наведеними на початку статті, бачимо, що більш широкий інтервал втрат 8.081 – 21.800 загиблих з середньою цифрою втрат 15 тис., військові втрати – 10 тис. загиблих перейшов у вузький інтервал 10.735 – 17.904 загиблі з середньою цифрою втрат 11.504 чоловіки. Військові втрати при цьому сягнули 8.414 загиблі.

Згрупуємо результати нашого дослідження у підсумкову таблицю:

Таблиця 4

**Втрати Української держави у війнах і конфліктах
2001 – 2018 років (осіб)**

Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
		нижня	середня	верхня	
Миротворчі операції ЗСУ	1992-2018	54	54	54	54
Революція гідності	23.11.2013 - 27.02.2014	121	121	123	17
Окупація Криму Росією	Лютий-травень 2014	6	6	6	3
Сутички та заворушення	2014-2015	54	54	54	1
Терор окупантів у Криму	2014-2018	29	29	29	-
Теракт у Керчі (Крим)	2018	22	22	22	1
Етнічні сутички	2009, 2018				
Війна в Донбасі	2014-2018	10.735	11.514	17.904	8.414
Всього загинуло		11.023	11.802	18.194	8.491

Таким чином, розмах людських втрат України у війнах і конфліктах 2001 – 2018 рр. становить 11.023 – 18.194 загиблі з середньою цифрою втрат 11.802 чоловіки. Військові втрати становили 8.491 загиблий. Зауважимо, що 97,56 % від середньої цифри втрат становили втрати під час війни на Донбасі. Аналогічний показник серед військових втрат – 99,09 % (8.414 загиблі).

Наведені нами цифри людських втрат України у війнах і конфліктах ХХІ століття можуть бути уточнені в результаті подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Донбас і Крим – ціна повернення.: монографія /за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С.Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К.: НІСД 2015. – 474 с.
2. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу у ХХ – ХХІ ст. (1900 – 2016 рр.). Статистичне дослідження: монографія / вид. 2 – е, допов. – Ужгород: РІК – У, 2018. – 760 с.
3. В Україні вітають миротворців та чекають місії на Донбас // ББС. – 19.02.2018.
4. Цифри Майдану: що змінилося //ББС. – 19.02.2018.
5. Потери Украины от российской аннексии Крыма и аннексии на Донбассе (инфографика). URL: <http://podpricelom.com.ua/infographics-look/>
6. Російські ЗМІ оприлюднили відео вибуху і стрілянини в Керченському коледжі //ББС. – 21.10.2018.
7. Нападникам на табір ромів у Львові світить до 15 років або довічне – Князев //Українська правда. – 24.06.2018.
8. На Украине начались армянские погромы //Известия. – 2.07.2009.
9. ООН: число погибших на Донбассе превысило 10 тысяч – 13.06.2017. URL: <https://Gordon.com/war/>
10. Доповідь щодо ситуації з правами людини на Україні. 16 травня – 15 серпня 2017 р. – Управління Верховного комісара з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th UKR.pdf>

11. Нечет Татьяна. ООН: с 2014 года в Донбассе погибли 2.540 гражданских. – 21.04.2018. URL: <https://m.kr.ua/Происшествия/АТО>
12. В ООН підраховували кількість жертв через війну на Донбасі // Українська правда. – 21.04.2018.
13. В ООН назвали новые цифры о жертвах среди гражданских лиц на Донбассе. – 20.11.2018. URL: <https://donpress.com/news/20-11-2018/>
14. В ОБСЄ розповіли скільки людей загинули на Донбасі у 2017 році //Українська правда. – 22.12.2017.
15. Число погибших мирных жителей на Донбассе снизилось вдвое.– 20.12.2018. URL: <https://correspondent.net/ukraine>
16. Война на Донбассе: стало известно число погибших мирных жителей с начала года. – 18.10.2018. URL: <https://www.segodnya.ua/regions>
17. В ДНР и ЛНР назвали число погибших за время войны. – 25.01.2018. URL: <http://news.bigmir.net/Ukraine/113...>
18. В ДНР назвали число погибших за 2018 год в результате конфликта в Донбассе. – 28.12.2018. URL: <http://www.aif.ru/society/people>
19. Жирохов Михайло. Кривава статистика: скільки військових загинуло на Донбасі. – 20.07.2017. URL: <https://mind.ua/openmind/20174536>
20. Шрамович В'ячеслав. Якою була і якою буде війна на Донбасі // ББС. – 2.01.2019.
21. Скільки людей стали жертвами війни на Донбасі: моторошна статистика //24 канал. – 1.11.2017.
22. За час агресії РФ на Донбасі загинули 2.914 українських військових – Порошенко. – 17.12.2018. URL: <https://www.unian.ua/Війна/>
23. Названо количество добровольцев, которые погибли на Донбассе с начала войны // 24 канал. – 13.03.2018.
24. Появилась информация о количестве погибших и пропавших без вести на Донбассе пограничников //24 канал. – 3.04 2018.
25. Скільки життів медиків забрала війна на Донбасі //24 канал. – 13.10.2018.
26. За роки війни на Донбасі загинуло 27 співробітників СБУ // Українська правда. – 15.10.2018.
27. Турчинов: за час конфлікту на Донбасі загинув 51 військовий зі складу ВМС //Українська правда. – 1.07.2018.

28. Протягом проведення АТО загинуло 212 нацгвардійців – Порошенко. – 26.03.2018. URL: <https://gordonua.com/ukr/war/>
29. Під час виконання службових обов'язків за час незалежності загинули 1.177 правоохоронців – Князєв. – 22.08.2017. URL: <https://ua.censor.net.ua/news>
30. Скільки жінок у ЗСУ є учасницями бойових дій на Донбасі //24 канал. – 14.10.2018.
31. Матіос. Небойові втрати серед військових складають 10 тис. осіб //Українська правда. – 28.10.2017.
32. На Украине рассказали о потерях ВСУ в Донбассе. – 8.05.2018. URL: <http://www.aif.ru/politics/world>
33. Киев подсчитал небоевые потери ВСУ в Донбассе. – 27.10.2018. URL: <http://www.aif.ru/society/armies>
34. Втрати ЗСУ на Донбасі: за 2018 рік у боях загинуло понад 110 українських бійців // ББС. – 17.12.2018.
35. На Украине назвали число небоевых потерь за время конфликта в Донбассе //Известия. – 16.10.2018.
36. Більше тисячі ветеранів АТО наклали на себе руки – комітет Ради // Українська правда. – 24.04.2018.
37. 11 тисяч росіян воює на стороні бойовиків на Донбасі – Наєв // Українська правда. – 27.12.2018.
38. 833 уничтоженных и 1.341 раненый: ВСУ назвали потери боевиков за 2018 год. – 4.01.2019. URL: <https://www.segodnya.ua/>
39. Наєв назвав втрати окупантів від початку ООС – 450 вбитих, 850 поранених. – 27.12.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/2609471>
40. Тимченко Ярослав. Реальні втрати російської армії й припущення – 30.08.2018. URL: <http://m.Lyzden.ua/Society/2>
41. В России рассекретили потери армии РФ во время боев на Донбассе. – 5.06.2017. URL: <https://apostrophe.ua/news/world/ex-ussr/2017-12-05>
42. Братушак Алексей. «Их здесь нет». Военные потери России на Донбассе. Часть 1. – 27.04.2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2017/04/27/7142461/>
43. Иванов Николай. Соотношение потерь личного состава ВСУ и армии РФ на Донбассе составило один к десяти. – 17.03.2015. URL: <http://takeoff.org/war>
44. Реальные потери регулярных войск РФ в войне на Донбассе. URL: <https://oleg-leusenko.livejournal.com/3641299.html>

45. Потери иностранных наемников на Украине. Полный список. – 19.08.2017. URL: <https://matveychev-oleg.livejournal.com/5957404.html>
46. Жирохов Михаил. «Выкосить орков». Как быстро редуют ряды боевиков на Донбассе. – 3.07.2018. URL: <http://www.dsnews.ua/politics>
47. ООН: жертвами конфликта на Донбасі стали 13 тисяч людей // Українська правда. – 22.01.2019.

REFERENCES

1. Gorbulin, V. P., Vlasyuk, O. S., Libanova, E. M., Lyashenko, O. M. (2015). *Donbas i Crim – cina povernennya* [Donbass and Crimea: the price of return]. K.: NISS. – 474 p [in Ukrainian].
2. Laver, O. G. (2018). *Vijni ta narodonaselennya krain svitu u XX – XXI st. (1900 – 2016 rr.)* [War and population of the world in XX-XXI (1900-2016)]. 2 ed, add. Uzhhorod: RIK – U, p. 760 [in Ukrainian].
3. *V Ukraini vitaut mirotoorciv ta chekaut misii na Donbas* (2018). [Ukraine is greeting the peacemakers and awaiting the mission on Donbass]. BBC [in Ukrainian].
4. *Cifri Maidanu: shcho zminilosya* (2018). [The numbers of Maidan: what has changed]. BBC [in Ukrainian].
5. *Poteri Ukraini ot rossijskoi anneksii Krima i anneksii na Donbasse* (2017). [The losses of Ukraine after the annexation of the Crimea and annexation of the Donbass]. Retrieved from <http://podpricelom.com.ua/informographics-look/> [in Russian].
6. *Rosijski ZMI opriludnili video vibuhu i strilyanunu v Kerchenskomu koledzi* (2018). [The Russian media shows the explosion and shooting in Kerch college]. BBC [in Ukrainian].
7. *Napadnicam na tabir romiv u Lvovi svitit do 15 rokiv abo dovichne – Knyazev* (2018). [The attackers on the roma camp in Lviv will be sentenced either to 15 years in prison or will get life sentence – Knyazev]. *Ukrainska Pravda – Ukrainian Pravda* [in Ukrainian].
8. *Na Ukraine nachalis armyanskije pogrom* (2009). [Attacks on the Armenian minority began in Ukraine]. *Izvestia* [in Russian].
9. *OON: chislo pohibshih na donbasse previsilo 10 tisyach* (2017). [UN: the number of deceased in Donbass exceeded ten thousands]. Retrieved from <https://Gordon.com/war/> [in Russian].

10. *Dopovid shchodo situacii z pravami lyudunu na Ukraini 16 travnya – 15 serpnya 2017 r.* – UVKB OON [The report about the human rights situation in Ukraine 16 may – 15 august 2017.- UNHCR]. Retrieved from <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19thUKR.pdf> [in Ukrainian].
11. Nechet, T. (2018). OON: s 2014 goda v Donbasse pogibli 2.540 grazhdanskikh [UN: 2 540 civilians had die in Donbass since 2014]. Retrieved from <https://m.kp.ua/Происшествия/АТО> [in Russian].
12. V OON pidrahuovalu kilkist zhertv cherez vijnu na Donbasi (2018). [The number of victims of war in Donbass has been calculated by the UN]. *Ukrainska pravda* [in Ukrainian].
13. V OON nazvali novie cifri o zhertvoh sredi grazhdanskikh lic na Donbasse (2018). [New numbers regarding the civilian casualties in Donbass had been published by the UN]. Retrieved from <https://donpress.com/news/20-11-2018/> [in Russian].
14. V OBSE rozpovili skilki lyudei zahinuli na donbasi u 2017 roci (2017). [OSCE informed about the number of deceased in Dobass during 2017]. *Ukrainska pravda* [in Ukrainian].
15. Chislo pohibshih mirnih zhitelei na Donbasse snizilos vdvoe (2018). [The number of civilian casualties in Donbass decreased by 50%]. Retrieved from <https://correspondent.net/ukrain> [in Russian].
16. Vojna na Donbasse: stalo izvestno chislo pohibshih mirnih zhitelei s nachala goda (2018). [War in Donbass: the number of civilian casualties since the beginning of the year]. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/regions> [in Russian].
17. V DNR i LNR nazovali chislo pohibshih za vremena vojni (2018). [DNR and LNR named the number of deceased during the war]. Retrieved from <http://news.bigmir.net/Ukraine/113...> [in Russian].
18. V DNR nazovali chislo pohibshih za 2018 god v rezultate konflikta v Donbasse (2018). [DNR named the number of deceased in 2018 as the result of conflict in Donbass]. Retrieved from <http://www.aif.ru/society/people> [in Russian].
19. Zhirohov, M. (2017). *Krivava statistica: skilki vijskovih zahinulo na Donbasi* [The bloody statistics: how many combatants died in Donbass]. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20174536> [in Ukrainian].
20. Shramovich, V. (2019). *Yakoyu bula i yakoyu bude vijna na Donbasi* [What the war in Donbass was like and what will be]. BBC [in Ukrainian].

21. *Skilki lyudei stali zhertvami vijni na Donbasi: motoroshna statistica* (2017). [How many people are killed in the war in Donbass: terrible statistics]. 24 kanal [in Ukrainian].
22. *Za chas agresii RF v Donbasi zahinulo 2.914 ukrainskikh vijskovih – Poroshenko* (2018). [During the aggression of Russian Federation 2.914 Ukrainian soldiers were killed – Poroshenko]. Retrieved from <https://www.unian.ua/Війна/> [in Ukrainian].
23. *Nazvano kolichestvo dobrovoltagev kotorie pohibli na Donbasse s nachala vojni* (2018). [The number of volunteers that have died in Donbass since the beginning of the war was named]. 24 kanal [in Russian].
24. *Poyavilas informaciya o kolichestve pohibshih i propavshih bez vesti na Donbasse pogranychnikov* (2018). [The information about the frontier guards who died and went missing in Donbass was issued]. 24 kanal [in Russian].
25. *Skilki zhuttiv medukiv zabrala vijna na Donbasi* (2018). [How many lives of medicals did the war in Donbass take?]. 24 канал [in Ukrainian].
26. *Za roku vijni na Donbasi zahunulo 27 spivrobotnikov SBU* (2018). [27 SBU employees had died during the war in Donbass]. *Ukrainska pravda* [in Ukrainian].
27. *Turchinov: za chas konfliktu na Donbasi zahunuv 51 vijskovuj zi skladu VMS* (2018). [Turchinov: 51 Ukrainian navy soldiers died during the conflict in Donbass]. *Ukrainska pravda* [in Ukrainian].
28. *Protyagom provedennya ATO zahinulo 212 nacgvardiyciv – Poroshenko* (2018). [212 members of National Guard died since the beginning of ATO – Poroshenko]. Retrieved from <https://gordonua.com/ukr/war/> [in Ukrainian].
29. *Pid chas vikonannya sluzhbovih обов'язkiv za chas nezalezhnosti zahunulo 1.177 pravoohoronciv – Knyazev* (2017). [1.177 police officers died when fulfilling their professional duties since the Ukraine's declaration of independence – Knyazev]. Retrieved from <https://ua.censo.net.ua/news> [in Ukrainian].
30. *Skilki zhinok u ZSU e uchasnucyamu bojovih dij na Donbasi* (2018). [How many women take part in military operations in Donbass?]. 24 kanal [in Ukrainian].
31. *Matios.* (2017). *Nebojovi vtratu sered vijskovih skladayut 10 tis. osib.* [The number of non-combat losses among the militaries is 10 000]. *Ukrainska pravda* [in Ukrainian].
32. *Na Ukraine rasskazali o poteryah VSU na Donbasse* (2018). [Statement about the losses of Ukrainian Armed forces in Donbass was issued in

- Ukraine]. Retrieved from <http://www.aif.ru/politics/world> [in Russian].
33. *Kiev podschital neboevie poteri VSU v Donbasse* (2018). [Kiev calculated the non-combat losses of Ukraine's Armed Forces in Donbass]. Retrieved from <http://www.aif.ru/society/armies> [in Russian].
 34. *Vtratu ZSU na Donbasi: za 2018 rik u boyah zahinulo ponad 110 ukrain-skih bijciv* (2018). [Losses of the Ukraine's Armed Forces in Donbass: 110 ukrainian soldiers died in 2018]. BBC [in Ukrainian].
 35. *Na Ukraine nazvali chislo nebojevih poter za vremena konflikta na Don-basse* (2018). [Number of non-combat losses during the Donbass conflict was named]. Izvestia [in Russian].
 36. *Bilshe tusyachi veteraniv ATO naklalu na sebe ruku – komitet Radu* (2018). [More than one thousand veterans of ATO committed suicide – the committee of Rada]. Ukrainska pravda [in Ukrainian].
 37. *11 tysach rosiyan voyuye na storoni bojovukiv na Donbasi – Naev* (2018). [11 thousand russians fight on the side of insurgents in Donbass – Naev]. Ukrainska pravda [in Ukrainian].
 38. *833 unichtozhennih i 1.341 ranenij: VSU nazvali poteri boevikov za 2018 god* (2019). [833 destroyed and 1.341 wounded: VSU named the losses of insurgents during 2018]. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/> [in Russian].
 39. *Naev nazvav vtratu okupantiv vid pochatku OOS – 450 ubitih , 850 po-ranenih* (2018). [Naev named the losses of occupants from the beginning of OOS – 450 killed, 850 wounded]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2609471> [in Ukrainian].
 40. Timchenko, Y. (2018). *Realni vtratu rosijskoi armii i prupushchennya* [The real losses of Russian army and suppositions]. Retrieved from <http://m.Lyzden.ua/Society/2> [in Ukrainian].
 41. *V Rossii rassekretili poteri armii RF vo vremena boev na Donbasse* (2017). [Russia unsecreted the losses of RF army in the fighting in Donbass]. Retrieved from <https://apostrophe.ua/news/world/ex-ussr/2017-12-05> [in Russian].
 42. Bratushchak, A. (2017). «Ih zdes net». Voennie poteri Rossii na Donbasse. Chast 1. [«They are not here». The war losses of Russia in Donbass. Part 1.]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2017/04/27/7142461/> [in Russian].
 43. Ivanov, N. (2015). *Sootnoshenie poter lichnogo sostava VSU i armii RF na Donbasse sostavilo odin k desyati* [The ratio of losses between the soldiers of VSU and army of RF is one to ten]. Retrieved from <http://takeoff.org/war> [in Russian].

44. *Realnie poteri regulyarnich voisk RF v voine na Donbasse* [The real losses of regular army of Russian Federation in the war in Donbass]. Retrieved from <https://oleg-leusenko.livejournal.com/3641299.html> [in Russian].
45. *Poteri inostrannih naemnikov na Ukraine. Polnij spisok* (2017). [The losses of foreign mercenaries in Ukraine. The full list]. Retrieved from <https://matveychev-oleg.livejournal.com/5957404.html> [in Russian].
46. Zhirohov, M. (2018). «Vikosit orkov». *Kak bistro redayut ryadi boevikov na Donbasse* [«Root out the orks». How rapidly the lines of insurgents in Donbass are thinning]. Retrieved from <http://www.dsnews.ua/politics> [in Russian].
47. OON: zhertvami konfliktu na Donbasi stali 13 tisyach lyudei (2019). [UN: 13 thousand people are victims of the Donbass conflict]. *Ukrainska Pravda – Ukrainian Pravda* [in Ukrainian].

УДК 316.334.52(1-04):332.135+327.7

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).87–102

Olesia Benchak,

*Lecturer of the Department for International Studies and
Social Communications
Uzhhorod National University*

BORDERS AND TRANSBOUNDARY PROCESSES: NEW TRENDS OF STATE-SPACE DISTRIBUTION

Держави і кордони не є сталими ні за змістом, ні за формою. Не існують вічні держави, і не існують вічні кордони. Істинність цих постулатів підтверджують як історія, так і сучасність.

Важливим елементом небаченого загострення всієї системи міжнародних відносин стали так звані «гібридні війни». Розгортаються масштабні інформаційні диверсії на основі поширення фейкової інформації. Зростаючу загрозу для безпеки держав становлять кібератаки з-за кордону. Час від часу відбуваються жакливі терористичні акції, за якими зазвичай стоять транскордонні екстремістські організації.

Феномен державно-просторових розмежувань та пов'язаних з ними явищ знаходить своє відображення у двох основних, дихотомних поняттях: кордони і транскордонні процеси.

У зв'язку із складністю об'єкта дослідження в колі вчених дедалі більше утверджується усвідомлення необхідності переведення теоретичних та практичних розробок проблем кордонів і транскордонних процесів на якісно новий рівень – від переважно мононаукового аналізу до міждисциплінарних досліджень.

У статті через призму соціологічного аналізу розкриваються сутність та форми існування сучасних кордонів і транскордонних процесів. Ідентифікується новітня тенденція до «розмивання», а то й повного нівелювання бар'єрної функції кордонів у зв'язку із трансформацією природи транскордонної діяльності.

У зв'язку з цим обґрунтовується необхідність уведення в науковий обіг поняття «міждержавні просторові явища» з його наступною політико-правовою імплементацією.

Автор окреслює коло найважливіших теоретико-методологічних та емпіричних проблем соціологічного аналізу кордонів і транскордонних процесів в їх новітній подобі та представляє власне бачення наукових та практичних способів вирішення цих проблем.

Особливу увагу приділено актуальності питання кордонів і їх розмежування для України, перед якою сьогодні постало завдання відновлення своєї територіальної цілісності та контролю за кордоном на Сході. Виникли серйозні проблеми і на Заході країни, у відносинах України із Польщею та Угорщиною.

Ключові слова: міждисциплінарні дослідження, соціологічний аналіз, кордони, транскордонні процеси, соціальні загрози, системна методологія.

States and borders are unstable both in terms of content and form. Therefore, there are no eternal powers, and there are no eternal borders. These postulates are true being confirmed both by history and modernity.

The so-called "hybrid wars" became an important element of the unprecedented exacerbation of the entire system of international relations. Massive information subversions distributing fake information were staged. Cyber attacks from abroad pose an increasing threat to the security of states. From time to time there are terrible terrorist attacks that are usually inspired by cross-border extremist organizations.

The phenomenon of state-space demarcation and their associated phenomena is reflected in two main, dichotomous concepts: borders and transborder processes.

Due to the complexity of the research object the circle of scientists is more and more aware of the need to transfer theoretical and practical developments of the problems of borders and transborder processes to a qualitatively new level – from predominantly mono-scientific analysis to interdisciplinary research

In this article through the prism of sociological analysis the essence and forms of existence of modern borders and transborder pro-

cesses are revealed. Identified the newest tendency towards «blurring», and even a complete leveling of the barrier function of borders, in connection with the transformation of the nature of cross-border activities. In this regard, the necessity of introducing into the scientific circle the concept of «interstate spatial phenomena» with its subsequent political and legal implementation.

The author outlines the range of the most important theoretical, methodological and empirical problems of sociological analysis of borders and transborder processes in their newest form and presents their own vision of scientific and practical ways of solving these problems.

Particular attention is paid to the urgency of the issue of borders and their delineation for Ukraine, which faced today the task of restoring its territorial integrity and control abroad in the East. There were also serious problems in the West, in relations between Ukraine, Poland and Hungary.

Keywords: interdisciplinary research, sociological analysis, borders, transborder processes, social threats, system methodology.

States and borders are unstable both in terms of content and form. Therefore, there are no eternal powers, and there are no eternal borders. These postulates are true being confirmed both by history and modernity.

In the relatively recent historical past, in 1975, an unprecedented political forum – the Helsinki Conference on Security in Europe – took place. At the meeting, the leaders of the 35 states, including the leaders of the then supranational powers – the United States and the Soviet Union – signed a document in which it was pathetically noted that since then the borders of the states of Europe, which are known to have been the cradle of two terrible world wars, become inviolable, i.e. eternal [1]. However, this social myth, which, incidentally, was far from being worse than all other existing ones, lasted for a short time. In the late 1980s and early 1990s, one of the initiators of this document's adoption, the USSR, disappeared from the political map, and state-building processes took place, including those in Ukraine. At that time, a massive and bloody ethno-national confrontation

unfolded in the Balkans, which led to radical redrawing of borders on this long-suffering peninsula.

When, after the last enlargement of the European Union, the territorial boundaries of its member states became symbolic, many signed a social obituary to the European borders. However, now, in a context of strong transboundary diffusion due to poorly controlled illegal migration to Europe, a number of countries consider it necessary to restore border control. At some borders, there appeared even relict barriers, to say nothing about walls.

What else is to be said about Britain's powerful blow in the form of BREXIT, one of the main goals of which is to stop the free inflow of the EU citizens.

The so-called "hybrid wars" became an important element of the unprecedented exacerbation of the entire system of international relations. Massive information subversions distributing fake information were staged. Cyberattacks from abroad pose an increasing threat to the security of states. From time to time there are terrible terrorist attacks that are usually inspired by cross-border extremist organizations.

These difficult processes also threaten this country, which today faces the task of restoring its territorial integrity and control over its abroad in the East. There also occurred serious problems in the country's West, in relations between Ukraine on the one hand and Poland and Hungary on the other. The question about the nature of these problems is asked by many: aren't they deeper than they appear on the surface, that is, that they are only related to the problems of history and language?

We have identified only some of the serious challenges of the state-spatial development of modern societies, which determine the need for the in-depth study of the phenomena of modern borders and transborder processes.

Obviously, this study should be multidisciplinary. But a very important role in it should be played by sociology, which will apply for this its characteristic toolkit of analysis – both on the theoretical and methodological level, as well as on the empirical level.

Abroad, the essence of modern transborder phenomena was closely analysed by the growing number of researchers. Among the most famous of them are O. Martinez, G. Dijkink, E. Berg, S. Oras, A. Paasi, E. Brunet-Jailly, V. Kolosov and others.

There was established the Association for Borderlands Studies, which brings together more than one hundred academic institutions and government authorities, non-governmental organizations in America, Europe, Asia, and Africa [2]. The specialized periodical "International Journal of Migration and Border Studies" carries out vigorous activity [3].

The author noted with sadness that, despite the urgent relevance of the problems concerning modern borders and transborder processes, the expansion of sociological research in this area, neither theoretically nor empirically, is hardly noticeable in Ukraine. There is an interesting work by Evgen Magdy about the modern hybrid war [4], yet it is more politically journalistic than scientific.

Attention is mainly paid to such an important form of cross-border processes as cross-border cooperation. Active work in this area of research is carried out, in particular, by the research institutions of Uzhhorod, L'viv, Odessa. Famous experts I in these problems are V. Pryhodko, O. Peredrii, I. Artyomov, Ye. Kish, M. Lendel, S. Mitryayeva, V. Kravtsiv, N. Mikula, I. Studdennikov.

The purpose of this article is *to outline the most important theoretical, methodological and empirical problems of sociological analysis of borders and transborder processes in their newest form and to present the author's own vision of scientific and practical ways of tackling these issues.*

In interpreting the essence of borders and cross-border processes, we share the research stand by S. Ustych, a specialist engaged in developing theoretical issues and in solving practical tasks to optimize cross-border processes for about 30 years. This stand has been made public in many domestic and foreign scientific and political forums, formulated in the works published in Ukraine and abroad [5, 6, 7]. It can be maintained that, in gen-

eral, it is supported both on the scientific and expert level and by practitioners – representatives of public authorities and local self-government, diplomats, heads of civil society institutions. The system theory of borders and transborder processes, proposed by S. Ustych, boils down to the following.

The phenomenon of state-space demarcation and their associated phenomena is reflected in two main, dichotomous concepts: borders and transborder processes.

The border is one of the most significant *social regulators of spatial activity of a human*. The introduction of the border institution, that is, *real or imaginary lines on the earth's surface, which determine the boundaries of the land and water territory of the state (state territory)*, has become a radical human invasion into the natural organization of the world, in particular its spatial characteristics. The border, having established artificial inter-state delineation, "tore" the space politically. Moreover, *this invasion is very large-scale*. In addition, *the phenomenon of the border is one of the most paradoxical, controversial phenomena of social existence*, since it strongly expresses *the philosophical unity of finitude and infinity (discreteness and continuity)* of the being.

The border is a static phenomenon. The dynamic form of the borders' existence is transboundary processes (flows). *Transborder processes (TP) are subjectival and natural interaction that occurs across the border*. Transborder processes exist since the boundaries appeared. They may be limited by one or another part of the space (in particular the territory) of the states, but may cover all of their depth [5, art. 9].

Due to the complexity of the research object the circle of scientists is more and more aware of the need to transfer theoretical and practical developments of the problems of borders and transborder processes to a qualitatively new level – from predominantly mono-scientific analysis to interdisciplinary research [8, 9].

The sociological mapping of borders and cross-border flows is also carried out. It occurs both at the level of theoretical analysis of these phenomena, and at the level of applied specific sociological research. As for theoretical sociological developments,

today, as S. Ustych maintains, they are closely intertwined with other areas of knowledge studying the occurrence of transborder phenomena (history, political geography, geopolitics, economics, etc.) and have not yet been singled out into a separate branch of sociological knowledge.

Interdisciplinary, multivariate analysis requires a reliable methodological support. Otherwise, it will not succeed. In order to adequately reflect the essence of modern transborder processes, *it is expedient to apply the methodology of systematic study of society (system methodology), that is, a set of methods, techniques or operations aimed at systematic theoretical and practical comprehension of social reality.*

This choice, according to S. Ustych, is determined by three main circumstances.

1. System methodology as an integrative analysis tool is capable of adequately reflecting the natural, organic unity of factors, very different in nature, affecting the boundaries – from subjective to physical.

2. System methodology, which provides analysis of objects' both functional and dynamic characteristics, is able to reveal the complex mechanism of transborder processes' operation and development.

3. Finally, a systematic methodology with a powerful collection of applied research can transfer the study of borders and transborder processes from the category of mainly descriptive research in the category of practically necessary one [5, p.14].

The systemic understanding of transborder processes implies taking into account the comprehensive interaction of heterogeneous factors associated with crossing the state border line.

Such an approach seems productive. First of all, it allows *clear differentiation between the concept of cross-border processes (cross-border flows) and other established categories that characterize the borders and their related phenomena.*

Thus, according to this approach, cross-border processes should be *distinguished from international relations.* The former is broader in their content than the latter, since they cover not only

a wide range of *subjectival and institutional interaction across the border* (which constitute the content of international relations), but also a *large variety of natural transborder phenomena*—transfer, exchange of water and air resources, migration of animal populations (a kind of objectival interaction), etc.

Naturally, transborder processes are richer in content and in comparison with *interstate relations, whose subjects comprise only public institutions*.

According to S. Ustych, the systemic methodology, in particular, the level understanding of the social system, *also allows gradual calibration, typologization of cross-border processes*.

According to the criteria of the depth of the territory coverage by the transboundary action and its spatial volumes (scales) four levels should be distinguished in a multifaceted, systematic phenomenon of “transboundary”: *micro, meso, macro and inter*. The micro level of cross-border processes is connected with the crossing of the state border (organized or spontaneous, legal or illegal) by specific actors (representatives of government bodies, public organizations, groups or individual citizens), or commodity exchange, natural phenomena *at the local level*.

The meso-level is represented with the transboundary phenomena that *extend to the regions* (for example, the cooperation of regional state bodies and territorial communities, commodity exchange, natural processes, etc.).

The macro-level comprises cross-border processes, which in their scope *cover the territory of the entire state* (for example, interstate relations, international relations of national entities, interstate commodity exchange, etc.).

The inter-level of cross-border phenomena is associated with crossing the borders of several, or even many, states. In general, in the opinion of S. Ustych, the transboundary phenomena of the inter-level by their scope can be considered identical to transnational, globalization processes [5, p.141].

Finally, S. Ustych considers it necessary to identify the systemic nature of transboundary phenomena as a separate concept – *the “transborder system of society”*. He defines this concept as

a self-organized set of components of objective and subjective origin, which interact with each other in connection with the special spatial delineations (borders) established by the states.

The horizontal section of the transborder system makes the main component range, which includes cross-border needs and interests, subjects of transboundary activity, this activity itself, its objects and means, as well as transborder relations.

The vertical section of the of the transborder system is formed by its main subsystems: techno-industrial, economic, political and spiritual-specialized.

In accordance with the volume of transborder processes, cross-border systems can also act on four *main levels*: micro (local), meso- (regional), macro (national) and inter- (transnational, global) [5, p.143].

It should be noted again that the author, in general, shares the research approach by S. Ustych. However, the analysis of the latest transborder phenomena shows *that the systemic understanding of borders and transborder processes, presented by this scholar, under the current conditions requires deepening and modification. This is due to the expressive self-identification and the growing tendency towards "blurring", or even a complete levelling of the borders' barrier function in connection with the transformed nature of the latest transborder processes. This transformation means the possibility of penetrating (invading) and committing certain actions by the subjects of one state in the social space of another state without the physical crossing (violation) of the latter's border.*

The radical change in the nature of the recent transborder processes is caused by the emergence and widespread use of modern communication systems, first of all, the Internet. It is these systems that create conditions for waging information wars, running cyber attacks, and preparing terrorist attacks from abroad.

The same is true of "hybrid wars". Like any other war, this phenomenon means the hostile activity of one state on the territory of the other. However, although an obvious reality, "hybrid wars" formally may not be related to the denial of existing boundaries or their physical violation.

The speed with which the nature of transborder processes has transformed and continues to transform has led to the society's unwillingness to respond adequately to this phenomenon. The fact is that over the centuries a political and legal system of relations among the states was formed, basing on the assessment of the act of the border's physical crossing. It is the basis of this system on which, in particular, the classical concepts of "aggression" and "war" are defined. Therefore, today it is obvious that actors in world politics feel confused while evaluating certain transborder "innovations" and demonstrate their delayed reaction to them.

All this means only one thing: *an in-depth, modified understanding of the nature of the borders and transborder phenomena should be achieved, taking into account the newest realia, and on this basis, their practical, political and legal regulation should be modified.*

For this purpose, it seems to be extremely important to "embed" the latest transborder phenomena into the existing system of social coordinates, *to reflect them by means of such a general notion that would cover both the classical understanding of borders and transborder processes, as well as an adequate reflection of the newest forms of their existence.* The definition of "interstate spatial phenomena" could become such a concept. This concept represents *a set of static and dynamic components of state interaction that arises in connection with the borders' physical crossing or the use of air space, namely:*

- *established state border line;*
- *subjectival actions, including those carried out with using communication systems (Internet, radio, television, satellite communication, etc.);*
- *natural processes (climatic, hydrological, exchange of fauna and flora, etc.).*

If display the meaning of the concept "interstate spatial phenomena" graphically, then it will take the following form.

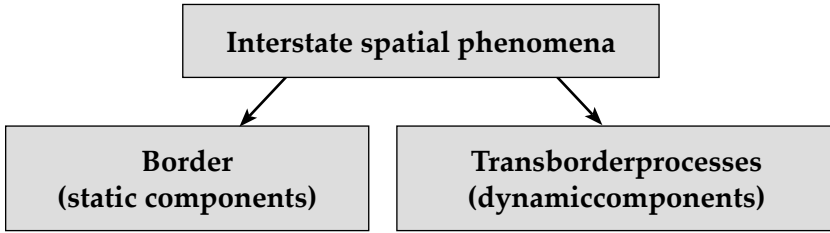

Fig 1. The meaning of the concept “interstate spatial phenomena”.

The above-mentioned theoretical and methodological conclusions are also encouraged by the results of the projects carried out in recent years, in particular, empirical sociological research, including those with the author’s participation.

Thus, while implementing the project “Borders for People” under the ENPI Program of the European Union (2010-2012, Applicant – Institute for Transborder Cooperation – ITS, Uzhhorod) experts from four countries – Ukraine, Slovakia, Hungary, Romania – developed a system for indexation and monitoring of cross-border processes and cross-border cooperation [10, 11]. The innovative product developed was highly appreciated by the Program’s Monitoring Mission and was recommended for implementation throughout the European Union’s borders. For the work done the Institute received the award “For special achievements in developing European cross-border cooperation” from the Association of European Border Regions.

Subsequently, under the same Program, the Institute, together with partners from neighbouring countries, implemented a grant project “Borders through the People’s Eyes” [12]. Leading sociologists from the participating countries were involved in the collaboration, and for the first time a large-scale empirical sociological study was carried out in their border regions [13].

Under the Norwegian Financial Mechanism Program in 2016-2017, the project “Information Support and Implementation of Innovative Approaches in Cross-Border Cooperation between Slovakia and Ukraine” was successfully implemented, with the participation of Slovak, Norwegian and Ukrainian partners (ITC, as

well as an institutional expert – the Department of International Studies and Public Communications of the Uzhhorod State University”). The author of this article worked as a project manager from the Ukrainian side. There were carried out a comparative sociological analysis of the development of CBC in the Carpathian and Barents regions [14], as well as an empirical sociological survey of trends in the CBC development [15], and substantive practical recommendations for optimizing the management of cross-border cooperation [16].

In 2017, the Department of International Studies and Public Communications won the grant project “*The Contemporary History in the Carpathian Region*” with the support of the State Fund for Fundamental Research, in which the author also performed the duties of a project manager. On the first stage of its implementation, 34 experts from 5 countries of the Carpathian region made a theoretical analysis of the contemporary history of CBC; on the second stage (2018) they studied the problems of the empirical sociological research methodology [17]. On the second stage “*Theoretical and Methodological Support of an Empirical Sociological Study of Cross-Border Cooperation in the Carpathian Region*”, the theoretical foundations for the sociological analysis of CBC were developed, as well as social testing of the received knowledge through its implementation in the pilot empirical sociological study of transborder cooperation of the population of the Transcarpathian region and the neighbouring Kosice and Presov regions of Slovakia [18, 19].

Summing up the analysis carried out, the following conclusions can be made.

1. Borders and transborder processes are very important components of the modern society development.
2. Due to their complexity, the analysis of modern state-spatial delineations should be interdisciplinary and be done on the principles of systemic methodology.
3. Sociological analysis shows that the transformed nature of the newest transborder processes under the influence of modern communication systems has led to an increase

in the tendency for “blurring” or even a complete levelling of the borders’ barrier function. This resulted in the emergence of new social threats and challenges, such as “hybrid wars”, waging of information wars, running cyberattacks, etc.

4. Under these conditions, a systematic understanding of borders and transborder processes requires deepening and modification. For this, the author considers it necessary to introduce into the scientific circulation the general notion of “interstate spatial phenomena”.
5. It is necessary to initiate a scientific dialogue with representatives of related disciplines, in particular political geographers, political scientists, lawyers, in order to develop a common understanding of the latest transboundary phenomena and prepare appropriate practical recommendations for government authorities.
6. With regard to sociological developments in transborder phenomena of border and transborder processes, they need to branch out as a separate area of sociological knowledge “sociology of borders and transborder processes” (as, for example, the “sociology of wars” in the field of sociological science).
7. Along with theoretical and methodological research, it is extremely important to carry out empirical sociological studies of borders and transborder processes (especially monitoring).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Conference on Security and Cooperation in Europe Final Act. Helsinki, Finland. August 1-st, 1975. URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>
2. Association for Borderlands Studies. URL: <http://absborderlands.org/>
3. International Journal of Migration and Border Studies. URL: <http://www.inderscience.com/jhome.php?jcode=ijmbs>

4. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. — Х.: Віват, 2015. — 304 с.
5. Устич С.І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація: монографія. — Ужгород: Поліграф-центр «Ліра», 2014 — 352 с.
6. Ustych S. The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes // Journal of Mathematics and System Science. USA. — 2013 — №3. — P. 592-596.
7. Serhii Ustych. Systems theory of borders and transborderprocesses. — Saarbrücken: Scholars' Press. — 2015. — 492 P.
8. Vladimir Kolossov, Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches.
9. Brunet-Jailly E. Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective.
10. Optimization of Transborder Cooperation System: concept and its pilot application (examples of neighboring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine). — Uzhhorod, ІТС, 2012. — 126 с.
11. Індексні дослідження транскордонного співробітництва. — Ужгород, ІТС, 2012. — 243 с.
12. Concept of sociological services for transborder cooperation. — Uzhhorod, ІТС, 2014. — 86 с.
13. Report on a pilot empirical sociological research “Borders through the eyes of people.” — Uzhhorod, ІТС, 2014. — 52 с.
14. The Study of the Experience of the Norwegian-Russian and Slovak-Ukrainian Cross-Border Cooperation. Analyses carried out by the expert team of project. Košice, Slovakia 2017. 364p.
15. Benchak O. (co-authorship). Concept of empirical sociological research of Slovak-Ukrainian Cross-Border Cooperation. — Uzhhorod: ІТС, 2017. — 133 p.
16. Benchak O. (co-authorship). Recommendations and proposals for increasing effectiveness of Slovak-Ukrainian cross-border cooperation and the model of its institutionalisation. Kosice (Slovak republic): Centre of Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Science, 2017. — 12p.
17. Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія.—Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. — 456 с.
18. Емпіричне соціологічне дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія. — ТОВ «РІК-У», 2018. 288 с.

19. Аналіз результатів емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва: наукове видання. – ТОВ «РІК-У», 2018. 64 с.

REFERENCES:

1. Conference on Security and Cooperation in Europe Final Act (1975). Helsinki, Finland. August 1-st, 1975. Retrieved from <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true> [in English].
2. Association for Borderlands Studies. *absborderlands.org*. Retrieved from <http://absborderlands.org/> [in English].
3. International Journal of Migration and Border Studies. *inderscience.com*. Retrieved from <http://www.inderscience.com/jhome.php?-jcode=ijmbs>
4. Mahda, YE. V. (2015). *Hibrydna viyna: vyzhyty i peremohty [Hybrid War: Survive and Defeat]*. KH.: Vivat, p. 304 [in Ukrainian].
5. Ustych, S. I. (2014). *Metodolohiya systemnoho doslidzhennya transkordonnnykh protsesiv ta yiyi sotsial'na implementatsiya: monohrafiya [Methodology of systematic study of cross-border processes and its social implementation: monograph]*. Uzhhorod: Polihraf-tsentr «Lira», p. 352 [in Ukrainian].
6. Ustych, S. (2013). The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes. *Journal of Mathematics and System Science*. USA. No. 3, pp. 592-596 [in English].
7. Ustych, S. (2015). *Systems theory of borders and transborder processes*. – Saarbrücken: Scholars' Press. P. 492 [in English].
8. Kolossov, V. *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches* [in English].
9. Brunet-Jailly, E. *Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective* [in English].
10. *Optimization of Transborder Cooperation System: concept and its pilot application (examples of neighbouring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine)*. Uzhhorod, ITC, 2012, p.126 [in English].
11. *Indeksni doslidzhennya transkordonnoho spivrobotnytstva (2012) [Index cross-border cooperation studies]*. Uzhhorod, IT-S, p. 243 [in Ukrainian].
12. Concept of sociological services for transborder cooperation (2014). Uzhhorod, ITC, p. 86 [in English].

13. Report on a pilot empirical sociological research "Borders through the eyes of people." (2014). Uzhhorod, ITC, p. 52 [in English].
14. The Study of the Experience of the Norwegian-Russian and Slovak-Ukrainian Cross-Border Cooperation. Analyses carried out by the expert team of project (2017). Košice, Slovakia, p. 364 [in English].
15. Benchak, O. (2017), (co-authorship). Concept of empirical sociological research of Slovak-Ukrainian Cross-Border Cooperation. Uzhhorod: ITC, p. 133 [in English].
16. Benchak, O. (2017), (co-authorship). Recommendations and proposals for increasing effectiveness of Slovak-Ukrainian cross-border cooperation and the model of its institutionalisation. Kosice (Slovak republic): Centre of Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Science, p. 12 [in English].
17. Istoryia, shcho ob"yednuye. Narysy novitn'oho transkordonnoho spivrobitnytstva u Karpat-s'komu rehioni: monohrafiya (2017) [*The history that unites. Essays on the latest cross-border cooperation in the Carpathian region: monograph*]. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU», p. 456 [in Ukrainian].
18. Empirychnе sotsiolohichne doslidzhennya transkordonnoho spivrobitnytstva u Karpat-s'komu rehioni: monohrafiya (2018) [*Empirical sociological study of cross-border cooperation in the Carpathian region: a monograph*]. TOV «RIK-U», p. 288 [in Ukrainian].
19. Analiz rezul'tativ empyrychnoho sotsiolohichnoho doslidzhennya transkordonnoho spivrobitnytstva: naukovе vydannya (2018) [*Analysis of the results of an empirical sociological study of cross-border cooperation: a scientific publication*]. TOV «RIK-U», p. 64 [in Ukrainian].

УДК 327.39(477+574):323.2(477)»2014/2019»+271.2-74
DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).103–127

Петро Токарь,
кандидат соціологічних наук,
почётный профессор Евразийского национального университета
им. Л.Н.Гумилёва (г. Астана, Казахстан)

УКРАИНА И КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО ИНТЕГРАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

У статті здійснено аналіз подій, які відбулися в Україні в 2004 і 2013-2014 рр., у наступні роки, їх вплив на європейський і світовий порядок. Простежуються наслідки цих подій (анексія Росією Криму, організація конфліктів, відкрита війна Росії на Сході України, військовий конфлікт в Азовському морі) для світового інтеграційного процесу, а в зв'язку з цим актуальність дослідження кризи об'єднавчої ідеї Європи Жана Моне, необхідність її модернізації в нових умовах. Дії РФ грубо порушили міжнародне право і зруйнували світовий порядок, тим самим визначили іншу формулу взаємозв'язків і правил двосторонніх відносин між Україною і РФ, Україною і Заходом, в тому числі і з Республікою Казахстан, вплинули на світову інтеграцію. На прикладі створення незалежної Православної церкви України демонструється прихована агресивна сутність т.зв. «руського мира» і офіційної політики Кремля щодо захисту інтересів «істинних православних» на території України і ряду інших держав.

Автор науково аргументує процес трансформації існуючих, прояву нових цінностей і стандартів у міждержавних відносинах, що складаються під впливом цих подій в Україні, на формування нового світового політичного та інтеграційного порядку. Геополітичний вибір народу України, що засвідчує зрілість громадянського суспільства і міцність держави, – в європейськості, однак Україна зіткнулася з новими величезними проблемами, перетворилася на вузол світових геополітичних протиріч, ста-

ла «яблуком розбрату», точкою злиття глобальних інтересів і, на жаль, саме в цій якості перемістилася в центр геополітики. Сьогодні немає готових рецептів і тим більше програми виходу з гібридної війни, в яку втягнуто Україну, а разом з нею і багато країн світу. Автор не претендує на повну відповідь на всі питання, однак робить спробу зазирнути у внутрішній світ українського суспільства і держави в останні два неповні десятиліття, розібратися в хронології і сутнісних проблемах їх розвитку, продемонструвати небезпеку переростання конфлікту в осередок світового дезінтеграційного процесу, початок нової масштабної війни і переформатування світового політичного порядку. Актуалізується тема і тим, що 5 років тому Український Крим був окупований Росією, виповнюється 5 років з початку військових дій на Донбасі, коли РФ порушила територіальну цілісність і суверенітет України, зневаживши всі міжнародні правові акти та правила мирного співіснування.

Ключові слова: Революція гідності, Євромайдан, Томос і Православна церква України, Крим, ЛНР-ДНР, українсько-казахстанське співробітництво, політичний діалог, світова інтеграція, світовий політичний порядок.

Геополитический аспект курса Украины на евроинтеграцию. Революция достоинства конца 2013 – начала 2014 года и последующие события радикально изменили не только внешнеполитическую ситуацию в Украине, но и основательно повлияли на международную и внутреннюю ситуацию в Европе и на мировой интеграционный процесс. Революция прошла под лозунгами свободы слова, демократии, борьбы с коррупцией и олигархической властью, за европейские ценности и вступление Украины в ЕС и НАТО. Неопределенность Украины в выборе между европейским и российским векторами развития в период Независимости, противоречия между пророссийскими и европейскими ориентациями населения, отсутствие единой национальной идеи столкнули страну с жестокой реальностью: аннексией Россией Крыма и её поддержкой войны на Донбассе, соз-

данием нового конфликта в Азовском море, инсинуациями в связи с созданием православной церкви, независимой от Российского патриархата (Русской православной церкви – РПЦ) и получением Православной церковью Украины (ПЦУ) такого права под названием Томоса – документа Вселенского патриарха на каноническое право создания автокефальной церкви.

С приобретением Украиной независимости ей достался не только 3-й в мире по численности ядерный потенциал, но и уникальная по размерам, а также природным ресурсам территория, мощный промышленный комплекс, серьезный научный потенциал. Геополитическое пространство вокруг страны определило ключевые внешнеполитические направления, такие, как Европейский Союз (далее – ЕС) – перспектива интеграции в европейское пространство, Российская Федерация – самый влиятельный сосед и США – глобальный актер. Месторасположение и потенциальная уязвимость делают Украину государством, которое соответствует критериям «геополитической оси» («геополитического центра»). Зб. Бжезинский предлагает этот термин для государств, «чье значение вытекает не из их силы или мотивации, а скорее из их важного местоположения и последствий их потенциальной уязвимости для действий со стороны геостратегических действующих лиц»[1]. Геополитический центр наделён функциями территории промежуточного расположения, и эта геополитическая данность, пассивная по природе, должна активизироваться в собственных интересах. Это и является главной задачей для украинской геостратегии. Именно размещение Украины на месте пересечения евроатлантического, евразийского, исламского геополитических массивов позволило сформировать особую геостратегию Украины, которая заключается в налаживании партнерских отношений со всеми соседними странами и соблюдении взвешенной политики без каких-либо особых геополитических преимуществ. Но, к сожалению, уровень взаимоотношений Украины с ЕС, РФ и США зависит не от

ее желаний, а от уровня геополитического соперничества между ними. Балансирование на противоречиях главных геополитических субъектов (ЕС, Россия, США) на практике угрожает национальной безопасности усилением давления со стороны одного из конкурентов и потерей достигнутого уровня сотрудничества.

Одной из причин такой зависимости стал отказ от ядерного оружия, ведь главные мировые ядерные игроки (США и Россия), чувствуя в нем угрозу своим интересам, выступили за его ликвидацию. Политическое давление основывалось на угрозах полной международной изоляции. В случае же принятия статуса безъядерного государства ключевые представители мирового сообщества гарантировали Украине «надлежащие» гарантии безопасности. Результатом многочисленных переговоров стало подписание 5 декабря 1994 года так называемого Будапештского меморандума, согласно которому Украине предоставлялись гарантии суверенитета, независимости, территориальной целостности государственных границ. Гарантами выступили США, Россия, Великобритания, к которым присоединились Франция и Китай. Кроме того, они обязывались воздерживаться от любых проявлений агрессии в отношении Украины, в том числе и от экономического давления. Отсутствие такого важного стратегического фактора позволило РФ в 2014 году начать военную агрессию против Украины наглядно продемонстрировав, что «гарантии» России ничего не значат. Реакция Запада, прежде всего ЕС, оказалась минимальной.

На мировом уровне геостратегия РФ нацелена на формирование многополярного порядка, в котором она стремится закрепить за собой статус «одной из лидирующих мировых держав» [2]. С позиций России реформирование мирового порядка диктуется необходимостью создать «баланс сил» против США и всего Запада. На макрорегиональном уровне весьма важной перспективной целью для России считается построение вместе с Китаем и многими другими странами «Большой Евразии». Во время «путинского» прав-

ления на региональном уровне актуализировалось такое приоритетное направление внешней политики РФ, как «восстановление российского влияния на бывшие советские государства» [3]. Стоит согласиться с мнением, что «РФ считает весь этот регион сферой своих жизненных интересов и сохраняет за собой право вмешательства в дела этих стран с целью защиты интересов российских граждан» [4]. По оптимистичным оценкам, РФ смогла «частично остановить и даже, возможно, повернуть вспять распад постсоветского и исторического российского имперского пространства», на котором позиционирует себя в качестве силы, которая способна урегулировать конфликты и противостоять деструктивному воздействию внешних актеров. Однако успеху «большой стратегии» современной РФ очень вредит то, что набор инструментов «сильно перекошен в сторону манипулятивных, принудительных и подрывных» [5].

Рассматривая место и роль Украины в геополитическом пространстве современности, нельзя не учитывать важное значение ее в становлении новой конфигурации геополитического пространства Европы. Это отмечают политики, ученые, государственные деятели разных уровней. Отдельные определения и оценки места и роли Украины в геополитическом измерении, а также реалиях евроинтеграционного настоящего таковы:

- «Украина – важная клетка на евразийской шахматной доске и является геополитическим стержнем...» – Збигнев Бжезинский;
- «Геополитическое положение Украины на восточном пространстве... следует использовать для обеспечения глобального баланса сил» – Генри Киссинджер;
- «По логике геополитических тенденций интерес к Украине будет сохраняться и расти, поскольку она является важной стратегической страной и может стать магнитом, который сведет вместе Восточную и Западную Европу» – Уильям Кернан. Запад, и особенно США, – писал Зб.Бжезинский, – опоздал признать

важное с точки зрения геополитики значение существования самостоятельного Украинского государства, ..., потому что само её существование как независимого государства помогает трансформировать Россию [1].

Интересные факты приводит Анатолий Гальчинский, который, ссылаясь на книгу Зб.Бжезинского «Выбор: мировое господство или глобальное лидерство?», приводит обоснование трех фаз геополитических преобразований в Европе. Первая фаза – «варшавский раунд». Ее цель – «ликвидировать наиболее очевидное и зловещее наследие» холодной войны «путем введения Польши, Венгрии и Чешской Республики в Североатлантический альянс»; вторая фаза – «вильнюсский раунд», это продолжение соответствующего процесса. Причем на этот раз расширение Альянса совпало с расширением ЕС; третья фаза – «киевский раунд». По словам Зб.Бжезинского, это «будет более тяжелый, комплексный и проблематичный процесс, обращенный на восток, к Украине, который, возможно, охватит и Кавказ» [1]. Такая позиция, обнародованная еще перед оранжевой революцией, позволяет понять, помимо прочего, мотивацию фактической информационной войны, развернувшейся вокруг двух лидирующих кандидатов в период президентских выборов. Ее непосредственными субъектами оказались не только международные СМИ и общественные организации, но и правительственные учреждения. В рамках пропагандистского давления на украинскую президентскую гонку еще перед выходом на стадию голосования кандидаты освещались во взаимно отрицательных определениях: либо демократия – или авторитаризм, или Запад – или Россия, или с нами – или против нас [6]. Фактически речь шла о другом – превращении президентских выборов в Украине в инструмент жесткого геополитического соперничества ведущих центров – РФ и США – на постсоветском пространстве. События Революции достоинства, аннексия Крыма, боевые действия на территории Донбасса вновь акцентировали внимание на

стремлении Украины быть полноправным субъектом международных отношений. Но, как и ранее, достижение этого желания зависело от геостратегических факторов, в первую очередь от видения странами ЕС и США в Украине самостоятельного внешнеполитического игрока.

Руководство ЕС, а также НАТО от того судьбоносного для Украины периода 2014 года и по сей день ведут себя довольно пассивно, не предоставляя прямой помощи Украине, часто в стратегических вопросах ведут двойную игру, используют двойные стандарты, размывают ими же провозглашённые ценности. ЕС показывает полное бессилие перед РФ, поскольку в соответствии с Лиссабонским договором-2007 государства-члены ЕС договорились о проведении совместной внешней политики и политики безопасности с целью содействия миру, безопасности и прогресса в Европе и в мире. Согласно стратегической концепции, принятой 12 декабря 2003 года и продолженной в 2008 году, государства ЕС должны были вмешаться в украинский конфликт. Притом, что сама Революция достоинства – это первое после создания ЕС массовое выступление сторонников евроинтеграции, начавшееся движением за европейские ценности, в основе которого были геополитический вектор Украины на евроинтеграцию, принципы свободы, демократии, а позднее – критика правительства и требования более тесного союза с США и НАТО. Такая пассивность и нерешительность, скорее всего, связана с частичной экономической зависимостью от России, особенно Германии и Франции.

Драматически нестабильной ситуацией в Украине воспользовался северный сосед, что обусловлено защитой его как экономических, так и стратегических интересов. Стратегическую роль для Москвы имеет сохранение морских сил в Крыму, контроль за морскими подходами. Но гораздо важнее для нее опасение расширения НАТО на восток.

Такие действия связаны с амбициозными идеями Москвы по построению евразийского государства, способного противостоять процессам глобализации мировой экономи-

ки и политики, а европейская интеграция Украины непосредственно угрожает существующему геополитическому пространству, в котором Россия сохраняет монопольную позицию. Кроме этого, Россия, позиционируя себя в качестве одного из мировых «полюсов», считает возможным сама устанавливать «правила игры» на мировой арене.

В такой ситуации Украина вынуждена была искать союзников на мировой арене для дальнейшего углубления сотрудничества в политической, военной и экономической сферах. Именно в этот критический период стало ясно, кто из членов мирового сообщества заинтересован в существовании сильной и независимой Украины, а кому выгодна поддержка и эскалация конфликта, создание на её территории новых угроз, которые прямо и опосредованно сказываются на двусторонних и многосторонних отношениях, радикально подрывают установленный мировой порядок, разрушают наработанные межгосударственные мировые и региональные интеграционные связи.

Учитывая опыт войны РФ с Грузией, ЕС и его Парламентская ассамблея Совета Европы (далее – ПАСЕ) с опозданием, но заняли тогда чёткую проукраинскую позицию недопущения нарушений территориальной целостности Украины, оказывали политическую, дипломатическую и финансовую поддержку. Такую же чёткую позицию заняли США и многие страны мира. В январе этого года Верховная Рада Украины по инициативе Президента Украины приняла закон об изменении положения в преамбуле Конституции Украины и закрепила приоритетность стратегического членства Украины в НАТО и ЕС.

Касательно геостратегии Украины, то она четко очерчена теми основными задачами, решение которых сегодня является приоритетным: избавиться от давления и военной агрессии со стороны РФ, освободить оккупированные территории, сформировать информационную безопасность, минимизировать влияние элементов «гибридной войны» на общество. Подчеркивается также необходимость дипломатического ре-

шения украинского вопроса. Методы, которые используются для такой реализации, – поиск эффективных союзников, а также обращение к международным организациям, которые могут повлиять на ситуацию и на противника.

Отношения Украины и Республики Казахстан в контексте интеграционных процессов государств. На современном этапе развития Украины возникает необходимость поиска новых путей для активизации двусторонних отношений с РК с учетом геополитических, геоэкономических процессов. Этот вопрос приобретает особую актуальность в связи с ухудшением украинско-российских отношений, разрывом хозяйственных связей, интеграцией в международные структуры, в НАТО и ЕС, а также членством РК в ЕАЭС. Отношения всегда были дружескими, отличались взаимной поддержкой на разных уровнях, имели многообразный характер. Это обусловлено общим прошлым, схожестью процессов социально-экономической трансформации, стабильными связями на разных уровнях и тесными человеческими контактами. Обе страны расположены в так называемых буферных зонах: Украина между Россией и интегрированной Западной Европой, РК – между Россией, Китаем и исламским миром. Для Казахстана сотрудничество с Украиной является неотъемлемой частью реализации европейского вектора внешней политики. В свою очередь, Украина ценит Казахстан как ключевого партнера в Центрально-азиатском регионе. В 2017 г. страны отметили 25-летие установления дипотношений. В этот период времени было предпринято значительное количество совместных действий для выведения двустороннего сотрудничества на качественно новый уровень, решения актуальных проблем глобального и регионального развития, борьбы с новыми вызовами и угрозами.

Высокий уровень сотрудничества был достигнут благодаря активному политическому диалогу (более 50 официальных двусторонних встреч), что показывает приоритетность украинско-казахстанских отношений для лидеров

стран. Было подписано около 90 договоров, соглашений, более 60-ти из которых по сей день регулируют отношения между двумя государствами. Необходимо отметить, что этот процесс формирования можно условно поделить на два этапа. Первый этап длился с момента приобретения странами независимости до начала XXI века. В этот период были заложены основы сотрудничества между странами, подписаны первые основные документы двустороннего сотрудничества, такие как: «Договор о дружбе и сотрудничестве между Украиной и Республикой Казахстан» (1994) и «Договор об экономическом сотрудничестве на 1999-2009 годы» (1999). В этих документах отображены основные принципы взаимодействия. В период 1994-1997 годов было подписано более 30 двусторонних документов, почти половина из числа ныне действующих [7]. Второй этап формирования нормативно-правовой базы можно отнести на период с нач. XXI в. до нынешнего дня. В это время заключались договоры преимущественно экономического характера или возобновлялись ранее принятые. Среди документов этого периода стоит выделить «Дорожные карты», подписанные в 2005, 2007, 2010, 2013, 2015 годах. Срок действия таких документов составлял один год, в них зафиксированы задачи двусторонних отношений Украины и РК на этот период. В налаживании политического диалога можно выделить несколько этапов, которые определялись активизацией или спадом двусторонних контактов. 1991-1994 гг. – происходило становление отношений, 1994-2004 гг. – их активизация, 2005-2009 – постепенное снижение активности контактов, 2010-2014 – восстановление интенсификации диалога.

Дружеские отношения и деловой прагматизм стали основой сотрудничества между Украиной и РК в международных организациях, прежде всего в ООН, ОБСЕ, Совете Европы, в рамках программы НАТО «Партнерство во имя мира». Стороны активно обмениваются мнениями и информацией по отношению к актуальным международным проблемам и перспективам двустороннего сотрудничества.

Происходят регулярные консультации на уровне внешнеполитических ведомств двух стран по политическим вопросам, составление договорно-правовой базы. РК привлекает идея сотрудничества в масштабных экономических проектах таких региональных организаций, как ОЧЭС и ГУАМ, в которых определённую роль играет Украина. Украина активно поддерживала кандидатуру РК на председательство в ОБСЕ в 2010 году, а Казахстан – кандидатуру Украины в 2013 году. Украина прилагала усилия для реализации планов Казахстана по вступлению в ВТО, Казахстан поддержал кандидатуру Украины для избрания в состав Совета ООН по правам человека.

Необходимо отметить интеграционные инициативы РК о создании Совецания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА), Центрально-Азиатского союза (ЦАС). Первая инициатива была воспринята Украиной с должным вниманием и всячески поддержана. При поддержке РК она получила статус наблюдателя в этой организации. Такое сотрудничество имело позитивные последствия. Участники процесса СВМДА информировались о мирных инициативах Украины – одной из стран-основательниц ООН, о позиции в вопросах нераспространения оружия массового уничтожения, борьбе с незаконным оборотом наркотиков, о противодействии терроризму. Касательно идеи ЦАС, то она нашла свое отображение в создании интеграционного объединения экономического характера – ТС, который затем трансформировался в ЕАЭС. РК всегда хотел видеть Украину участником своих интеграционных проектов, но позиция украинского руководства сводилась к поиску путей сотрудничества с этими проектами, учитывая выбранный проевропейский курс.

Принципиальным с точки зрения позиции РК относительно взаимоотношений Украина-Россия-ЕС было интервью Н.Назарбаева газете «День» в 2007г., где отмечалось: «Защищает, например, Украина свои интересы – этим Россия, оказывается, недовольна. Хочет Украина сблизиться с Евро-

пой – да она же наиболее европейская страна в СНГ и заботится о своих интересах. Если бы я был на месте Президента Украины – я привлек бы туда такие инвестиции, которые и не снились ни одному государству СНГ. Украина должна идти на Запад и привлекать там деньги – ведь в России денег нет» [8].

В период президентства В.Януковича его видение интеграции периодически менялось и, несмотря на пояснения замгендиректора ЕПС Еврокомиссии Х.Мингарелли о невозможности одновременного вступления в ЗСТ с ЕС и в ТС, 6.06.2011г. была создана группа по вопросам развития взаимодействия Украины с ТС. Упомянутое распоряжение впервые содержит упоминание о проекте сотрудничества в формате «3+1», что вовсе не раскрывало его содержания. Госстратегия по сотрудничеству с упомянутыми объединениями так и не была выработана Украиной, и это позволяло балансировать между ТС и ЕС [9]. Кроме этого, такая ситуация не имела особого влияния на реализацию достигнутых договоренностей между Украиной и РК. Позиция РК в вопросе интеграции Украины была гибкой: предоставление поддержки в новых инициативах по сотрудничеству в рамках ТС и ЕЭП и отсутствие политического влияния.

Важность двусторонних отношений отмечают в РК. Рейтинговое агентство РК Рейтинг.kz в июле 2012 года провело исследование сотрудничества РК с 39 странами мира и пришло к выводам, что Украина занимает 3-е место в этом списке (в расчет брались политические и экономические показатели) [10]. Несмотря на начало работы ТС и его технических регламентов, объемы экспорта украинских товаров на рынок РК не уменьшились. К сожалению, на сегодняшний день сотрудничество между странами характеризуется неоднозначными тенденциями. Временная оккупация Россией Крыма, а также ее поддержка незаконных военных формирований в Донецкой и Луганской областях стала серьезным испытанием для украинско-казахстанских отношений. В этот нелегкий период казахстанская сторона предложила

Украине сохранить и приумножать накопленный потенциал двустороннего сотрудничества.

Пока руководство РК формулировало дипломатическую реакцию на происходящие события, его население очень внимательно наблюдало за событиями в Украине. Позиция относительно кризиса в Украине зависела от политических предпочтений жителей и в какой-то мере от этнической принадлежности. Те, у кого более национально-патриотический настрой или прозападные взгляды, оказывали поддержку украинцам, тогда как русскоязычные или поддавшиеся влиянию ТВ и пропагандистского аппарата РФ позиционируются иначе. Одним из сильно влияющих факторов на общественное мнение в РК является источник информации. В РК 1-е официальное заявление было сделано 3.03.2014 года. События февраля 2014 года официальный Казахстан определил как «незаконный государственный переворот» и призвал стороны «не применять силовых вариантов разрешения ситуации» и вернуться к правовым методам решения проблемы. Как сообщил прессе официальный представитель МИД РК Ж.Усенов, «дальнейшее обострение напряжения может привести к неожиданным последствиям в региональном и глобальном масштабе» [11]. Однако 11.03.2014 года в телефонном разговоре с канцлером ФРГ А.Меркель Президент РК Н.Назарбаев выступил за обеспечение территориальной целостности Украины [12]. Все официальные заявления носят общий характер. Никакого осуждения и в основном словесная небольшая поддержка. Позиция осторожная и максимально по сути отдалённая. Многовекторная политика РК относительно Украины по существу тогда перешла в многовекторную позицию.

Первая встреча Президента Украины с Президентом Казахстана была в рамках консультаций в формате ЕС-Украина-Евразийская тройка (26.08.2014г., г.Минск). Петр Порошенко поблагодарил Нурсултана Назарбаева за поддержку Украины в борьбе за независимость и суверенитет. Президент Казахстана отметил, что его страна настроена на раз-

витие двустороннего сотрудничества с Украиной, что «для Казахстана не является препятствием Соглашение об ассоциации между Украиной и ЕС», а также еще раз призвал к прекращению огня на Востоке Украины и подчеркнул готовность оказывать помощь в этом [13]. Показательным стал визит Н.Назарбаева в Киев 22.12.14 года, в ходе которого Президент назвал Украину «важным торгово-экономическим партнером» РК.

И по сегодняшний день Украина всячески пытается заручиться поддержкой РК. К сожалению, Казахстан воздержался 27.03.2014 года от голосования по резолюции ГА ООН «касательно суверенитета, политической независимости, единства и территориальной целостности Украины в рамках ее международно признанных границ», а 19.12.2017 года и вовсе проголосовал против резолюции ГА ООН «Положение в области прав человека в Автономной Республике Крым и городе Севастополе». Позиция РК в вопросе временной оккупации Крыма Россией становится понятной, учитывая очень тесные интеграционные процессы и отношения с РФ как в экономическом, так и в политическом плане. Необходимо отметить, что интеллигенция, политическая элита страны прекрасно понимают ситуацию, но не решаются открыто сказать, что идет нарушение основополагающих международных норм и правил со стороны РФ. В свою очередь Н.Назарбаев неоднократно заявлял о поддержке территориальной целостности Украины, считал захватнической политику РФ неприемлемым вмешательством во внутренние дела суверенного государства, выступил активным посредником в мирных переговорах, которые велись в Минске, проявлял инициативу к встрече в Астане президентов стран, участвующих в этих встречах. Очевидным является факт необходимости возвращения безопасности и стабильности в постсоветский регион, что невозможно без активизации политического диалога со всеми странами СНГ. Агрессия против Украины, аннексия Крыма и прямое вмешательство во внутренние дела, с одной стороны, а с другой – попытки РФ

диктовать свои условия и установить гегемонию в регионе ЦА вызывает беспокойство у руководства РК. Это дает надежду на вынесение вопроса безопасности в регионе на обсуждение в рамках СВДМ, на возобновление диалога на высшем уровне в рамках СНГ.

Последняя встреча на высшем уровне состоялась 9.10.2015 года в рамках двухдневного официального визита Петра Порошенко в РК. По итогам переговоров достигнуты принципиальные договоренности по активизации сотрудничества в политической, торгово-экономической, научно-технической, культурно-гуманитарной и других областях, базирующихся на принципах дружбы и взаимоуважения. Был подписан ПД «Украина-Казахстан на 2015-2017 годы («Дорожная карта-5»), в котором определены ключевые векторы двустороннего сотрудничества на перспективу [14]. Сразу после этого (14-15.10.2015 года) Президент РФ В.Путин также совершил визит в Казахстан, что демонстрирует роль Н.Назарбаева как неформального посредника между Украиной и РФ, хотя такие встречи показывают беспокойство РФ возможно-стью договоренностей между Украиной и РК. В то же время необходимо отметить в целом низкую активность контактов на высшем и высоком политических уровнях в последнее время. В основном стороны поддерживают контакт по телефону. Такая тенденция зеркально отражается на уровне контактов между украинскими и казахстанскими министерствами и ведомствами, что отрицательно сказывается на двусторонних отношениях.

Одним из главных приоритетов украинско-казахстанских отношений остается экономическое сотрудничество. Для обеспечения выполнения достигнутых на высшем уровне договоренностей и воплощения в жизнь различных двусторонних соглашений успешно функционирует межгосударственная украинско-казахстанская комиссия по экономсотрудничеству. 14-16.06.16 года в Астане состоялось 13-е заседание Комиссии. Обсудили состояние и перспективы двустороннего сотрудничества, отметили необходимость дальнейшего углубления партнерства в сферах экономики,

енергетики, транспорта и логистики, АПК, туризма, гражданской авиации [15]. В то же время ситуация в Украине и кризисные явления в мировой экономике оказывают негативное воздействие на взаимную торговлю.

Таблица 1

**Динамика внешней торговли товарами и услугами
(по данным Госстата Украины, млн. долл. США) [16]**

	2013	2014	2015	2016	2017
Товарооборот	2918,4	1567,2	1170,0	834,4	778,7
Экспорт	2224,4	1167,5	778,4	400,1	442,7
Импорт	694,0	399,6	391,6	434,3	335,8

Как видно из таблицы, в 2014 году объемы торговли товарами и услугами составили 1567,2 млн. долл. США, что на 46,3% меньше по сравнению с 2013 годом, при этом экспорт из Украины в РК составил 1167,5 млн. долл. США и уменьшился на 47,5%, импорт казахстанских товаров и услуг в Украине составил 399,6 млн. долл. США и уменьшился на 42,4%. В 2015 году объемы торговли товарами и услугами составили 1170,0 млн. долл. США и уменьшились по сравнению с 2014 годом на 25,3%, при этом экспорт из Украины в РК составил 778,4 млн. долл. США и уменьшился на 33,3%, импорт казахстанских товаров и услуг в Украине составил 391,6 млн. долл. США и уменьшился на 2,0% [16]. При этом сегодня ясно, что в торгово-экономических отношениях Украины с РК имеется целый ряд чувствительных вопросов, сдерживающих развитие взаимного товарооборота. Среди них наиболее актуальными являются:

- усиление в РК мероприятий по защите национально-го товаропроизводителя и организация производства импортозамещающих товаров;

- рост конкуренции со стороны российских и белорусских товаров на казахстанском рынке, которые имеют конкурентные преимущества в результате членства РК в ЕАЭС и введение РФ ограничений относительно транзитных перевозок украинских товаров через территорию РФ в РК;
- блокирование российской стороной участия Украины в реализации совместных украинско-казахстанских проектов в космической сфере.

Экономические санкции ЕС по отношению к России из-за российско-украинского конфликта, которые вызвали симметричную реакцию РФ, стали катализатором для активизации участия Казахстана в альтернативном проекте Транскаспийского маршрута «Шелкового пути», так как более 40% его внешней торговли приходится на страны ЕС. Это открывает перед Украиной и РК новые возможности для реализации потенциала сотрудничества в транспортной сфере.

Казахстан для Украины – важный источник сырья для стратегических объектов в металлургической и топливно-энергетической промышленности. В то же время украинская продукция машиностроительной, сельскохозяйственной, пищевой отраслей имеет конкурентные преимущества в РК. Углубление торгового сотрудничества в будущем находится под вопросом и требует от обеих сторон выявления значительной политической воли на высшем уровне. Однако сложившаяся новая геополитическая ситуация в Европе и мире в результате аннексии Крыма и войны на Востоке Украины требует качественно новых подходов к строительству отношений Украины с РК, прежде всего с учетом подписанных Договора об Ассоциации Украины с ЕС и глобального Договора РК и ЕС. Развитие торгового сотрудничества в будущем находится под вопросом и требует от сторон выявления политической воли на высшем уровне. Кроме этого, сотрудничество Украины и РК ныне требуют дальнейшей модернизации и укрепления, разработки стратегии с учетом новых геополитических условий, проведения дипломатических

встреч руководителей государств, экономических форумов, активизации сотрудничества в рамках ведущих международных организаций (ООН, ОБСЕ, СВМДА).

Сегодня продолжается необъявленная, «гибридная» война РФ против Украины, в результате которой Украина понесла масштабные человеческие, территориальные и экономические потери. Это война за сохранение надуманного «русского мира» на чужих землях, переросшая в межцивилизационную войну культур и религий, противоборство между прошлым советским менталитетом и новыми ценностями, за возрождение и сохранение которых впервые в истории Европы восстало украинское гражданское общество во время революции Достоинства – именно за приоритет европейских ценностей. Беспрецедентные потери понёс украинский военно-морской флот во время позорной кампании по оккупации Крымского полуострова войсками РФ без опознавательных знаков. И этот акт коварного нападения, который подробно разрабатывался на высшем уровне руководства РФ, в новейшей истории Европы напоминает лишь коварный раздел в 1938 году Чехословакии и нападение гитлеровских войск на Польшу в 1939 году. Моральное давление, шантаж, угрозы расстрелами, похищения украинских офицеров и запугивания их семей, блокирование украинских кораблей и их команд, штурмы военных частей на полуострове – это далеко не все методы государства-террориста, которое бросило вызов суверенному государству. И на этом этапе давление всеми способами на Украину со стороны РФ не закончилось, наступил новый этап – открытая военная атака военных кораблей РФ, пленение 24-х украинских моряков, двух речных катеров и буксира в акватории Азовского моря, осуждённая большинством стран как новый акт агрессии. Теперь есть повод для РФ и ряда других стран готовиться к войне. Под видом некоего мирного плана, как после первой чеченской войны, Кремль подготовился к следующему этапу. «Мирных» планов без войны не бывает. Все меры ведут к закрытию страны и, как сказал В.Путин, «переходу экономики на воен-

ные рельсы». В ответ П.Порошенко вводил временно военное положение, инициировал прекращение действия Договора о дружбе, сотрудничестве и партнерстве с РФ (с 1.04.19 года не действует). РФ обвиняет Украину в милитаризации, а российские войска тем временем укрепляются на украинской границе. РФ проиграла везде: в Томосе, в межцивилизационной войне на этом этапе противостояния, решения которому не видно дипломатическим путём.

Влияние событий в Украине на мировой интеграционный процесс и формирование нового мирового политического порядка. Вместе с тем Россия – это проблема мировая. И не только потому, что ведёт кибератаки, шпионаж, убийства, теракты и войны. Если РФ начнет войну – это ядерная опасность. Развал РФ – это тоже проблема. Мир вступает в глобальное противостояние Запада со средневековым сознанием, и вопрос стоит не в войне, а как сохранить человечество и планету, мировой порядок. Авторитетный эксперт в области международных отношений Г.Киссинджер неоднократно заявлял, что сильная Россия крайне полезна для сохранения стабильности в Азии, Европе и на Ближнем Востоке [17]. Но ее дистанцирование от Запада несёт абсолютную опасность, поскольку имперские амбиции требуют реформирования мира и всеобщего признания России «великой державой». Таким образом, эта война является результатом направленной кампании РФ не только против Украины с целью её удержания в зоне российского влияния, хотя для удержания имиджа империи это крайне важно, к падению которого добавилась и факт создания независимой ПЦУ, законодательно отделившейся от РПЦ. Главная её цель шире – посредством посягательства и оккупации части украинской территории максимально дезинтегрировать Европу, ударить по единству ЕС, а Украина, Сирия и направление потоков её беженцев, вмешательство в избирательные кампании ряда стран, серия организованных конфликтов в европейских странах – звенья одной цепи против европейской и евроатланти-

ческой интеграции, подрыв либеральных и других ценностных устоев ЕС, нарушение мирового политического порядка и установление какого-то нового под своим влиянием. Для достижения этих целей РФ выделяет, как в своё время СССР, огромные средства, и есть результаты. Они прочитываются в деятельности ряда сил в странах ЕС, облегчению прихода к власти оппозиционных антиинтеграционных националистических и других радикальных партий в Германии, Италии, Венгрии, Словакии, Австрии, Голландии, Швеции, Польше и некоторых других странах, раскалывающих ЕС изнутри. Примеров тому много, но приведём лишь один факт: политическое руководство группы стран ЕС придерживается всё чаще не евроценностей, из-за чего пролилась кровь на Евромайдане в Киеве, состоялась оккупация Крыма, восточной части Донбасса и 5-й год на Востоке Украины идёт война за эти ценности, свободу и независимость. На практике их интересами управляет запах газовых и нефтяных денег, например, отстаивание строительства газопровода «Северный поток – 2». Беспокойство властей ряда стран ЕС и поддержавших их сил о создании новой энергобезопасности в Европе порождает слишком большие новые опасности и вызовы, подстерегающие их в результате недооценки нарушений норм и принципов международного права, а вследствие этого опасности краха евроценностей и дезинтеграции, которая в ЕС может последовать вслед за строительством газопровода и других благих договорённостей, как во время «тёплых» встреч А.Меркель и В.Путина.

Реализация проекта увеличит финансовые возможности РФ, влияние на ситуацию в Украине, на другие замороженные конфликты и на своих соседей. Украина вместе с международным сообществом должна выработать стратегию действий относительно РФ, направленную на прекращение нарушений прав человека в Крыму и на Донбассе, в Азовском и Черном морях. Ведь санкции — это не стратегия, это лишь инструмент, чтобы создать давление и достичь результата.

Вывод. Предположить, что Евромайдан так круто изменит расстановку сил не только в Украине, но в Европе и мире, пять лет назад могли, наверное, лишь наиболее отчаянные. Среди протестовавших в Киеве (ноябрь-13) было немало тех, кто надеялся на сравнительно скорое вступление Украины в ЕС, однако главный мотив Революции достоинства был менее романтичным, ведь выбирали не столько евроинтеграцию, хотя это было значимо для многих. Выбирали модель европейскую развития общества. Существовать по «европейским» в широком смысле слова правилам можно и не будучи членом ЕС, но европейская интеграция стала бы лучшим подспорьем на пути к этим правилам. В то же время стремление Украины в Европу привело в движение процессы, существенно изменившие расстановку сил на континенте в пользу сохранения европейских ценностей и мирового порядка. Ф.Могерини начала недавнее заседание Совета ЕС по иностранным делам с заявления в связи с пятой годовщиной аннексии Крыма. «Аннексия Крыма является нарушением международного права, Европейский Союз не признавал и не признает присоединение полуострова к России. Мы продолжим следовать политике непризнания незаконной аннексии, проявляя твердую веру в то, что Крым – это Украина» [18]. Присоединение Крыма к РФ не признается Украиной и большинством стран мира. Москва впервые в послевоенной истории Европы захватила часть территории другого суверенного государства, дестабилизировав тем самым европейскую и глобальную систему безопасности, разрушила всю архитектуру международной безопасности. Тогда мир практически единодушно осудил аннексию Крыма Россией и с тех пор не изменил своей позиции, хотя Кремль был уверен, что Крым ему скоро простят, как и Грузию в 2008 году. Все вменяемые аналитики и юристы соглашаются, что Москва грубо нарушила международное право и мало кто сомневается, что с правовой точки зрения Крым принадлежит Украине. Из этого положения следует, что РФ не удалось закрыть крымский вопрос, наоборот, в феврале 2014 года, они

его только открыли. А самое главное – Запад дал добро на подобную риторику не только в СМИ, но и в дипломатии. И то, что РФ – агрессор, захватывала Крым, высказались все, в т.ч. представители США. Никакого референдума не было, это была российская операция по захвату Крыма, и спустя 5 лет отрицать это уже не представляется возможным.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ:

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М.: Москва, 2009. – 280 с.
2. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>
3. MacFarlane S. N. The 'R' in BRICs: Is Russia an Emerging Power? // International Affairs. – 2006. – Vol. 82, No. 1. – P. 41-57.
4. Дорошко М. С. Митний союз і єдиний економічний простір як російські геополітичні проекти // Науковий вісник Дипломатичної академії України . – 2011. – Вип. 17. – С. 66-69.
5. Starr S. F., Cornell S. Tactics and Instruments in Putin's Grand Strategy / S. F. Starr, S. Cornell // Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents. S. F. Starr, S. E. Cornell (Ed.). – Washington, DC: Johns Hopkins University-SAIS, 2014 – P. 59-81.
6. Гальчинский А. Оранжевая революция и Новая власть. – К .: Лыбидь, 2005. – С. 268.
7. Договорно-правовое сотрудничество // Посольство Украины в РК. URL: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ru/ukraine-kz/legal-acts>
8. Назарбаев Н. «Якби я був президентом України, я залучив би туди такі інвестиції» // День. – 14 червня 2007 р. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/nursultan-nazarbaiev-yakbi-bi-ya-buv-prezidentom-ukrayini-ya-zaluchiv-bi-tudi>
9. Лажник В. Основні напрями співробітництва між Україною і Казахстаном // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. С. 142–153
10. Рейтинг стран-партнеров Казахстана // Исследовательское агенство Rating.kz. URL: <http://agencyrating.kz/2012/07>

11. Против силовых вариантов в Украине выступило МИД Казахстана // Новости Посольства. – 03 марта 2014 URL: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ru/press-center/news/18789-proti-silovih-variantiv-v-ukrajini-vistupiv-mzs-kazahstanu>
12. Казахстан поддерживает территориальную целостность Украины. URL: <http://ukranews.com/news/117477.---.uk>
13. Назарбаев: Ассоциация Украины и ЕС не несет угрозы Казахстану. URL: http://news.liga.net/news/politics/3068534v_belarusi_nazarbaev_vozrazil_putinu_po_assotsiatsii_ukrainy_i_es.htm
14. Ярмощук Т. Порошенко і Назарбаєв заявляють про взаєморозуміння і співпрацю. URL: www.radiosvoboda.mobi/a/27297844.html
15. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Казахстаном // Посольство України в Республіці Казахстан. URL: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/trade>
16. Статистична інформація // Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
17. Киссинджер Г. Мировой порядок / Генри Киссинджер; [пер. с англ. В. Желнинова, А. Милюкова]. – М.: АСТ, 2015. – 512 с.
18. URL: <https://gordonua.com/news/crimea/krym-eto-ukraina-mogeri-nachala-zasedanie-soveta-es-po-inostrannym-delam-s-zayavleniya-v-svyazi-s-pyatoy-godovshchinoy-anneksii-kryma-818886.html>.

REFERENCES

1. Bzhezinskiy, Z. (2009). *Velikaya shakhmatnaya doska [The Great Chess Board]*. М.: Moskva, p. 280 [in Russian].
2. *Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 31 dekabrya 2015 goda № 683 [National Security Strategy of the Russian Federation. Approved by Decree of the President of the Russian Federation dated December 31, 2015 No. 683]*. Retrieved from <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391> [in Russian].
3. MacFarlane, S. N. (2006). The 'R' in BRICs: Is Russia an Emerging Power? *International Affairs*. Vol. 82, No. 1, pp. 41-57.
4. Doroshko, M. S. (2011). Mytnyy soyuz i yedynyy ekonomichnyy prostir yak rosiys'ki heopolitychni proekty [Customs union and the Single Economic Space as Russian Geopolitical Projects]. *Naukovyy*

- visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny – Scientific Herald of the Diplomatic Academy of Ukraine*. Vol. 17, (pp. 66-69) [in Ukrainian].
5. Starr, S. F., Cornell, S. (2014). Tactics and Instruments in Putin's Grand Strategy. *Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents*. S. F. Starr, S. E. Cornell (Ed.). – Washington, DC: Johns Hopkins University-SAIS, pp. 59-81 [in English].
 6. Gal'chinskiy, A. (2005). *Oranzhevaya revolyutsiya i Novaya vlast'* [The Orange Revolution and the New Power]. K.: Lybid', p. 268 [in Russian].
 7. Dogovorno-pravovoye sotrudnichestvo. Posol'stvo Ukrainy v RK [Contractual and legal cooperation. Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan]. Retrieved from <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ru/ukraine-kz/legal-acts> [in Russian].
 8. Nazarbayev, N. «Yakby ya buv prezidentom Ukrayiny, ya zaluchyv by tudy taki investytsiyi». Den'. – 14 chervnya 2007 r. [“If I were the president of Ukraine, I would bring in such investments”. Day. – June 14, 2007]. Retrieved from <http://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/nursultan-nazarbaiev-yakbi-bi-ya-buv-prezidentom-ukrayini-ya-zaluchiv-bi-tudi> [in Ukrainian].
 9. Lazhnyk, V. (2009). Osnovni napryamy spivrobitnytstva mizh Ukrainoyu i Kazakhstanom [Main directions of cooperation between Ukraine and Kazakhstan]. *Naukovyy visnyk Volyns'koho national'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky – Lesya Ukrainka Volyn National University Scientific Bulletin* [in Ukrainian].
 10. *Reyting stran-partnerov Kazakhstana* [Rating of partner countries of Kazakhstan]. Issledovatel'skoye agentstvo Rating.kz. Retrieved from <http://agencyrating.kz/2012/07> [in Russian].
 11. *Protiv silovyykh variantov v Ukraine vystupilo MID Kazakhstana* (2014). [The Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan spoke out against force options in Ukraine]. *Novosti Posol'stva*. Retrieved from <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ru/press-center/news/18789-proti-silovih-variantiv-v-ukrajini-vistupiv-mzs-kazahstanu> [in Russian].
 12. *Kazakhstan podderzhivayet territorial'nuyu tselostnost' Ukrainy* [Kazakhstan supports the territorial integrity of Ukraine]. Retrieved from <http://ukranews.com/news/117477.---.uk> [in Russian].
 13. *Nazarbayev: Assotsiatsiya Ukrainy i YES ne neset ugrozy Kazakhstanu* [Nazarbayev: The Association of Ukraine and the EU does not pose a threat to Kazakhstan]. Retrieved from <http://news.liga.net/news/politics/3068534v-belarusi-nazarbaev-vozrazil-putinu-po-assotsiatsii-ukrainy-i-es.htm> [in Russian].

14. Yarmoshchuk T. *Poroshenko i Nazarbayev zayavlyayut' pro vzayemorozuminnya i spivpratsyu* [Poroshenko and Nazarbayev declare their mutual understanding and cooperation]. Retrieved from www.radiosvoboda.mobi/a/27297844.html [in Ukrainian].
15. *Torhovel'no-ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoyu ta Kazakhstanom. Posol'stvo Ukrainy v Respublitsi Kazakhstan* [Trade and Economic Cooperation between Ukraine and Kazakhstan. Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan]. Retrieved from <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/trade> [in Ukrainian].
16. *Statystychna informatsiya. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Statistical Information. State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
17. Kissindzher, G. & Zhelninova, V., Milyukova, A. (2015). *Mirovoy porjadok. Genri Kissindzher* [Peace Order. Henry Kissinger]. M.: AST, p. 512 [in Russian].
18. Retrieved from <https://gordonua.com/news/crimea/krym-eto-ukraina-mogerini-nachala-zasedanie-soveta-es-po-inostrannym-delam-s-zayavleniya-v-svyazi-s-pyatoy-godovshchinoy-anneksii-kryma-818886.html> [in Russian].

УДК 327.5(4-6ЄС)

*Тетяна Хохол,
співробітниця НН Інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СУЧАСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВПЛИВУ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЄС

У статті досліджено вплив країн Вишеградської четвірки на поточний стан справ у Європейському Союзі, їх роль у формуванні загальноєвропейської політики, враховуючи чинник сучасної кризи. Окрему увагу автор звертає на позицію країн Вишеграду щодо міграційної політики ЄС.

Ключові слова: Вишеградська четвірка, Європейський Союз, Брекзит, мігранти, криза, квоти.

The idea of Visegrad cooperation came about at the end of 1989, after democratic transformations took place in Poland, Czechoslovakia and Hungary, and the new authorities proclaimed a course towards European integration. The breakdown of economic ties with the Soviet Union has led to problems, and there was a need to find new markets and new opportunities for economic cooperation. A logical solution was the internal consolidation and economic integration of those post-communist countries that at that time seemed the most mature and consistent on the way to Europe.

The peak of activity of the Visegrad Four came from the 1990s and ended in 2004, when all four countries became members of the European Union. Actually, this was the main purpose of the Visegrad Group – to unite the efforts of the member states in the process of preparation for integration into the EU.

Today, the Visegrad Four is a powerful regional entity within the EU, which has a constructive impact on the process of European integration. Cooperation between the members of B4 is through regu-

lar contacts and coordination of common positions on various issues, which are subsequently presented at the EU forums. Its active activities are aimed at the development of Central Europe both at the level of regional co-operation and the European Union as a whole, defending the common interests of states before Brussels, as well as maintaining the identity of the region within the EU and NATO. Therefore, the unification of Central European countries primarily serves as an institution whose purpose is to protect and promote their own national or common interests of the Visegrad countries. The priority issues in the Visegrad Group are issues related to the volume and distribution of subsidies from the European budget, which depends on the development of EU member states.

Over the past few years, the European Union has faced a number of serious challenges that have cast doubt on its continued existence. It seems that the European design, which has been carefully erected for decades, is cracking at the seams. Debt crisis, Greek problem, migration crisis, crisis management – the whole “chain” of crises clearly demonstrates the failure of European states and institutions.

This article explores the impact of Visegrad countries policy on the current situation in the European Union, their role in shaping pan-European policy, taking into account the factor of the modern crisis. Special attention is drawn to the position of Visegrad on EU migration policy.

Keywords: Visegrad Four, European Union, Brexit, migrants, crisis, quotas

Ідея вишеградської співпраці виникла під кінець 1989 р., після того як у Польщі, Чехословаччині й Угорщині відбулися демократичні перетворення, а нова влада проголосила курс на євроінтеграцію. Скоро стало зрозуміло, що шлях до Європи й НАТО буде непростим: поляків, угорців, словаків і чехів у 1989 р. там не дуже хотіли. Тим часом розрив економічних зв'язків із Радянським Союзом призвів до проблем, і виникла потреба пошуку нових ринків збуту та нових можливостей для економічної співпраці. Логічним рішенням стала внутрішня консолідація й економічна інтеграція тих

посткомуністичних країн, котрі на той момент здавалися найбільш зрілими і послідовними на шляху до Європи [2].

Вишеградська група була заснована 15 лютого 1991 р. в угорському місті Вишеград Президентом Чехословаччини Вацлавом Гавелом, Президентом Польщі Лехом Валенсою і Прем'єр-міністром Угорщини Юзефом Анталем. Вони проголосили декларацію про політичну співпрацю трьох держав. Після розколу Чехословаччини в 1993 р. до складу групи вже входило чотири члени (V4).

Пік активності Вишеградської четвірки припав на 1990-ті й закінчився у 2004 році, коли всі чотири країни стали членами Європейського Союзу. Власне, це і було основною метою Вишеградської групи – об'єднати зусилля країн-членів у процесі підготовки до інтеграції в ЄС.

Сьогодні Вишеградська четвірка є потужним регіональним утворенням у межах ЄС, яке конструктивно впливає на процес європейської інтеграції. Співпраця між членами V4 проводиться через регулярні контакти і погодження спільних позицій з різних питань, які згодом презентуються на форумах ЄС [4]. Її активна діяльність спрямована на розвиток Центральної Європи як на рівні регіональної кооперації, так і Євросоюзу загалом, відстоювання спільних інтересів держав перед Брюсселем, а також збереження ідентичності регіону в межах ЄС та НАТО [13, С. 40]. Відтак об'єднання центральноєвропейських країн насамперед виконує роль інституції, метою діяльності якої є захист і просування власних національних чи спільних інтересів країн Вишеграду. Пріоритетними в діяльності Вишеградської групи є питання, які стосуються обсягів та розподілу дотацій з європейського бюджету, від чого залежить розвиток країн-членів ЄС [4].

Впродовж останніх двох років Європейський Союз встиг зіштовхнутися з низкою серйозних викликів, які поставили під сумнів його подальше існування. Складається враження, що європейська конструкція, яку так ретельно вибудовували протягом десятиліть, тріщить по швах. Боргова криза, грецька проблема, міграційна криза, криза управління – увесь

«ланцюжок» криз яскраво демонструє неспроможність європейських держав та інститутів. Симптоми «єврохвороби» особливо проявилися саме у 2016 році: спершу Брекзит, потім кількатижневе блокування угоди про вільну торгівлю між ЄС та Канадою (СЕТА) з боку бельгійського регіону Валлонії і фактичний зрив великої торговельної угоди про трансатлантичне торгове партнерство зі США – ТТІР. Існують й інші пункти внутрішніх розбіжностей, у тому числі щодо питання антиросійських санкцій, проти яких виступає все більша кількість країн на чолі з Італією. А також тривала міграційна криза, в ході якої саме країни Вишеградської четвірки (Чехія, Словаччина, Угорщина і Польща) відкрито зайняли антиєвропейську та антинімецьку позиції.

Між іншим, Європейський Союз вже розпочав скорочення допомоги країнам Східної Європи. Ще донедавна дотації структурних фондів ЄС забезпечували близько 20% ВВП країн Балтії. Після виходу Великобританії, яка вносила до загального бюджету щорічно 8,5 млрд фунтів, обсяг допомоги «молодим європейцям» додатково скоротиться. Програма структурної підтримки нових членів ЄС в будь-якому випадку повинна бути припинена до 2020 року. І що тоді? Справа в тому, що гігантські фінансові вливання в країни Східної Європи та Грецію не виправдали своїх сподівань, вирівнювання розвитку так і не відбулося. Більше того, до списку економічних проблем додалися ще й соціальні: до розвинутих країн Європи почався стрімкий наплив мільйонів гастарбайтерів і просто «соціальних туристів», утримання яких лягло на плечі платників податків. Що стосується політики, то «молоді європейці» «відбилися від рук» зовсім і відмовляються слухатись «старших товаришів». Так, угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан, який з радістю користується європейськими фондами розвитку, в той же час не збирається відмовлятися від національного суверенітету і буде на південних кордонах відгороджувати від мігрантів стіну. Не відстає від Угорщини і та ж Польща, де консерватори з партії «Право і Справедливість» вперто ігнорують «базові цін-

ності» ЄС. Крім того, всі країни Вишеградської четвірки кидають виклик Брюсселю, категорично заперечуючи вимоги взяти на себе відповідальність з прийому частини біженців.

У 2016 році керівництво ЄС прийняло програму розселення по різних країнах хоча б однієї десятої частини хвилі мігрантів, яка прорвалася в Європу (в основному Німеччину) ще у 2015-му. В кінцевому підсумку було вирішено розподілити 160 тисяч осіб, більша частина яких припадала на західноєвропейські країни, до яких міграційний наплив не дійшов (Іспанія, Португалія та інші). Країни Східної Європи повинні були досить легко впоратися, особливо в порівнянні з Німеччиною, в яку прибуло 1,5 млн, чи Швецією з її 180 тис. мігрантів. До прикладу, Чехія, населення якої майже таке ж, як у Швеції, отримала квоту прийняти лише 2,7 тис. біженців. Польщі призначили 7 тис., Угорщині та Словаччині – по 2 тис. прибулих мігрантів. Велике здивування західноєвропейських країн викликало саме різке обурення країн Вишеграду, чотирьох колишніх соціалістичних республік Східної Європи щодо впровадження ідеї з розселення мігрантів.

Інші країни-члени Євросоюзу фактично теж не є прихильниками такого рішення і не проявляють великої активності у його впровадженні, про що свідчать цифри: дедлайн програми припадає на вересень, зараз червень, а зі 160 тис. мігрантів розселено лише 18,5 тис. Проте, на відміну від всіх інших країн, наприклад Португалії, які гальмують процес прийняття мігрантів тихо і без емоцій, країни Вишеградської групи відмовляються виконувати накази Брюсселя публічно та із гучними заявами.

Ще на початку 2000-х років багато політиків та експертів виступали із застереженнями щодо перспектив ЄС, вказували на ризики, з якими може зіткнутись проект вже у найближчому майбутньому. Як приклад, можна пригадати тези виступу тодішнього президента Чеської Республіки Вацлава Клауса на врученні премії інституту Фрезера у Ванкувері (Канада) 10 листопада 2004 року, тобто у рік масштабної хвилі розширення ЄС на Схід. Він зокрема зазначав, що «нещодав-

не розширення ЄС матиме неоднозначний зміст. Оскільки все стане більше та складніше, сучасні проблеми ЄС також будуть наростати, стаючи все більш відчутними.

Як дефіцит демократії, так і брак відповідальності існуючих інститутів Євросоюзу стануть більш помітними, ніж раніше; процедури напрацювання рішень і далі будуть зсуватись від демократії до ієрархії; влада ядра ЄС буде посилюватись» [5].

Дуже симптоматично на цьому тлі виглядають тези нинішнього президента Чеської Республіки Мілоша Земана, проголошені в інтерв'ю китайському телеканалу CCTV (28.03.2016 р.) перед початком візиту до Пекіна. Він, зокрема, зазначив, що «сьогодні Чехія звільнилась від політичного впливу партнерів із Заходу. Нині ми знов незалежна країна та самі формуємо зовнішню політику, засновану на наших власних інтересах» [5].

В унісон із заявами президента Чехії лунають заяви і лідера Угорщини Віктора Орбана, висловлені у контексті міграційної проблеми. У своєму виступі в лютому 2016 року прем'єр-міністр Угорщини зазначав: «наші загрози йдуть з двох напрямів – (від політики) Брюсселя та неконтрольованої міграції з півдня» [5].

Масштабною політичною кризою відзначаються також відносини керівництва ЄС із новою владою Польщі. У відповідь на законодавчі ініціативи польської влади 13 січня 2016 р. Європейська Комісія вирішила вдатися до процедури контролю верховенства закону. Ініційована по відношенню до Польщі процедура, у кінцевому підсумку, може призвести до того, що Варшаву позбавлять права голосу в ЄС, якщо керівництво країни проігнорує пропозиції Європейської Комісії згідно зі ст.7. Договору ЄС.

Ситуація, що склалась, розкриває одразу дві фундаментальні «невдачі», що проявились у процесі розвитку Європейського Союзу. По-перше, нинішній стан багато в чому є наслідком незавершеного процесу конституювання Об'єднаної Європи. Лісабонська угода не змогла повноцін-

но замінити собою спільну Європейську конституцію, яка поряд із принципами та цінностями мала закріпити компетенції влади на різних рівнях. Конституція сформувала би надійні підвалини для формування спільної європейської ідентичності, прискорила б цей процес. Водночас знизила б рівень конфліктності у відносинах між владою на різних рівнях об'єднаного політичного проекту, створила механізми та інститути врегулювання управлінських суперечностей та конфлікту компетенцій.

По-друге, очевидним стала зміна вектора політичного та гуманітарного, в широкому розумінні, впливу нових країн-членів на розвиток Європейського Союзу. На початку 2000-х інтеграція країн Східної Європи надавала нового імпульсу до укріплення спільних європейських інститутів. Прагнення країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) до набуття повноцінного членства, готовність до реформ та змін посилювала доцентрові тенденції, відкривала горизонт для перетворення ЄС з наддержавного союзу із розширеними компетенціями до федеративного (конфедеративного) державного утворення. Натомість сьогодні, під тиском економічних та соціальних проблем, міграційних хвиль, які накочують на Європу, країни ЦСЄ все частіше обирають власні національні стратегії реагування: припинення безвізових режимів, посилення режиму кордонів та навіть зведення прикордонних мурів на кордонах із своїми європейськими сусідами.

З огляду на центробіжні тенденції в ЄС, низка європейських політиків пропонує обмежити повноваження окремих (занадто «неслухняних») країн і посилити роль Європейської Комісії. Іншими словами – почати реальне об'єднання чи створення Сполучених Штатів Європи. В іншому випадку про європейський проект, на їх думку, можна назавжди забути. В загальному на сучасному етапі умови для реалізації такої ідеї є сприятливими, зважаючи на вихід зі складу ЄС Великобританії – головного противника інтеграції [5].

Однак наразі реалізацію таких планів важко собі уявити. Велика кількість експертів вважають, що момент істо-

рично втрачено: націоналістичні та антиєвропейські настрої в ЄС вже занадто сильно розпалилися. Одна з причин цього – поспішне розширення ЄС на Схід. «Молоді європейці» практично не поділяють базових цінностей Старої Європи, ними керує національний егоїзм і бажання збагатитися за рахунок допомоги з Брюсселя. Найяскравіший приклад – Польща, яка отримує величезні суми зі структурних фондів ЄС, проте навіть відмовляється купувати зброю у своїх європейських партнерів, надаючи перевагу США. На початку жовтня 2016 року тепер вже колишній президент Франції Франсуа Олланд відмінив свій візит в Польщу після того, як польський уряд розірвав контракт на купівлю французьких вертольотів на суму 3 млрд доларів і вибрав американських конкурентів. Перші тривожні «дзвіночки» пролунали ще в далекому 2003 році, коли Польща та інші країни Східної Європи підтримали американську інтервенцію в Ірак всупереч позиції Німеччини та Франції. Саме тоді президент Франції Жак Ширак виголосив знамениту фразу, що «молоді європейці» втратили чудову можливість промовчати».

Стосунки з Росією – ще один фактор розбрату для народів Європи. Протягом наступного десятиліття внутрішня та зовнішня політика Росії буде змінюватися. Не можна виключити, що агресивність цієї країни буде наростати, допоки сконструйована президентом Росії Володимиром Путіним система або адаптується до конфронтації з Заходом, або буде демонтована зсередини. У контексті російської загрози безпековий вимір євроінтеграції набуває особливого значення для таких країн, як Польща, Румунія, Прибалтійські держави. Для інших – безпекові компоненти виявляються менш привабливими з огляду на політичні, соціокультурні, економічні реалії. Відтак акцентування таких країн, як Угорщина, Чехія, Словаччина та ін., на економічній вигоді не тільки посилює ризики для європейської системи безпеки, але й підриває фундамент європейської солідарності, перетворює російський фактор на елемент дезінтеграції та ерозії інституцій Євросоюзу [5].

На додаток до сказаного фактором розмежування в Євросоюзі є географічна дивергенція, що підсилює розмежування Центральної і Східної Європи на дві групи, одна з них націлена на економічні чинники, а інша – на чинники безпеки. Центральні європейці (чехи, угорці, румуни, болгари і словаки) прагнуть уникати конфронтації з Росією, зберігаючи при цьому міцні економічні зв'язки з західноєвропейськими країнами. Проте, якщо економічна потуга Німеччини вступить у фазу циклічного ослаблення, інституційна слабкість Євросоюзу лише стимулюватиме проросійськи налаштовані країни до відмежування від старих членів ЄС та легітимації «проросійських» групових уподобань [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зуб С.В. Політико-економічні трансформації Європейського Союзу: загрози та виклики для країн В-4 // Таврійські історичні наукові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27-28 січня 2017 р. – Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. С. 62-66.
2. Логінов Я. Вишеградська четвірка: кінець ілюзій. URL: <https://dt.ua/international/vishegradska-chetvirka-kines-ilyuziy-.html>
3. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник / М. П. Гетьманчук, О. С. Івахів, О. В. Кукарцев та ін. – Львів: Тріада плюс, 2011. 318 с.
4. 10 Lat czlonkostwa Polski w Unii Europejskiej. URL: <http://astana.msz.gov.pl/resource/dc2c1be8-a198-4246-a4e8-140bd7881ba5:JCR>
5. Ukraine – EU: next 25 years. URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/612/file/Ukraine%20EU.pdf>

REFERENCES

1. Zub, S.V. (2017). Polityko-ekonomichni transformatsiyi Yevropeys'koho Soyuzu: zahrozy ta vyklyky dlya krayin V-4 [European Union Political and Economic Transformations: Threats and Challenges for V-4]. *Tavriys'ki istorychni naukovi chytannya – Taurian historical*

- scholarly reading*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Kyiv: Taurida National V.I. Vernadsky University, pp. 62-66 [in Ukrainian].
2. Lohinov YA. *Vyshehrads'ka chetvirka: kinets' ilyuziy* [Visegrad Four: the end of illusions]. Retrieved from <https://dt.ua/international/vishegradska-chetvirka-kinec-ilyuziy-.html> [in Ukrainian].
 3. Het'manchuk, M. P., Ivakhiv, O. S., Kukartsev O. V. (Eds.). *Teoriya mizhnarodnykh vidnosyn: terminolohichnyy slovnyk* (2011). [The theory of international relations: the terminology dictionary]. L'viv: Triada plus. 318 p.
 4. 10 Lat czlonkostwa Polski w Unii Europejskiej [10 Years of Poland's membership in the European Union]. *astana.msz.gov*. Retrieved from <http://astana.msz.gov.pl/resource/dc2c1be8-a198-4246-a4e8-140bd7881ba5:JCR> [in Polish].
 5. Ukraine – EU: next 25 years. Retrieved from <http://newukraineinstitute.org/media/news/612/file/Ukraine%20EU.pdf> [in English].

УДК 327.37(477)+341.67:623.454.8

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).138–152

Віра Мойсюк,
студентка 2-го курсу
факультету історії і міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ: ЧИ БУЛА АЛЬТЕРНАТИВА?

Статтю присвячено актуальній проблематиці ядерного роззброєння України та його наслідків. Проаналізовано основні правові акти із зазначеної проблематики, висвітлено історіографію питання, обґрунтовано висновки щодо неможливості відновлення ядерного потенціалу України.

Ключові слова: ядерне роззброєння, Будапештський меморандум, відродження ядерного потенціалу.

The article is devoted to the actual problems of nuclear disarmament in Ukraine and its consequences. The basic legal acts of the mentioned problem are analyzed, it highlights the historiography of the issue of nuclear disarmament, it grounded conclusions about the impossibility of restoring Ukraine's nuclear potential. The process of nuclear disarmament in Ukraine is being explored, besides the article analyzes the events that preceded the process of abandoning nuclear potential, identifies the main causes and consequences of the elimination of Ukraine's nuclear weapons, and determines an alternative to Ukraine. From the very beginning of the existence, the Ukrainian authorities have been pursuing a course of nuclear refusal by the state. Inheriting nuclear weapons and remaining nuclear power, Ukraine would have been tightly tied to the military-industrial complex of the USSR, because nuclear weapons were developed and created beyond its borders. Its control, maintenance and application centers would be located outside of Ukraine's borders. If Ukraine had

left this weapon, our country would continue to be part of this complex, which would mean political, economic, and military ties to Russia. The author indentifies two main reasons for the Ukrainian nuclear establishment's consent to nuclear-free status and it is the fear of political pressure of Russia and the USA, as well as possible international isolation, and an idealistic vision of a future world without nuclear weapons. In recent years, discussions on the issue of nuclear disarmament in Ukraine and the implementation of the Budapest memorandum have intensified in Ukrainian society. The systematic violation of the Russian guarantees assumed by the Budapest memorandum has given rise to an active discussion about the possibility of reinstatement of the nuclear status that became practical after the Ukrainian-Russian conflict over the Tuzla Island in 2003. Cause of the fact that Russia is one of the countries of the Budapest Memorandum, which should guarantee Ukraine's sovereignty and security, doubts were raised about the real effectiveness of this agreement and the fulfillment of its conditions by the participating States.

Keywords: nuclear disarmament, Budapest memorandum, restoration of nuclear potential.

Постановка проблеми та її актуальність. Україна стала центром уваги світової спільноти у 2014 році після анексії Криму та початку військових дій на Сході України – в Луганській і Донецькій областях. У зв'язку з цими подіями в українському суспільстві активізувалися дискусії щодо проблематики ядерного роззброєння України та виконання умов Будапештського меморандуму.

Як зазначав академік, радник з питань безпеки трьох українських президентів, геополітик глобального масштабу В. П. Горбулін, «припинення дії так званого Великого договору між Україною і Росією – Договору про дружбу, співробітництво і партнерство... стало відправним моментом нової епохи у відносинах двох держав [1].

Тема ядерного роззброєння України, враховуючи перелічені вище обставини, і нині викликає значний інтерес з боку науковців, дослідників, політичних діячів та громадськості.

Україна є без'ядерною державою, що було закріплено у Будапештському меморандумі – угоді від 5 грудня 1994 року про неядерний статус України [2].

Підписавши угоду, Україна втратила значну частину радянського ядерного потенціалу, що розміщувався на її території, і перестала бути країною з ядерною зброєю. Метою роботи є дослідження та аналіз процесу ядерного роззброєння України. Аналіз подій, які передували процесу відмови від ядерного потенціалу, з'ясування основних причин та наслідків ліквідації ядерної зброї України, а також у цьому контексті альтернатива для України є основним завданням роботи.

Нормативно-правова основа проблематики ядерного озброєння.

Уперше про без'ядерний статус було згадано ще в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року [3].

У заяві Верховної Ради України від 24 жовтня 1991 року «Про без'ядерний статус України» було підтверджено намір України стати неядерною державою: «Україна проводитиме політику, спрямовану на повне знищення ядерної зброї та компонентів її базування, що розташовані на території Української держави» [4].

Угода між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил від 30 грудня 1991 року закріпила необхідність «узгодженого й організованого вирішення питань в галузі управління Стратегічними силами і єдиного контролю над ядерною зброєю» [5].

Прийнята 9 квітня 1992 року Постанова Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» підтвердила намір України стати без'ядерною і «додержувати у майбутньому неядерних принципів».

Підписавши протокол 23 травня 1992 року в Лісабоні, Україна приєдналась до Договору між США та СРСР від 31 липня 1991 року про СНО (скорочення та обмеження стра-

тегічних наступальних озброєнь) [6] і таким чином зобов'язалася приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

18 листопада 1992 року Верховна Рада України ратифікувала Договір про СНО та Лісабонський протокол. Після тристоронніх переговорів у Києві, Вашингтоні та Москві було досягнуто згоди щодо надання Україні допомоги в процесі утилізації свого ядерного потенціалу. При цьому в Угоді відзначалося, що «Україна, як держава – власник ядерної зброї, набуватиме без'ядерного статусу та позбавлятиметься поетапно від розміщеної на її території ядерної зброї за умов отримання надійних гарантій її національній безпеці, згідно з якими ядерні держави візьмуть на себе зобов'язання ніколи не використовувати ядерну зброю проти України, не використовувати проти неї звичайні озброєні сили та не вдаватися до загрози силою, поважати територіальну цілісність та недоторканність меж України, утримуватися від економічного тиску з метою вирішення будь-яких спірних питань» [7].

Ставши президентом у липні 1994 року, Л. Д. Кучма почав активну діяльність щодо виконання проголошених Україною намірів. 16 листопада 1994 року Верховна Рада України прийняла рішення про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї з умовою надання їй гарантій безпеки з боку ядерних держав.

Набрати чинності Договір про нерозповсюдження ядерної зброї мав 5 грудня 1994 року. Тоді ж в Будапешті на зустрічі глав держав-учасниць Ради з безпеки і співробітництва в Європі президенти Росії, США і прем'єр-міністр Великої Британії підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Угода передбачала:

- зобов'язання країн-підписантів поважати «незалежність і суверенітет та існуючі кордони України»;
- підтвердження зобов'язання «утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України»;

- зобов'язання країн-підписантів утримуватись від економічного тиску задля підкорення інтересів України своїм власним інтересам;
- підтвердження зобов'язання «домогатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї»;
- зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю;
- у випадку виникнення критичної ситуації країни-підписанти зобов'язуються проводити консультації задля мирного вирішення проблемних питань.

Окремі документи з наданням Україні гарантій безпеки одночасно підписали глави КНР і Франції. Їхні угоди відрізнялись від рішень Будапештського меморандуму відсутністю статті про проведення консультацій.

Аналіз останніх досліджень проблематики ядерного роззброєння та завдання дослідження. Проблематика ядерного роззброєння приваблювала і приваблює багатьох науковців і дослідників. Політолог А. Г. Арбатов у своїй праці «Ядерні озброєння та республіканський суверенітет» стверджує, що Україна була позбавлена самостійності щодо розпоряджання отриманої «у спадок» від СРСР ядерної зброї [8].

Д. К. Рафеєнко у своїй праці «Ядерний чинник в зовнішній політиці України (1991-1996 рр.)» проаналізував причини, через які Заходу та Росії було вигідне набуття Україною без'ядерного статусу. По-перше, денуклеаризація України була найважливішим зовнішньополітичним пріоритетом для Росії і для США. Україні дали чітко зрозуміти, що лише через ліквідацію ядерного потенціалу можна буде розвивати широкі відносини із світом. По-друге, Росія використала енергетич-

ну залежність України, нездатність Києва своєчасно погашати борги за постачання російських енергоресурсів [9].

Ю. Федоров у роботі «Ядерна політика України» визначає низку причин, через які, на думку автора, Україна добровільно відмовилася від статусу держави, що володіє ядерною зброєю. Найважливішим стало небажання Києва бути прив'язаним до загальних з Росією військових структур, зокрема заводів, які здійснювали технічне обслуговування ядерних боєприпасів [10].

Дж. Гудбі, автор роботи «Нерозподілена Європа. Нова логіка миру в американо-російських відносинах» вказує, що ядерна політика України формувалася як результат впливів декількох політичних угруповань у самому керівництві державою [11].

За словами А. Зленка, від ядерного роззброєння залежала не лише національна безпека України, але і можливість посісти місце між цивілізованими державами світу та участь в інтеграційних об'єднаннях [12].

Надзвичайно цінними є дані про ядерний потенціал України та механізми вирішення проблеми ядерного роззброєння, наведені В. П. Горбуліним у книзі «Мій шлях у задзеркалля», що побачила світ на початку цього року. Автор стверджує: «Основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 по 10 боєголовок кожна – мали дальність польоту більше 10 тисяч кілометрів».

Говорячи про кількісні ознаки ядерного потенціалу України, варто зазначити, що на території України розміщувалися дві найбільші в СРСР бази міжконтинентальних балістичних ракет, новітні літаки Ту-160, 130 рідкопаливних ракет РС-18 (SS-19 за класифікацією НАТО, «Стилет» за класифікацією США) із шістьма боєголовками індивідуального націлювання кожна та 46 твердопаливних ракет РС-22 (SS-24 за класифікацією НАТО). Частина радянського ядерного потенціалу, що залишилася в Україні, за кількісними показниками перевищувала ядерні сили Франції, Великобританії та Китаю [13].

Існують розбіжності у поглядах і щодо визначення політико-правової ролі Будапештського меморандуму. Дискусії між прихильниками різних поглядів ведуться дотепер.

Журналіст Аркадій Ступковський у своїй статті висвітлює позицію двох дослідників — Анатолія Беня та Петра Творуна: «Будапештський меморандум не передбачає чіткого механізму реалізації його положень і, по суті, був лише декларацією намірів. Повноцінної угоди про гарантії суверенітету та територіальної цілісності так і не було укладено» [14].

Іншу точку зору висловлює В. Стешенко, який вважає, що «Будапештський меморандум потрібно розглядати як міжнародно-правовий документ, а не як політичну домовленість або політичну угоду» [15].

Колишній посол США в Україні, експерт аналітичного центру Brookings Institution з питань ядерного роззброєння Стивен Пайфер наголошує, що у відповідності до Будапештського меморандуму «Україна отримала запевнення щодо безпеки, а не гарантії». Різниця між цими поняттями досить вагома, і на момент підписання документа українські дипломати цю різницю розуміли [16].

Пролонгуючи позицію США, С. Міллер вважав, що Україні «треба було шукати не гарантії безпеки, а гарантії допомоги у розбудові власного потенціалу конвенційних озброєнь, з упором на постачання засобів протитанкової та протиповітряної оборони, систем радіотехнічної розвідки, зв'язку та ін.» [17].

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР у 1991 році Україна отримала право самостійно обирати для себе шлях майбутнього розвитку. Здобуття міжнародного визнання стало одним з основних зовнішньополітичних аспектів України в 90-х роках. Внаслідок здобуття незалежності Україна стала правонаступницею значного ядерного потенціалу, що був розміщений на її території ще до моменту зникнення СРСР з геополітичної карти світу. Отож Україна мала вирішити, яким чином обійтись з ядерною зброєю, залишеною СРСР у спадок.

У той період однастайних поглядів щодо вирішення цього питання серед українських політичних та військових діячів не існувало.

Противники збереження ядерного статусу стверджували, що це призведе до міжнародної ізоляції України, перешкодить встановленню стабільних міждержавних зв'язків та ліквідує можливість міжнародного визнання незалежності України.

Існували й ті, які мали центристські погляди щодо ядерного статусу України і вважали, що процес ліквідації Україною ядерного потенціалу має супроводжуватись компенсаціями з боку Росії та країн Заходу.

Прихильники цього міркування, зокрема й перший президент незалежної України Л. М. Кравчук, стали в основному ініціаторами визначення офіційного підходу України до питання ядерного потенціалу, що передбачало формування концепції відмови від ядерної зброї та перетворення України на неядерну країну. Окрім цього, згадували і про можливість самостійного вирішення, яким чином проводити ліквідацію ядерного потенціалу України. Зокрема, 12 березня 1992 року Л. М. Кравчук оголосив про припинення вивезення до Росії тактичної ядерної зброї: «Через політичну нестабільність, що склалася, та плутанину ми не можемо бути впевнені в тому, що ракети, що вивозяться нами, знищуються, а не потрапляють до недобрих рук. Україна вважає потужність заводу зі знищення ядерних арсеналів, що розташований в Росії, недостатньою. Тому вона має право мати аналогічне підприємство на своїй території. Воно може взяти на себе також і переробку відходів від атомних електростанцій республіки», – заявляв тоді український президент [18].

Отже, з самого початку свого існування Україна обрала для себе курс на відмову від ядерного статусу і позаблоковість. Попри усі перепони, Україна виконала свої зобов'язання. У травні 1996 року було завершено вивезення ядерних зарядів. Україна офіційно втратила свій ядерний статус 2 червня 1996 року. На такий розвиток подій для України вплинули дві основні причини:

1) небезпека політичного тиску з боку Російської Федерації та США, а також можливої міжнародної ізоляції при збереженні ядерного статусу;

2) ідеалістичний погляд на майбутнє світу без ядерної зброї, прихильниками якого виступали молоді представники нового демократичного руху та колишні радянські дисиденти.

Ситуація показала, що проголошення Україною без'ядерного статусу призвела не лише до позитивних наслідків, а й створила нові зовнішньополітичні виклики перед нашою державою, що примушує постійно повертатися до вивчення й аналізу цієї теми.

Військова агресія Російської Федерації у 2014 році активувала тему відновлення ядерного потенціалу України.

27 листопада 2018 року Міністерство закордонних справ України, на підставі пункту 6 Меморандуму, звернулося до країн-підписантів Будапештського меморандуму з вимогою проведення термінових консультацій з метою забезпечення повного дотримання зобов'язань та негайного припинення агресії РФ проти України» [19].

Питання шляхів відновлення ядерного статусу України часто обговорюється представниками політичної влади. До прикладу, у заяві Секретаря Ради національної безпеки та оборони України Олександра Турчинова йдеться про те, що «роззброєння України в рамках Будапештського меморандуму було безглуздом. Зброя знову стає головним аргументом в міжнародних відносинах, доводячи старе підзабуте правило: хочеш миру для своєї країни – ретельно готуйся до війни» [20].

Переговори у форматі «Будапешт плюс» стали новою ініціативою передвиборчої програми очільниці партії «Батьківщина» Юлії Тимошенко. Під час свого виступу на форумі «Нова стратегія миру та безпеки», що проходив 30 жовтня 2018 року в Києві, вона заявила, що у новий поглиблений формат відносин «Будапешт плюс» «мають увійти всі країни-гаранти територіальної цілісності та суверенітету

України: насамперед – США і Велика Британія, і, безумовно, Україна та Росія». Юлія Тимошенко переконана, що «зміцнений і розширений дипломатичний механізм «Будапешт плюс» дозволить повернути Україні свою «суб'єктність у переговорному процесі», відкриє перспективи включення в міжнародний порядок денний питання незаконної анексії Криму, яке не є предметом Мінських домовленостей [21].

Говорячи про можливі альтернативи для сьогоденної України, В. Горбулін зазначає, що «дискусія про відновлення Україною статусу країни, яка володіє ядерною зброєю, зараз об'єктивно спрацює на інтереси Росії як країни-агресора».

Така ситуація призведе, на думку Горбуліна, до масштабних негативних наслідків, навіть міжнародної ізоляції України внаслідок її виходу із ДНЯЗ, а це у свою чергу спровокує втрату основних українських партнерів і введення режиму міжнародних санкцій.

Зважаючи на недостатню кількість наявного наукового потенціалу і власної експериментальної бази, а також значні фінансові проблеми, Україна не зможе відновити свій ядерний потенціал ще й через те, що створення подібного виробництва вимагає багато часу.

Висновки. На основі вивчення, аналізу та узагальнення матеріалів щодо проблематики ядерного роззброєння автор доходить висновку про те, що в Україні сьогодні немає об'єктивних передумов для відродження ядерного арсеналу у зв'язку з економічним становищем, відсутністю належної виробничої інфраструктури, інших внутрішніх умов. Разом з тим реальною є негативна реакція світової громадськості у разі спроби України відновити ядерний потенціал, що призведе до міжнародної ізоляції країни.

Отже, головним висновком дослідження є те, що нині реальних можливостей відродження ядерного статусу України немає з об'єктивних причин. У той же час погоджуємось з твердженням В. П. Горбуліна щодо недостатньої роботи владних структур у частині компенсування втрат України після роззброєння з боку підписантів Будапештського договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбулин В.П. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. – К.: Брайт Букс, 2019. – 280 с.
2. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2004. – № 4 – Кн. 2. – с. 603. – Ст. 1034.
3. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст.429.
4. Про без'ядерний статус України: Постанова Верховної Ради України від 24.10.1991 // Відомості Верховної Ради України: офіційне видання. – 1991. – № 51. – Ст. 742.
5. Угода між державами-учасниками Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил (укр/рос) СНД; Угода, Міжнародний документ від 30.12.1991 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_082.
6. Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу: Постанова Верховної Ради України від 09.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради України: офіційне видання від 21.07.1992. № 29. – Ст. 405.
7. Ухвала Верховної Ради України «Про ратифікацію Угоди між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Сполученими Штатами Америки про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь», що підписана в Москві 31 липня 1991 р., та Протоколу до неї, що підписаний в Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р. // Росія – Україна. Кн. 1. – С. 275-278.
8. Арбатов А.Г. Ядерні озброєння та республіканський суверенітет. – М.: Міжнародні відносини, 1992. – С. 25.
9. Рафеєнко Д. Ядерний чинник в зовнішній політиці України (1991-1996 рр.) // Білоруський журнал міжнародного права та міжнародних відносин. – 2004. – №3.
10. Федоров Ю. Ядерная политика Украины. URL: http://www.observer.materik.ru/observer/N26_93/26_05.HTM.
11. Гудбі Дж. Нерозподілена Європа. – С. 129.
12. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. – Харьков: Фолио, 2004. – 559 с.

13. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї. Український тиждень. – 2014. – Вип. 15. – С. 6–10.
14. Ступковський А. Неядерне рішення. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2579/163/90936>.
15. Стещенко В. Міжнародно-правова характеристика Будапештського меморандуму 1994 р. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2016/70.pdf.
16. Будапештський меморандум не зобов'язує захищати Україну, і Київ це добре знав – екс-посол США про заяву Порошенка. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/budapeshtskyi-memorandum-garantii-proty-zapevnen/4437256.html>
17. Miller S. Ukraine's flawed nuclear diplomacy / The Nonproliferation Reviw. – 1994. – Spring-Summer. – URL: <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/miller13.pdf>
18. Цикора С. Президент Кравчук припинив вивіз тактичної ядерної зброї з України // Звістки. – 1992. – 14 березня.
19. Заява МЗС України у зв'язку зі скликанням консультацій відповідно до Будапештського меморандуму від 5 грудня 2018 року. URL: https://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/9591-zajava-mzs-ukrajini-u-zv'язku-zi-sklikannyam-konsulytacij-vidpovidno-do-budapeshtskykogo-memorandumu?fbclid=IwAR36cvhVwcHcc4LGХуk5cGm-y2HSiVjDn3afgW_4mcrPeVH-y14wc03SiTc
20. Турчинов зробив заяву щодо річниці відмови України від ядерної зброї. URL: <https://tyzhden.ua/News/153207>
21. Переговори у форматі «Будапешт плюс» – нова ініціатива Юлії Тимошенко. URL: <https://nku.com.ua/news/peregovory-u-formati-budapesht-plyus-nova-initsiatyva-yuliyi-tymoshenko/>

REFERENCES

1. Gorbulin, V.P. (2019). *Моя пут' в зазеркаль'є. Не тільки путевіые заметки* [My way through the looking glass. Not only travel notes]. К.: Brayt Buks, p. 280 [in Russian].
2. Memorandum pro harantiyi bezpeky u zv'язku z pryednannyam Ukrayiny do Dohovoru pro nerozpozvsyudzhennya yadernoyi zbroyi (2004). [Memorandum about security guarantees in connection with the accession of Ukraine to the Treaty on the Non-Proliferation of

- Nuclear Weapons*]. (1994, December 5). *Zibrannya chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy*. No. 4, vol. 2, p. 603. – St. 1034 [in Ukrainian].
3. Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrainy [Declaration on State Sovereignty of Ukraine] (1990). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. No. 31. – St.429 [in Ukrainian].
 4. Pro bez'yadernyy status Ukrainy: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy [About the non-nuclear status of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine] (1991 October 24). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy: ofitsiyne vydannya*. No. 51. – St. 742 [in Ukrainian].
 5. Uhoda mizh derzhavamy-uchasnytsyamy Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav shchodo Stratehichnykh syl (ukr/ros) SND [Agreement between the member states of the Commonwealth of Independent States about Strategic Forces] (1991 December 30). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_082 [in Ukrainian].
 6. Pro dodatkovi zakhody shchodo zabezpechennya nabuttya Ukrainoyu bez'yadernoho statusu: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 09.04.1991 [On additional measures to ensure the non-nuclear status of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 09.04.1991]. (21.07.1992.). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy: ofitsiyne vydannya*, no. 29. – St. 405 [in Ukrainian].
 7. Ukhvala Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Uhody mizh Soyuzom Radyans'kykh Sotsialistychnykh Respublik ta Spoluchenyamy Shtatamy Ameryky pro skorochennya ta obmezhen-nya stratehichnykh nastupal'nykh ozbroyen'», shcho pidpysana v Moskvi 31 lypnya 1991 r., ta Protokolu do neyi, shcho pidpysanyy v Lisaboni vid imeni Ukrainy 23 travnya 1992 r. [*The Verkhovna Rada of Ukraine – Resolution “The Ratification of the Agreement between the Union of Soviet Socialist Republics and the United States of America about the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms”, signed in Moscow on July 31, 1991, and the Protocol thereto, signed in Lisbon on behalf of Ukraine May 23, 1992*]. Rosiya – Ukrayina. vol. 1. – pp. 275-278 [in Ukrainian].
 8. Arbatov, A.H. (1992). *Yaderni ozbroyennya ta respublikans'kyi suverenitet [Nuclear Weapons and Republican Sovereignty]*. M.: Mizhnarodni vidnosyny, p. 25 [in Ukrainian].
 9. Rafyeyenko, D. (2004). *Yadernyy chynnyk v zovnishniy politytsi Ukrainy (1991-1996 rr.) [Nuclear Factor in Ukraine's Foreign Policy (1991-*

- 1996)]. *Bilorus'kyy zhurnal mizhnarodnoho prava ta mizhnarodnykh vidnosyn*. No. 3 [in Ukrainian].
10. Fedorov, YU. *Yadernaya politika Ukrainy [Nuclear Policy of Ukraine]*. Retrieved from http://www.observer.materik.ru/observer/N26_93/26_05.HTM [in Russian].
 11. Hudbi, Dzh. *Nerозpodilena Yevropa [Unreleased Europe]* – P. 129 [in Ukrainian].
 12. Zlenko, A. M. (2004). *Diplomatiya i politika. Ukraina v protsesse dinamichnykh geopoliticheskikh peremen [Diplomacy and politics. Ukraine is in the process of dynamic geopolitical changes]* – Khar'kov: Folio, p. 559 [in Ukrainian].
 13. Vasylenko, V. (2014). *Shchob Ukrayina stala suverennoyu derzhavoyu, a yiyi nezalezhnyy status vyznav uves' soit, bulo potribno pozbutys' yadernoyi zbroyi. Ukrayins'kyy tyzhden' [In order to Ukraine became a sovereign state, and its independent status was recognized by the whole world, it was necessary to get rid of nuclear weapons]*. Vol. 15, pp. 6–10 [in Ukrainian].
 14. Stupkovs'kyy, A. *Neyaderne rishennya [Non-nuclear decision]*. Retrieved from <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2579/163/90936> [in Ukrainian].
 15. Steshenko, V. *Mizhnarodno-pravova kharakterystyka Budapesht-s'koho memorandumu 1994 r. [International Legal Characteristics of the Budapest Memorandum 1994]*. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/6_2016/70.pdf [in Ukrainian].
 16. *Budapesht-s'kyy memorandum ne zobov'yazuye zakhyschaty Ukrayinu, i Kyiv tse dobre znav – eks-posol SSHA pro zayavu Poroshenka [The Budapest Memorandum does not oblige Ukraine to be protected, and Kyiv is well-known – the former US ambassador to the statement of Poroshenko]*. *ukrainian.voanews.com* Retrieved from <https://ukrainian.voanews.com/a/budapeshtskyi-memorandum-garantii-proty-zapevnen/4437256.html> [in Ukrainian].
 17. Miller, S. (1994). *Ukraine's flawed nuclear diplomacy / The Nonproliferation Review*. Spring-Summer. Retrieved from <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/miller13.pdf> [in English].
 18. Tsykora, S. (1992). *Prezydent Kravchuk pryprynyv vyviz taktichnoyi yadernoyi zbroyi z Ukrayiny [President Kravchuk stopped the export of tactical nuclear weapons from Ukraine]*. *Zvistky* [in Ukrainian].
 19. *Zayava MZS Ukrayiny u zv'yazku zi sklykannyam konsul'tatsiy vidpovidno do Budapesht-s'koho memorandumu vid 5 hrudnya*

- 2018 roku [*Statement by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in connection with the convening of consultations in accordance with the Budapest Memorandum of December 5, 2018*]. Retrieved from https://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/9591-zajava-mzs-ukrajini-u-zvjazku-zi-sklikannyam-konsulytacij-vidpovidno-do-budapeshtsykogo-memorandumu?fbclid=IwAR36cvhVwcHcc4LGXyk-5cGm-y2HSiVjDn3afgW_4mcrPeVH-y14wc03SiTc [in Ukrainian].
20. Turchynov zrobyv zayavu shchodo richnytsi vidmovy Ukrainy vid yadernoyi zbroyi [*Turchinov made a statement about the anniversary of Ukraine's refusal to accept nuclear weapons*]. *tyzhden.ua*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/News/153207> [in Ukrainian].
21. Perehovory u formati "Budapesht plyus" – nova initsiatyva Yuliyi Tymoshenko [*Negotiations in the Budapest Plus format are a new initiative of Yulia Tymoshenko*]. *nku.com.ua*. Retrieved from <https://nku.com.ua/news/peregovory-u-formati-budapesht-plyus-nova-initsiatyva-yuliyi-tymoshenko/> [in Ukrainian].

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

УДК 334.02

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).153–165

Василь Мікловда,
доктор економічних наук,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри економіки і підприємництва

Володимир Кубіній,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТРАТЕГІЧНА ПОВЕДІНКА ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті представлено авторське бачення сутності та значення стратегічної поведінки економічних систем. Запропоновано систематизацію підходів до змісту стратегічної поведінки, серед яких виділено категоріальний, системний, процесний та факторний. Окреслено польовий, девіантний та асертивний типи поведінки господарських суб'єктів, діагностика яких є доцільною в процесі формування конкурентних переваг в умовах глобалізації економічного життя.

Ключові слова: *стратегічна поведінка, економічна система, стратегічне управління, тактика, поведінка як система, поведінка як процес, поведінка як категорія, поведінка як фактор, польова поведінка, девіантна поведінка, асертивна поведінка, глобалізація.*

The article presents the author's vision of the essence and meaning of strategic behavior of economic systems. Strategic behavior of an economic entity is a systemic activity oriented towards building a sustainable architectonics of competitiveness in the context of an active offensive of a turbulent global environment. Strategic behavior is proposed to be viewed as an activity determined by the mission, values and culture of the managing actor and is a form of its interaction with both the outside world and endogenous components, in which the threats of globalization are leveled out and positive influences are enhanced.

The proposed systematization of approaches to the content of strategic behavior is categorical, systematic, process and factorial. Strategic behavior as a category reflects the relationship between managerial and managed subsystems about the goal of economic entity development and how to achieve it. The category of strategic behavior is also directly related to the reflection of the economic system about philosophy, values, mission, interaction with the globalized global world, and the internal environment. In the strategic plan, strategic behavior includes strategic management and tactics of economic activity, which ensures the realization of long-term managerial decisions. Strategic behavior involves a large number of elements, among which the basic ones are: strategy as a landmark for development; a management subsystem, aimed at organizing economic activity; human potential as a managed subsystem and, at the same time, a set of resources capable of implementing a strategy in a rapidly changing environment; technologies that allow the effective use of all available economic system potential in the process of globalization. Strategic behavior is a developmental factor with a certain vector and the filling of functions in various areas.

The basic types of behavior of economic systems characterized in the conditions of globalization are determined. These types are characterized by independent decision-making, despite external influences as a result of the intensification of globalization processes.

Key words: *strategic behavior, economic system, strategic management, tactics, behavior as a system, behavior as a process, behavior as a category, behavior as a factor, field behavior, deviant behavior, assertive behavior, globalization.*

Постановка проблеми. Формування конкурентних переваг на тлі посилення процесу глобалізації перетворюється в першочергове завдання для економічних систем різних рівнів функціонування, розміщення, специфіки, спрямованості і виду господарювання. Створення архітекtonіки конкурентоспроможності як умови поточної і перспективної екзистенції економічної системи передбачає перманентний і стійкий її розвиток, а керування ним актуалізує певний тип поведінки, який «як прояв активності ... є предметом вивчення в психології, етології, педагогіці, соціології, етики, правознавстві». [1] Серед економічних теорій поведінка представляє інтерес для біхевіористики, яка досліджує реакції людини на зовнішні умови, акції, події, що обумовлюють її взаємодію з зовнішнім світом. Тому традиційно організаційна поведінка обмежується дослідженням, сутність і завдання якого полягають у вивченні діяльності індивідуумів в умовах їх спільної трудової активності.

Господарські системи являють собою гравців, дії яких визначають їх життє- і конкурентоздатність, а це, в свою чергу, актуалізує проблематику досліджень їх поведінки. Особливого звучання набувають питання стратегічної поведінки в умовах глобалізації, коли остання надає не лише додаткові можливості розвитку, але й привносить нові виклики, посилюючи конкуренцію.

Дослідження сутності стратегічної поведінки як процесу, системи та фактору впливу на отримання заданих результатів в умовах глобалізації дає теоретико-методологічну підмогу і практичні важелі для формування і зміцнення конкурентних позицій економічної системи, а також підвищення ефективності довгострокового управління нею.

Огляд останніх публікацій. Традиційно в сучасних економічних дослідженнях питання стратегічної поведінки залишаються поза увагою вчених, і проблеми довгострокового управління і тактики економічної діяльності розглядаються самостійно як явища, цілком умовно пов'язані і, як правило, паралельно здійснювані на практиці. При цьому

стратегічне адміністрування розглядається в якості визначального механізму в побудові конкурентоспроможності, а тактика, запропонована для розгляду, – як набір інструментів для обслуговування стратегічного управління.

Серед публікацій, присвячених дослідженню довгострокового менеджменту як складової частини стратегічної поведінки, доцільно відзначити роботу T.Cater, D.Puko (2010), які досліджували стратегічну поведінку словенського бізнесу і дійшли висновку, що «well-crafted strategies are worthless unless they are effectively implemented. It is better to have a less perfectly crafted strategy which is fully executed than to formulate an excellent strategy which is never implemented» [2], тим самим включаючи в стратегічну поведінку як стратегічне планування, так і імplementацію стратегії. E.Hvizdova (2016) і її словацькі колеги досліджували поведінку економічних суб'єктів у сфері стратегічних інвестицій у період кризи і прийшли до висновку, що «despite the fact that in the years 2008 and 2009 there were lower values of some R & D indicators compared to the other years, the crisis did not make a serious impact on analysed sphere.» [3] При цьому автори не показують, яким чином інвестиції в період кризи дозволили Німеччині, Фінляндії визначити модель поведінки, що привела ці країни на передові позиції в Європейському Союзі. Чубарь О.Г. (2018) і її колеги, розглядаючи перспективи розвитку економічних систем регіонального рівня, підкреслюють, що стратегічні переваги визначаються трикутником знань, для функціонування якого необхідні сучасні важелі, привнесені в економічну практику піонерами глобалізації, проте «на Закарпатті досвіду застосування таких сучасних інструментів залучення додаткових фінансових ресурсів для підтримки інноваційної діяльності, якими є краудфандинг, ендавмент, а також різноманітні інноваційні платформи, немає» [4], що істотно обмежує конкурентний потенціал регіональної економічної системи. Соболева Т.О. (2018), розглядаючи сучасні фактори, які визначають стратегічну поведінку суб'єктів господарювання, стверджує, що «серед сучас-

них світових економічних тенденцій можна виділити такі, як глобалізація попиту на високотехнологічну продукцію; інтернаціоналізація інноваційної, в тому числі дослідницької, діяльності; інтелектуалізація світового виробництва; інвестиційний глобалізм, пов'язаний з можливістю переливання фінансових ресурсів в різні ринки; збільшення витрат на наукові дослідження й розробки». [5] Разом з тим, механізм впливу зазначених чинників на стратегічну поведінку залишився нерозкритим. Lujza Jurkovičová (2016) і її колеги вважають, що поведінка економічної організації істотно залежить від визначення мети, підкреслюючи, що «targeting allows to determine the most effective and rational development of the economic system, to explore possible scenarios for the behavior of the economic system, to determine the long-term obstruction and benefits of vital activity of the economic system, whether the enterprise, region or national economy». [6] Однак виділення цілепокладання як визначального моменту стратегічної поведінки нівелює значення інших його складових елементів. Christos Kalantaridis (2004), британський дослідник стратегічної поведінки економічних гравців, вивчає взаємозв'язок розміру економічної системи і її стратегічного поведінки і анонсує, що: «the results suggest that overall there is little disparity in strategy development among internationalized enterprises of different sizes. However, whereas the incidence of strategic behavior among medium and large businesses increases with the complexity of international operations, this is not the case for small firms». [7]

У процесі дослідження поведінки економічних систем ряд фахівців стратегічну поведінку пов'язують з тактикою, хоча і умовно. Певна обмеженість тактики і тактичного управління задекларована R. Petrevska Nechkoska (2015), яка доводить, що «tactical management is an area where businesses can pursue competitive advantage. ... It needs adaptability as managerial way of thinking and acting along with proper information requirements recognition, in order for the person performing the tactical management function to accomplish best

possible outcomes". [8] У продовження цих ідей можна навести думки Ben M. Bartlett (2019), задекларовані таким чином: " In broad terms, tactics are ploys, patterns or maneuvers you develop and implement to drive and support your strategy, and to get you closer to your objective". [9] Основним недоліком такого розмежування є завуальована рівноцінність стратегічного управління і тактичного менеджменту, що заважає більш ефективній побудові системи конкурентоспроможності, особливо в умовах посилення процесів глобалізації.

Запропоновані вище ракурси погляду на стратегічну поведінку не розкривають її теоретичного змісту, що істотно збіднює можливості наукового обґрунтування шляхів вдосконалення в умовах посилення процесів глобалізації та підвищення інтенсивності конкурентної боротьби.

Метою статті є позначення сучасних характеристик стратегічної поведінки господарюючого суб'єкта в умовах глобалізації. Для досягнення мети вирішені наступні завдання: 1. Досліджено сучасні підходи до визначення сутності та змісту стратегічної поведінки економічних систем. 2. Представлені характеристики стратегічної поведінки як категорії, як процесу, як системи і як фактору. 3. Окреслено основні типи поведінки, які доцільно відстежувати в умовах глобалізації, такі, як польова, девіантна й асертивна.

У процесі дослідження були використані методи: монографічний – у ході теоретико-контентного аналізу стратегічної поведінки; наукової абстракції, що дозволила виділити основні характеристики стратегічної поведінки; типологізації при описі типів поведінки в умовах глобалізації та ін.

Результати дослідження. Поведінка в сучасних дослідженнях представлена як сукупність дій людини, яка характеризується патерном його взаємодії з оточуючим світом. При цьому, "strategic behaviour is the general term for actions taken by firms which are intended to influence the market environment in which they compete. Strategic behaviour includes actions to influence rivals to act cooperatively so as to raise joint profits, as well as noncooperative actions to raise the

firm's profits at the expense of rivals». [10] На додаток до вищесказаного, доцільно зазначити, що в умовах глобалізації стратегічна поведінка є системною діяльністю економічного актора, будь-то підприємство, регіон або національне господарство в цілому, спрямованою на формування ключових конкурентних переваг, що забезпечують лідируючі позиції в умовах економічного змагання з конкурентами як на національному полі, так і в глобальному середовищі. Поведінку економічного суб'єкта нами запропоновано розглядати як активність, яка визначена його місією, цінностями і культурою і є формою взаємодії із зовнішнім світом: глобальною системою, контрагентами, партнерами та іншими діючими в навколишньому світі фізичними та юридичними особами, – а також з трудовими ресурсами, які виступають основною складовою частиною внутрішнього середовища. Стратегічна поведінка в своїй основі спрямована на досягнення перспективних цілей і являє інтеграцію довгострокового управління і тактики економічної діяльності.

Як категорія стратегічна поведінка відображає відносини між керуючою і керованою підсистемами, а також із зовнішнім оточенням з приводу мети розвитку економічного суб'єкта і способів її досягнення. Категорія стратегічної поведінки безпосередньо пов'язана з рефлексією економічного суб'єкта з приводу філософії, цінностей, місії, взаємодії із зовнішнім світом, що глобалізується, і внутрішнім середовищем, а це передбачає моніторинг формування конкурентних переваг і виявлення ймовірних обструкцій, що виникають в умовах глобалізації.

У процесному плані стратегічна поведінка включає довгострокове керування і тактику здійснення господарської діяльності, що забезпечує реалізацію управлінських рішень. Як стратегічний менеджмент, так і тактика економічного гравця з їх завданнями, лагом та сферами дії виступають визначальними складовими архітекtonіки розвитку. Ці явища є двома взаємопов'язаними і взаємно обумовлюючими процесами стратегічної поведінки економічного суб'єкта. Так,

стратегія підвищення інноваційної активності і її трансформація в конкурентну перевагу реалізується як через певний набір стратегічних поведінкових акцій, так і поточних дій. Наприклад, одне із стратегічних завдань досягнення інноваційних переваг полягає в підготовці фахівців, здатних працювати в умовах ринкової економіки. Тактика – це набір інструментів і дій, за допомогою яких реалізуються стратегічні цілі, і процес використання фахівців, підготовлених в процесі навчання, є послідовністю чисто тактичних дій. Кінцевий результат залежить як від якості фахівців (підсумку стратегічних дій), здатних працювати в умовах швидкоплинного і креативного світу, так і від конкретної організації їх поточної роботи (тактики). У разі відсутності необхідних умов, мотивацій, управлінських впливів, тобто неадекватного тактичного управління, досягнення стратегічних завдань стає вкрай ілюзорним. Експерти у сфері бізнесу вважають, що стратегічне управління в умовах глобалізації буде більш успішним при використанні різноманітних тактик.

З системної точки зору стратегічна поведінка включає велику кількість елементів, серед яких базовими є такі:

1. Стратегія як орієнтир розвитку, який приймається і підтримується всіма елементами економічної системи і визначає правила поведінки останньої.
2. Керуюча підсистема, спрямована на організацію економічної діяльності в світлі прийнятої стратегії.
3. Людський потенціал як керована підсистема і одночасно сукупність ресурсів, здатних реалізувати стратегію у мінливому середовищі.
4. Технології, адекватні рішенням стратегічних економічних завдань (управлінські, організаційні, виробничі, маркетингові і т.д.), що дозволяють у процесі глобалізації ефективно використовувати весь наявний у розпорядженні економічної системи потенціал.

Взаємодія зазначених компонентів визначає стратегічну поведінку не тільки в економічному плані (що, як і скільки виробляти, з ким торгувати і т.п.), але в культурній сфері як

систему норм, дозволів і заборон, зумовлених процесами глобалізації. Місія показує, що стратегічна поведінка системи дасть світу, керуюча система забезпечить мотивацію людського фактора до певних дій, а технології свідчать, як місія, стратегія і культура імплементовані у практиці господарського суб'єкта.

Стратегічна поведінка здійснюється в різних сферах, виступаючи фактором їх розвитку з певним вектором і наповненням функцій у різноманітних областях. Якщо внутрішня структура є похідною від стратегічної поведінки як фактора, що створюється в процесі стратегічного управління і поточних дій, то зовнішнє середовище являє собою систему з різним набором елементів, які різняться залежно від ступеня і можливості впливу на них економічного суб'єкта. Так, ринок є елементом зовнішнього середовища, який може визначати поведінку економічного суб'єкта, а також може бути об'єктом впливу останнього. Саме інноваційні лідери (країни, регіони або ж підприємства) виступають ринкоутворювальними суб'єктами: створюючи новий продукт, вони формують нову якість життя, нові можливості і тим самим новий попит, а, отже, і ринок. Поліваріантним може бути взаємодія господарського суб'єкта з таким елементом зовнішнього середовища, як засоби масової інформації, які також можуть здійснити неоднозначний вплив на поведінку економічного суб'єкта.

Сучасні підходи, рекомендовані як інструментарій дослідження стратегічного розвитку економічних систем через їх поведінку, представлені на рис.1.

У контексті цього дослідження доцільно відзначити, що глобалізація викликає до життя такі можливі типи стратегічної поведінки економічних систем: 1. Польову поведінку, квінтесенція якої – «орієнтація суб'єкта на ситуативно значимі об'єкти на відміну від орієнтації на досягнення поставленої мети, сукупність реакцій, імпульсивних відповідей на стимули навколишнього реальності» [11]. Глобалізація економічного життя несе виклики, реакція на які вимагає опе-

ративних дій, що недостатньо узгоджуються зі стратегічною метою. 2. Девіантна стратегічна поведінка відображає дії економічної системи, що призводять до її конфліктів із зовнішнім середовищем або між керуючою і керованою підсистемами. Глобалізація є сама по собі конфліктним явищем, що підсилює суперечності на тлі надбання окремими акторами радикальних переваг. Конкуренція розширює конфліктну зону (активізується суперництво не тільки за ринки збуту, але і за креативний ресурс, інвестиції і т.д.), яка може охопити не лише навколишнє оточення, але й внутрішнє середовище економічної системи, і формує можливості для девіантної поведінки. 3. Асертивна поведінка – позиціонування економічного гравця як рівноцінного партнера, який самостійно приймає рішення, проводить власну політику і успішно будує захист від негативного впливу глобалізації.

Рис.1. Характеристики і типи стратегічної поведінки економічної системи в умовах глобалізації (складено авторами)

Моніторинг поведінки та діагностика її типу дозволяють оцінювати успішність функціонування економічної системи або неадекватність існуючим реаліям.

Висновки. Стратегічна поведінка економічного суб'єкта представляє собою системну діяльність, орієнтовану на побудову стійкої архітекτονіки конкурентоспроможності в умовах активного наступу турбулентного глобального оточення. Стратегічну поведінку запропоновано розглядати як активність, що визначена місією, цінностями і культурою господарюючого актора і є формою його взаємодії як із зовнішнім світом, так і з ендогенними компонентами, в процесі якої нівелюються загрози глобалізації та посилюються позитивні впливи. У роботі представлено характеристику стратегічної поведінки економічної системи як категорії, процесу, системи і фактора. Визначено основні типи поведінки економічних систем, характерні в умовах глобалізації. До таких типів віднесено польову, девіантну і асертивну поведінку.

У подальших наукових дослідженнях планується дослідити роль і значення людського розвитку як умови ефективною поведінки економічної системи і формування нею стратегічних конкурентних переваг в умовах глобалізації.

Список використаних джерел

1. Попов Л.М. Философия поведения личности // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2008. – Т. 150, кн. 4. – Гуманитарные науки. – 2008. – С.93-98.
2. Cater, Tomac. Factors of effective strategy implementation: Empirical evidence from Slovenian business practice // Journal for East European Management Studies – 2010 – ISSN 0949-6181, Hampp, Mering, Vol. 15, Iss. 3, pp. 207-236.
3. Hvizdova, E., Mokrisova, V., Polacko, J. (2016). Changes in research and development after crisis in selected countries // Economic Annals-XXI. – 2016. – Vol. 160 (7–8). – P . 31–34.
4. Чубарь О. Г., Сембер С.В., Матьовка Т.В. Удосконалення інструментарію фінансового забезпечення інновації «трикутника

- знань» на регіональному рівні // Економіка промисловості. – 2018. – № 2 (82) – С. 5-23.
5. Соболева Т.О. Динаміка активності в сфері інтелектуальної власності // Стратегічні імперативи сучасного менеджменту: зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 квітня 2018 р.). – К.: КНЕУ, 2018. – 503 с. – С. 379-379.
 6. Jurkovičová L. The Signs and Principles of Goal Setting as a Specific Kind of Activity /LujzaJurkovičová, Natalya Kubiniy, Tamila Kosovilka, Viktoria Marhitich//Studia commercialia Bratislavensia. –2016. – Volume 9. – № 36. – pp. 420-428
 7. Kalantaridis C. Internationalization, Strategic Behavior, and the Small Firm: A Comparative Investigation. URL:<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-627X.2004.00110.x>
 8. Petrevska Nechkoska R. Tactical Management In Focus: Adaptability and Information Systems // Conference on Advanced Information Systems Engineering – DC At: Stockholm, Sweden – 2015 – Vol. 1415. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-1415/CAISE2015DC03.pdf>
 9. What are Business Tactics? by Ben M. Bartlett. URL: <https://benmbartlett.com/free-articles/what-are-business-tactics/>
 10. Strategic behavior. URL:stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=3314
 11. Автор 24. URL: https://spravochnick.ru/psihologiya/sistema_psihologicheskikh_nauk/vidy_povedeniya/#tipy-povedeniya.

REFERENCES

1. Popov, L.M. (2008) Fylosofyia povedeniya lychnosty [Personal Behavior Philosophy]. *Uchenye zapysky Kazanskoho hosudarstvennogo unyversyteta - Scientific notes of Kazan State University*, 150, 4 , 93-98 [in Russian].
2. Cater, T, Pucko, D. (2010). Factors of effective strategy implementation: Empirical evidence from Slovenian business practice. *Journal for East European Management Studies*, Hampp, Mering, Vol. 15, Iss. 3, pp. 207-236 [in English].
3. Hvizdova, E., Mokrisova, V., Polacko, J. (2016). Changes in research and development after crisis in selected countries. *Economic Annals-XXI*, Vol. 160(7–8): 31–34 [in English].
4. Chubar, O. H., Sember, S. V., & Matyovka, T. V. (2018). Udoskonalennya instrumentariyu finansovoho zabezpechennya innovatsiyi

- «trykutnyka znan'» na rehional'nomu rivni [Tools for innovations and “knowledge triangle” financial backup improvements on a regional level]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of the Industry*, 2 (82), 5-23 [in Ukrainian].
5. Sobolieva, T.O. (2018). Dynamika aktyvnosti v sferi intelektualnoi vlasnosti [Dynamics of activity in the field of intellectual property]. Proceedings from: *IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya “Stratehichni imperatyvy suchasnoho menedzhmentu” – The Fourth International Scientific and Practical Conference “Strategic imperatives of modern management”*. Kiev, 379-379 [in Ukrainian].
 6. Lujza Jurkovičová, Natalya Kubiniy, Tamila Kosovilka, Viktoria Marhitich (2016). The Signs and Principles of Goal Setting as a Specific Kind of Activity. *Studia commercialia Bratislavensia*, Vol. 9, No. 36, 4/2016, 420-428 [in English].
 7. Kalantaridis C. (2004) *Internationalization, Strategic Behavior, and the Small Firm: A Comparative Investigation*. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-627X.2004.00110.x> [in English].
 8. Petrevska Nechkoska R. (2015) *Tactical Management In Focus: Adaptability and Information Systems*. Conference on Advanced Information Systems Engineering. DC At: Stockholm, Sweden, Vol.1415. Retrieved from <http://ceur-ws.org/Vol-1415/CAISE2015DC03.pdf> [in English].
 9. What are Business Tactics? by Ben M. Bartlett. *benmbartlett.com*. Retrieved from <https://benmbartlett.com/free-articles/what-are-business-tactics/> [in English].
 10. Strategic behavior. *stats.oecd.org*. Retrieved from stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=3314 [in English].
 11. Avtor 24. *spravochnick.ru*. Retrieved from https://spravochnick.ru/psihologiya/sistema_psihologicheskikh_nauk/vidy_povedeniya/#tipy-povedeniya [in Russian].

УДК 658.1(477):339.138+339.9

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).166–187

Святослав Жуков,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри бізнес-адміністрування,
маркетингу та менеджменту
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НОВІ ПРІОРИТЕТИ МІЖНАРОДНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Сучасний етап розвитку світогосподарської системи характеризується активізацією глобалізаційних процесів, що супроводжується періодичними економічними кризовими явищами. Тому світовий економічний простір має два орієнтири: забезпечення максимальної задоволеності потреб цільових споживачів і розширення можливостей виробничих систем. Досягнення поставлених цілей є можливим за рахунок активізації механізму міжнародного маркетингу, роль якого полягає в адаптації виробничого процесу країн до нестабільних зовнішніх умов світового ринку.

Спостерігається загострення конкурентної боротьби між виробниками як на внутрішніх ринках окремих країн, так і на рівні світового ринку в цілому. При цьому ефективність суб'єктів міжнародного бізнесу, основними представниками якого є ТНК, залежить від їх здатності відслідковувати та правильно реагувати на зміни, що відбуваються у глобальному середовищі, а також враховувати їх при визначенні перспектив розвитку виробничої, товарної та комерційної політики на міжнародних ринках. При цьому роль міжнародного маркетингу підприємств як однієї з головних систем управління міжнародним бізнесом

поступово зростає, і саме він здатний забезпечити взаємозв'язок із зовнішнім середовищем у тісній взаємодії з його виробничою підсистемою.

Використання маркетингових інструментів та інтернаціоналізація виробничо-комерційної діяльності відбуваються паралельно. Маркетингова діяльність національних і міжнародних учасників глобалізованого ринку залежить від рівня інтернаціоналізації господарської взаємодії його суб'єктів. Все це сприяє інтернаціоналізації маркетингових принципів та інструментів, формуванню цілісної системи на основі окремих інструментів маркетингового управління, а міжнародна конкуренція сприяє інтенсифікації маркетингової діяльності підприємств. Через це національний маркетинг поступово підпорядковується процедурно-змістовим пріоритетам міжнародного маркетингу в умовах глобалізації.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, з урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку світогосподарської системи доведено необхідність розроблення механізму, який дозволяв би координувати зусилля в області міжнародного маркетингу з метою підвищення продуктивності кожного заходу окремо та маркетингової стратегії в цілому.

Ключові слова: міжнародна маркетингова діяльність, підприємство, глобалізація, світове господарство, Україна.

The current stage of development of the world economic system is characterized by the intensification of globalization processes, which is accompanied by periodic economic crisis phenomena. Therefore, the world economic space has two landmarks: ensuring maximum satisfaction of the needs of target customers and expanding the capabilities of production systems. Achievement of the set goals is possible by activating the mechanism of international marketing, the role of which is to adapt the industrial process of countries to the unstable external conditions of the world market.

There is an intensification of the competitive struggle between producers both in the domestic markets of individual countries and at the level of the world market as a whole. At the same time, the effec-

tiveness of the subjects of international business, the main representatives of which is the TNC, depends on their ability to monitor and react responsibly to changes taking place in the global environment, and also to take them into account in determining the prospects for the development of production, commodity and commercial policy in international markets. At the same time, the role of international marketing of enterprises is gradually increasing, as one of the main systems of management of international business, and it is he who is able to provide interconnection with the external environment in close interaction with its production subsystem.

The use of marketing tools and the internationalization of production and commercial activities take place in parallel. The marketing activity of national and international players in the globalized market depends on the level of internationalization of the economic interaction of its subjects. All this contributes to the internationalization of marketing principles and tools, the formation of a holistic system based on individual marketing management tools, and international competition contributes to the intensification of marketing activities of enterprises. Because of this, national marketing is gradually subordinated to the procedural-content priorities of international marketing in the conditions of globalization.

Thus, on the basis of the conducted research, taking into account the peculiarities of the current stage of development of the world economic system, the necessity of developing a mechanism that would allow to coordinate efforts in the field of international marketing in order to increase the productivity of each event separately and marketing strategy in general.

Key words: *international marketing activity, enterprise, globalization, world economy, Ukraine.*

У світовому економічному просторі поширюються процеси інтернаціоналізації та глобалізації, дедалі активніше здійснюється міжнародне економічне співробітництво між країнами, міцніють торговельні, виробничі, фінансові й інші економічні відносини. Такі тенденції розвитку світового господарства свідчать про неможливий розвиток окремої

країни та її національного ринку без урахування та взаємодії з економічними процесами, що відбуваються в інших регіонах і країнах. **Глобалізація світової економіки безпосередньо чи опосередковано впливає на всі підприємства, незалежно від їхньої присутності на іноземних ринках.**

Характерною рисою швидких темпів розвитку світового ринку є інтеграційні тенденції у світове співтовариство, при чому дедалі більшої кількості держав, що супроводжується бурхливим розвитком міжнародного бізнесу, кінцевою метою яких є інтегрована участь у функціонуванні світових ринків.

Україна на початку третього тисячоліття була визнана як країна з ринковою економікою, як рівноправний і активний учасник міжнародних економічних відносин. Для України вступ до СОТ відкрив нові можливості для перспективного розвитку зовнішньоекономічної діяльності та міжнародного співробітництва в різних сферах і напрямках.

Складність міжнародних економічних відносин, наприклад міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу, робочої сили, міжнародної міграції та міжнародного трансферу технологій, безперечно, посилює значення маркетингової складової, зокрема міжнародного маркетингу як основної форми розвитку маркетингу. При цьому місцевий (локальний) і регіональний маркетинг окремих країн перетворився на своєрідний прояв міжнародного маркетингу – його структура та зміст, а також особливості диктують умови розвитку національного маркетингу окремої країни.

До середини 80-х років – початку періоду перебудови системи державного управління зовнішньоекономічними зв'язками – в нашій країні вся міжнародна діяльність здійснювалася винятково на макрорівні – рівні держави. На підставі такої монополії на зовнішню торгівлю й інші види зовнішньоекономічної діяльності тільки держава встановлювала перелік організацій і визначала, в яких галузях і в якому обсязі ці організації могли здійснювати зовнішньоторговельні операції; визначала за допомогою експортно-імпортного

плану, що і в яких кількостях могло бути вивезене з країни та ввезено до неї. До того ж, держава безпосередньо регулювала ввезення та вивезення, а також операції зовнішньоторговельних організацій завдяки системі ліцензій (дозволів). У той період тільки близько 80 спеціальних зовнішньоекономічних об'єднань мали право здійснювати експортні й імпорتنі операції на світових ринках [4, с. 9].

З початком перебудови (фактично з 1987 року), коли законодавчо було закріплено можливість допуску на зовнішній ринок практично будь-якої організації чи підприємства, державна монополія на ведення зовнішньоторговельних операцій послабилася, а згодом була усунена, і, як результат, у наш час кожне підприємство, дотримуючись відповідних законодавчих регламентів, може самостійно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність і, відповідно, організувати та керувати нею на мікрорівні – рівні підприємства. Державі в цьому разі відводяться функції регулювання, координації, контролю та сприяння розвитку зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств і фірм, захисту загальнодержавних інтересів і забезпечення економічної безпеки України й ефективного просування її товарів на світові ринки.

Загалом маркетинг дозволяє забезпечувати високу ефективність підприємницької діяльності в найскладніших ринкових умовах при насиченому попиті та найгостріших формах конкуренції. Знання сутності та принципів маркетингового підходу до організації зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності, а також застосування сучасного інструментарію та технологій міжнародного маркетингу дозволяють підприємствам досягати міжнародної конкурентної переваги не тільки в своїй або зарубіжній країні, але й на світовому ринку в цілому.

У зв'язку з бажанням вітчизняних підприємств та організацій звільнитися від жорсткого контролю з боку держави під час проведення зовнішньоторговельних операцій в Україні необґрунтовано знижено значення механізму державно-

го регулювання та контролю. Вивчення досвіду зарубіжних країн свідчить про значну роль держави в організації та регулюванні зовнішньоекономічної діяльності та її особливому посиленні в періоди економічних й інших труднощів, спадів ділової активності та криз [4, с. 10].

Зараз українські підприємства мають можливість самостійно здійснювати зовнішньоекономічні операції, вони самі несуть відповідальність за організацію та управління своїм міжнародним бізнесом. Зокрема, під час організації зовнішньоекономічної діяльності підприємства повинні сформувавши відповідну структуру, виокремивши службові підрозділи для виконання зовнішньоекономічних завдань, розподілити координаційні та регулювальні функції зовнішньоекономічної роботи.

Міжнародний маркетинг, включаючи основні принципи та технології основ маркетингової роботи, має специфічні особливості, незнання або порушення правил реалізації яких здатне спричинити значних збитків у зарубіжній і внутрішній діяльності підприємства. Міжнародний маркетинг розглядається як вид маркетингової концепції управління, спрямованої на вивчення зарубіжного ринкового середовища (політико-правової, економічної, інформаційної, культурної, технологічної), особливостей світових ринків і запитів закордонних споживачів з метою їх задоволення шляхом адаптації вироблених товарів і наданих послуг, а також з метою конструювання глобального попиту. Все це повинно ґрунтуватися на стандартних міжнародних маркетингових програмах і бути узгодженим із стратегічним напрямом розвитку підприємства загалом [4, с. 11-12].

Міжнародний маркетинг і менеджмент підприємства разом утворюють найважливішу міжнародну конкурентну перевагу. Яскравим прикладом цього тандему є транснаціональні корпорації (ТНК), які відіграють визначальну роль у русі товарів, капіталів і технологій. Тому ТНК є основною рушійною силою та інституційною базою міжнародного маркетингу [5].

Безперечно, великі підприємства, зокрема ТНК, володіють значним економічним, фінансовим, управлінським, науково-технічним, кадровим і, звичайно, маркетинговим потенціалом. Завдяки цьому вони здатні розробляти та здійснювати найбільш досконалі маркетингові технології при здійсненні своєї міжнародної підприємницької діяльності. Саме завдячуючи використанню маркетингового інструментарію зростають масштаби діяльності ТНК, вони отримують значні прибутки та забезпечують високий рівень світової конкурентоспроможності як їх самих, так і створюваних ними продуктів і наданих послуг. Однак суб'єктами міжнародного маркетингу можуть бути і малі, а в більшості випадків і середні підприємства. На малі та середні підприємства припадають зазвичай залишкові сфери бізнесу, які не дають надвисоких прибутків, вони використовуються в міжнародному бізнесі великими компаніями (ТНК) для вирішення високоризикованих завдань і тому не можуть отримати такого високого ефекту, як ТНК, від застосування методів міжнародного маркетингу [5].

Висока ефективність ТНК у міжнародній маркетинговій діяльності зробила їх піонерами в розробленні нових маркетингових технологій і своєрідними локомотивами глобалізаційних процесів у світі.

Apple, IKEA, General Electric та інші відомі ТНК спричинили ще більшу інтернаціоналізацію світової економіки і при цьому започаткували моду на певні способи життя людей. Однак є і негативні сторони маркетингових стратегій та економічної політики ТНК, вони можуть свідомо, переслідуючи свої комерційні вигоди й інтереси, впливати на політичні й економічні процеси окремих держав, і навіть групи держав, що часто супроводжується найсерйознішими потрясіннями.

Міжнародним компаніям під час розроблення своєї міжнародної маркетингової стратегії доводиться робити складний вибір між глобалізацією та відданістю національним інтересам. Такий вибір яскраво ілюструє матриця (рис.

1), де практика міжнародного маркетингового менеджменту виявила, з одного боку, конфлікт між прагненням ТНК щодо однорідності маркетингових підходів по всьому світу та відповідним світовим стандартом і звернення уваги на різницю національних смаків споживачів з різних країн.

		Відстань (диференціація)	
		низька	висока
Глобалізація (інтеграція)	висока	1 Глобалізаційна стратегія	3 Змішана стратегія
	низька	2 Змішана стратегія	4 Національно орієнтована стратегія

Рис. 1. Матриця “глобалізація – відданість національним інтересам” [6, с. 120]

Виходячи з цих двох протилежних підходів, ТНК може скористатись перевагами глобалізації (поле 1) за рахунок переваг масштабів і цінової конкуренції або ж перевагами диференціації (поле 4), яка дає можливість запропонувати місцевим споживачам унікальні товари (послуги). Зазначені поля матриці є сферами прийняття простих, але ризикованих стратегічних маркетингових рішень. Для прикладу можна назвати деякі успішні ТНК, які діють у полі 1: “Дженерал Електрик”, “Моторола”, “Філіпс”, “Нокія”. Інші сфери потребують прийняття менш ризикованих, однак не менш складних комплексних рішень. Стратегії для поля 2 пов’язані зі стандартизованим маркетингом, однак ситуації можуть вимагати децентралізації маркетингового менеджменту з пристосовуванням до особливостей окремих країн. У полі 3 потреби інтеграції та диференціації є високими, і ця ситуація вимагає прагнення інтеграції виробництва з поєднанням із вимогами регіональної диференціації в маркетингу. Це поле

становить собою найвизначніший виклик для ТНК, оскільки воно за своєю природою є міжкультурним і асоціюється з формулою локалізації глобального фокусу [6, с. 120].

Для світової економіки дедалі характерним є посилення інтернаціоналізації та глобалізації виробничих систем і процесів. ТНК у процесі свого розвитку проходять через три основні етапи інтернаціоналізації: 1) початковий; 2) локальної ринкової експансії; 3) транснаціональний. Кожний з цих етапів характеризується не лише специфікою завдань зарубіжної діяльності, але й відмінностями в орієнтації вищого менеджменту. Як наслідок відбувається інтернаціоналізація та глобалізація маркетингової діяльності ТНК. У такій ситуації маркетингова складова під час здійснення міжнародної підприємницької діяльності є інструментом проникнення на закордонні ринки. До того ж поступове, але стабільно зростаюче значення міжнародної маркетингової діяльності пояснюється мінливим характером світового ринку, який перенасичений різними високоякісними товарами.

Жан-Жак Ламбен зазначав, що актуальність застосування підприємством глобального підходу залежить від особливостей зовнішнього середовища, яке запропоновано оцінювати за двома вимірами:

- 1) глобальних сил, які підштовхують до стандартизації та обумовлені різними причинами: поведінкою покупців, потенціалом економії на масштабі, конкуренцією і т. д.;
- 2) локальних сил, які привертають увагу до локальних особливостей, зокрема різноманітності культур або правових норм, специфічності збутових структур тощо [3, с. 56].

На основі цього вчений для кожного з вимірів виділив два рівні – низький і високий, що дозволяє побудувати двовимірну матрицю, представлену на рис. 2. Таким чином, отримуємо чотири варіанти міжнародного середовища, кожен з яких вимагає специфічної організаційної форми. Охарактеризуємо, що ж відбувається в кожному полі матриці.

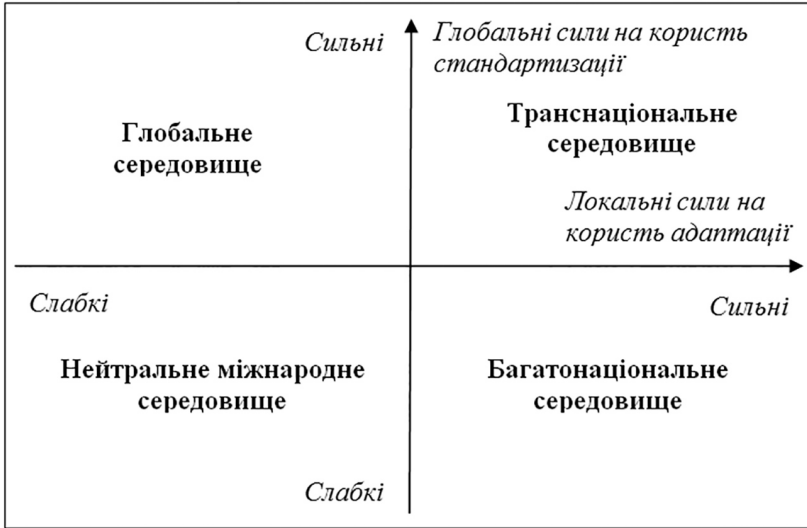

Рис. 2. Матриця аналізу міжнародного середовища [3, с. 56]

У глобальному середовищі сили, що штовхають до стандартизації, є потужними, й на них не мають впливу локальні сили. Для таких ринків кращою є глобальна організація, а цьому середовищу властиві, по-перше, засекреченість виробництва, особливо в секторі високої технології, де локальна специфіка відсутня або несуттєва, а по-друге, тенденція розвитку спрямована в бік централізації відповідальності.

На противагу глобальному середовищу, в мультинаціональному домінують місцеві особливості, смаки, традиції поведінки та правові норми – тобто все те, що властиво тільки певній країні. Таке середовище характерне, зокрема, для харчової промисловості, коли смаки, кулінарні традиції роблять сильний вплив на переваги та купівельні звички. Це спонукає підприємства максимально адаптуватися до місцевих особливостей і до децентралізації своєї міжнародної організації.

У нейтральному міжнародному середовищі, що характерно, наприклад, для цементної промисловості та чорної

металургії, як глобальні, так і локальні сили слабкі для того, щоб домінувати в якійсь одній формі організації.

Транснаціональне середовище знаходиться під сильним впливом як стандартизованих, так і локальних сил, що в сукупності створює складну ситуацію, яка вимагає одночасно і певної централізації, і координації, і збереження сильних локальних організацій.

Прикладом може бути торгова марка “Карлсберг” (Carlsberg). Вона володіє всіма атрибутами глобальної марки: присутня в 130 країнах світу, її смак, етикетка та формат пляшки однакові по всьому світу. Оскільки вона стикається з культурою пива, яка суттєво змінюється від країни до країни, кращою для неї є транснаціональна структура, яка надає певну автономію регіонам. Ще приклад: підприємство “Вольво Трак” (Volvo Truck) відоме у всьому світі, ідентичне, якщо не брати до уваги другорядні варіації. Однак вирішальним локальним елементом для нього є дилери, які забезпечують післяпродажне обслуговування та відповідають за гарантії. Глобальна організація з високою централізацією була б до такого середовища не пристосована [3, с. 57].

Вище вже було зазначено, що, вирішуючи проблему інтернаціоналізації ринків, підприємство повинно:

а) мислити глобально, здійснюючи стратегічний маркетинг;

б) діяти локально, здійснюючи маркетинг операційний.

Глобальний маркетинг припускає дворівневе мислення. По-перше, слід звернути увагу на сегменти споживачів зі специфічними потребами, розподілені по всій географічній протяжності ринку. Незважаючи на те, що ці сегменти можуть бути дуже вузькими локально, їхній сумарний обсяг на регіональному та міжнародному рівнях може виявитися значним, тобто здатним принести підприємству економію на масштабі. У цьому сенсі глобалізація належить в основному до концепції товару, але не обов'язково зачіпає інші інструменти маркетингу, такі, як комунікація, ціна та збут, що зберігають індивідуальну адаптацію до місцевих умов. Така

адаптація відповідає другому рівню глобального мислення.

Прикладом глобальних товарів, адаптованих до місцевих умов, є популярні програмні продукти корпорації "Майкрософт" (Microsoft), такі, як "Windows", "Word" і "Excel". Вони існують у безлічі національних версій, причому, крім версій російською, польською або чеською мовами, існує навіть спеціальна англійська версія для Центральної та Східної Європи. Однак не всі підприємства готові сприйняти такий погляд на транснаціональний маркетинг, оскільки принцип «мислити глобально, діяти локально» припускає здатність підприємства створювати товари, відволікаючись від результатів аналізу локальних потреб, а потім домагатися їх прийняття в усьому світі. Ось чому фірма "Проктер енд Гембл" (Procter & Gamble) виходить у своїй глобальній політиці з принципу "мислити глобально та локально", підкреслюючи цим необхідність розроблення товарної політики і на локальному, і на глобальному рівнях. Така розробка містить чотири етапи [3, с. 56]:

- 1) аналіз локальних потреб у певній країні;
- 2) глобалізація концепції товару, розробленого локально;
- 3) адаптація товару до кожного конкретного середовища;
- 4) реалізація обраної стратегії за допомогою адаптованого операційного маркетингу.

Що стосується управління маркетингом, то найбільш важливим наслідком глобалізації є необхідність визначати географічний цільовий ринок у рамках країн тріади та розробляти активні й оборонні стратегічні варіанти, беручи в розрахунок нову взаємозалежність ринків. Мислити глобально, але виходячи з локальної реальності.

Розглянуті зміни у міжнародному маркетинговому середовищі припускають підвищення значення стратегічного маркетингу для компаній, що працюють на високорозвинених міжнародних промислових ринках. Підприємства повинні переглянути свої стратегічні позиції для того, щоб відповідати на новий виклик, обумовлений економічним, конкурентним і соціально-культурним середовищем, а та-

кож інтернаціоналізацією світового господарства. Можна виділити сім нових пріоритетів у стратегічному міжнародному маркетингу [3, с. 58]:

1. Реструктурування портфеля товарів. Щоб відповісти на виклик нових конкурентів, західноєвропейським компаніям треба диверсифікувати свій товарний портфель у бік забезпечення більшої доданої вартості, ґрунтуючись або на технологічному розвитку, або на організаційних ноу-хау.

2. Адаптований маркетинг. У суспільстві достатку розбірливі споживачі розраховують знайти персоніфіковані вирішення своїх проблем, і фірма повинна задовольнити ці очікування за допомогою сегментації, заснованої на безпосередній реакції й інтерактивній комунікації.

3. Орієнтація на конкуренцію. Ключовим фактором успіху для зрілих і стагнуючих міжнародних ринків є здатність спрогнозувати дії конкурентів і перехитрити суперників. Така здатність припускає наявність системи спостереження за конкурентами.

4. Розроблення прогностичних систем. Традиційні методи прогнозування продажів у турбулентному середовищі малоефективні, тому фірмі варто розробити системи, засновані на організаційній гнучкості та плануванні з урахуванням непередбачених обставин.

5. Глобальний маркетинг. Існує зростаюча взаємозалежність серед країн тріади, індустріальна та культурна "тканина" яких стає більш однорідною. З'являються наднаціональні сегменти, що представляють собою ринкові можливості для фірми.

6. Відповідальний маркетинг. У суспільстві з'являються нові потреби, що зумовлюють необхідність в екологічно чистих продуктах. Фірми починають демонструвати заклопотаність як індивідуальним, так і колективним добробутом суспільства, а не просто задоволенням короткострокових потреб.

7. Генеральний менеджмент, керований ринком. Успішна реалізація концепції міжнародного маркетингу вимагає

усередині фірми міжфункціональної координації та корпоративної культури, що стимулює сприйняття концепції маркетингу.

Для розуміння етапів міжнародної маркетингової діяльності в умовах інтернаціоналізації та глобалізації корисно використовувати відому **модель EPRG, що складається з чотирьох послідовних етапів:** (етноцентризм → поліцентризм → регіоцентризм → геоцентризм), яку розробив *Говард Перлмуттер*. Взагалі *етноцентризм (E)* означає підпорядкування зарубіжних операцій внутрішнім операціям; *поліцентризм (P)* – врахування особливостей підприємницького середовища кожної країни, що приймає; *регіоцентризм (R)* – зосередження повноважень і комунікацій на регіональному рівні, який містить групу країн-сусідів, що приймають; *геоцентризм (глобалізм) (G)* означає діяльність компанії по всьому світу шляхом розвитку співробітництва штаб-квартири з філіями для розроблення стандартів і процедур, що відповідають і загальним, і локальним завданням фірми.

У табл. 1 наведено детальну характеристику профілів корпорації за моделлю EPRG.

Таблиця 1

Характеристики профілів корпорації за моделлю EPRG [6, с. 124]

Показник	Етноцентризм	Поліцентризм	Регіоцентризм	Геоцентризм
Місія	Прибутковість, життєздатність	Громадське визнання (легітимність)	Прибутковість і громадське визнання	Прибутковість і громадське визнання
Стратегія	Глобальна інтеграція	Національна чутливість	Регіональна інтеграція і національна чутливість	Глобальна інтеграція та національна чутливість

Характер управління	Зверху донизу	Знизу вверх	Переговори на місцевому рівні	Переговори на всіх рівнях
Організаційні структури	Ієрархія продуктивних відділень	Ієрархія географічних відділень	Продуктово-географічна матриця	Мережа організацій
Культура	Країни походження	Країни господаря	Регіональна	Глобальна
Технологія	Масове виробництво	Серійне виробництво	Гнучке виробництво	Гнучке виробництво
Маркетинг	Продукція країни походження	Локальні продукти	Регіональна продукція	Глобальні продукти з локальним пристосуванням
Фінанси	Репатріація прибутку	Утримання прибутку	Регіональний розподіл	Глобальний розподіл
Персонал	Ключові посади – експатріанти	Ключові посади – місцеві	Регіональна ротація	Глобальна ротація

Ця ж модель була пристосована до використання при плануванні міжнародного маркетингу. Так, *етноцентризм* пропонує, що маркетинг і менеджмент на зовнішньому ринку визначається досвідом діяльності підприємства на внутрішньому ринку та копіюється на зовнішній. *Поліцентризм* використовується тоді, коли система маркетингу та менеджменту пристосовується до кожного закордонного ринку індивідуально. *Регіоцентризм* розглядає світ як сукупність ринків регіонів, які мають певні схожі характеристики й ознаки, і в межах кожного

регіону підприємство розробляє окрему маркетингову програму. Геоцентризм трактує світ як єдиний ринок.

Першим етапом міжнародної маркетингової діяльності є національний маркетинг. Маркетинговою орієнтацією цього етапу є етноцентризм (ethnocentrism). Він може бути визначений як схильність підприємства до встановлення своєї живучості в умовах вітчизняного маркетингового середовища. У США результатом такого добровільного етноцентризму є вторгнення японських конкурентів в автомобіле-будування та споживчу електроніку. Вимушений етноцентризм, породжений радянською державною монополією на зовнішню торгівлю, спричинив після розпаду СРСР лавиноподібне захоплення українського ринку іноземними конкурентами.

Другим етапом розвитку є міжнародний маркетинг. Відбувається перехід від етноцентричної до поліцентричної (polycentric) орієнтації маркетингової діяльності підприємства – суб'єкта міжнародного бізнесу. Основною цільовою функцією маркетингової діяльності є адаптація експортованих товарів під особливості маркетингового середовища того ринку, що розробляється. При цьому кожен ринок розглядається незалежно від інших ринків.

Третім етапом є багатонаціональний маркетинг (multidomestic marketing). Відбувається перехід від поліцентричної орієнтації до регіоцентричної. Це є ще більш складним етапом розвитку маркетингової підприємницької діяльності – тут кожен регіон розглядається як єдиний ринок незалежно від національно-державного поділу; тут міжнародна компанія засновує окремі дочірні підприємства на кожному з обслуговуваних національних ринків. Причому ці дочірні підприємства користуються практично повною автономією у прийнятті рішень. У результаті дочірні підприємства можуть випускати різні товарні ряди, а також здійснювати власну політику позиціонування та ціноутворення.

Четвертим етапом є глобальний маркетинг, у разі якого регіоцентрична орієнтація змінюється геоцентричною,

при якій весь світ розглядається як потенційно досяжний та обслуговуваний ринок. Конкуренція стає глобальною, яка стосується товарів “глобальної природи”, до яких належить високотехнологічне обладнання (космічне, авіаційне, телекомунікаційне). У меншій мірі це властиво “універсальним” споживчим товарам тривалого або короткострокового користування (високоякісна побутова апаратура, відеоапаратура та відеокамери, напої, джинси і т. д.). На цьому етапі відбувається якісний стрибок у діяльності підприємства, що дозволяє говорити про появу принципово нового глобального маркетингу.

Враховуючи наведені вище чотири послідовні етапи розвитку міжнародних корпорацій у практиці міжнародного маркетингового менеджменту, що входять до моделі **EPRG**, виокремлюють чотири типи міжнародних стратегій: міжнародну, мультиринкову, транснаціональну та глобальну (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика міжнародних стратегій у маркетинговому менеджменті ТНК [6, с. 126]

Назва стратегії, Приклад	Характерні ознаки	Позитивні Риси	Негативні риси
Міжнародна (“Макдональдс”, “Майкрософт”, “Ай-Бі-Ем”, “Проктер енд Гембл”)	Тиражування тієї ж самої продукції в різних країнах. Концентрація виробництва в країні походження. Розміщення виробництва та маркетингу в інших країнах	Відносно низькі витрати на виробництво завдяки передачі основних умінь і продуктів, що використовуються в країні	Відсутність адаптації до місцевих умов. Обмежені вигоди від масштабів виробництва і місцевих умов

Мультиринкова ("Дженерал Моторз" й інші автомобільні компанії, аудиторські фірми)	Індивідуалізація продукції для різних ринків. Розміщення виробництва, маркетингу в багатьох різних країнах	Адаптація до місцевих умов	Обмежена передача знань і продуктів між країнами. Обмежені вигоди від масштабів виробництва і розміщення
Глобальна ("Інтел", "Моторола", "Тексас Інструмент")	Централізоване виробництво і маркетинг розташовані у країнах з найменшими виробничими витратами	Вигоди від відповідної локалізації основних процесів. Результати від економії на масштабах	Відсутність адаптації до місцевих умов
Транснаціональна ("Катерпілар Тракор", "Юнілевер")	Одночасна економія на масштабах, передачі знань і продуктів між країнами	Вигоди від ефекту масштабів і адаптації до місцевих умов	Небезпека відсутності концентрації на витратах і місцевих ринках і прийняття міжнародної стратегії

ТНК організують або реорганізують свою маркетингову діяльність таким чином, щоб забезпечити максимальний ефект від наявних у розпорядженні в різних країнах матеріальних і нематеріальних активів.

Натомість глобальна компанія – це вища форма розвитку ТНК, яка практикує глобальний маркетинг і має планетарну організаційно-управлінську структуру.

Для глобальної компанії характерне використання будь-якої комбінації таких підходів:

- 1) глобальна інтеграція ринкових сегментів, узгоджених з маркетинг-міксом продавця;
- 2) адаптація маркетинг-міксу продавця до локальних маркетингових середовищ;
- 3) стандартизація маркетинг-міксу покупця за рахунок модифікації локального маркетингового середовища (зарубіжних ринків).

Сучасний статус України – країни з ринковою економікою та членством її в СОТ є великим кроком на шляху до глобалізованої економіки. Це вимагає у майбутньому мати доволі конкретні орієнтири своєї економічної інтеграції, заснованої на стратегічній програмі дій з чіткими уявленнями щодо базових принципів, головних пріоритетів, джерел і механізмів подальшого економічного розвитку.

Необхідною умовою інтеграційних прагнень будь-якої держави, у тому числі й України, є визначення способів досягнення сталого зростання рівня життя населення. Він взаємопов'язаний із створенням демократичного суспільства, яке б динамічно розвивалося на основі ефективної сучасної ринкової економіки, високих технологій, що зберігають найкращі традиції української історії, її великий культурний спадок і духовні цінності [1, с. 174].

Для вирішення цього головного завдання необхідною умовою є підтримка державою ефективних і конкурентоспроможних українських підприємств, що представляють, зокрема, такі галузі, як харчова, літакобудівна, металургійна, хімічна тощо. До заходів підтримки конкурентоспроможних галузей можна віднести:

- 1) створення для них справедливих і рівних податкових умов, а на етапі становлення навіть пільгових;
- 2) забезпечення інформаційно-маркетинговою підтримкою на основі реальних законодавчо-правових документів і створення умов для їх виконання;
- 3) комплексну систему фінансування та кредитування найбільш перспективних і конкурентоспроможних українських підприємств;

4) підтримку підприємств під час виходу на зовнішній ринок.

Для прикладу зазначимо, що якість багатьох видів української харчової продукції за багатьма показниками, особливо натуральним походженням, а відтак і смаковими характеристиками, є високою та не викликає жодних сумнівів у інших країн.

Однак великою проблемою є організаційна складова, що стосується представлення та просування продукції. Так, система сертифікації та стандартизації багатьох вітчизняних товарів відсутня на міжнародному рівні; маркетингові принципи планування під час виходу на зовнішній ринок з комплексним дослідженням міжнародного маркетингового середовища зведені до мінімуму; бажає кращого теоретична та практична підготовка відповідних фахівців у міжнародному маркетинговому менеджменті, які були б здатні приймати нестандартні та ризиковані, але розраховані на перспективу рішення. Проте всі ці проблеми потребують негайного вирішення для досягнення головної мети розвитку України так званим “своїм власним шляхом” – інтеграції її в світове господарство. Цей “власний шлях” полягає, передусім, у підвищенні конкурентоспроможності української економіки, яка, до речі, визначається стратегічними процесами розвитку, а для цього необхідно оцінити можливості національних виробників продавати свою продукцію або надавати послуги як у своїй країні, так і за її межами [1, с. 175].

На цьому етапі інтеграції у світову господарську систему Україна, хоч і відстає значно від інших країн пострадянського простору, однак має необхідні ресурси й потенціал для того, щоб активізуватися у процесі економічної та політичної глобалізації.

Основою досягнення країною економічної мети, звичайно ж, є діяльність підприємств. Для їх ефективного функціонування необхідно проведення глибокого аналізу всіх процесів, які відбуваються на ринку, що дасть можливість забезпечити раціональне використання наявних ресурсів та якісне

задоволення споживчих потреб. Також потрібно досконало дослідити та проаналізувати ринки тієї продукції, яка вже випускається, і тієї, яку намічено виробляти з техніко-економічним обґрунтуванням запланованих змін на підприємствах певної галузі. Це неможливо зробити без маркетингових засад [1, с. 176].

Результати попередніх досліджень свідчать, що вітчизняні підприємства не використовують маркетинг у повсякденній практиці [2]. Натомість світовий досвід доводить, що провідні закордонні великі підприємства, особливо ті, які достатньо інтегровані у світову господарську систему (ТНК), на дослідження ринків виділяють до 15 % прибутку, розуміючи при цьому ефективність такого вкладення. Яскравим прикладом для українських підприємств є досвід закордонних ТНК щодо вивчення міжнародного маркетингового середовища, яке у діяльності останніх посідає важливе місце. І якщо ще кілька років тому для ТНК було пріоритетним залучення нових споживачів і клієнтів, то тепер у центрі уваги знаходиться лояльність покупців, їх відданість і позитивні відгуки щодо певної продукції або підприємства загалом [1, с. 176-177].

Отже, в умовах виходу України на міжнародні ринки товарів і послуг і необхідності конкурування на ньому виникає потреба вивчення досвіду роботи великих ТНК в напрямі маркетингу та управління і його використання на українських підприємствах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барсукова С.В. Международная деятельность ТНК в условиях глобализации: уроки для России / под. ред. Е.А. Киселевой // Социально-экономическая трансформация в России. – М.: МОНФ, 2001. – Вып. 131. – (Сер. «Научные доклады»).
2. Жуков С.А. Механізм застосування регіонального маркетингу в системі транскордонного економічного співробітництва при-

- кордонного регіону (на матеріалах Закарпатської області): монографія. – Мукачево: Елара, 2010. – 276 с.
3. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / пер. с французского. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.
 4. Ноздрева Р.Б. Международный маркетинг: учебник. – М.: Экономист, 2005. – 990 с.
 5. Транснаціональні корпорації як основа процесу глобалізації у світовій економіці та міжнародному маркетингу. URL: <http://nozdreva.blogspot.com/2011/01/3.html>.
 6. Панченко Є.Г. Міжнародний менеджмент: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2007. – 468 с.

REFERENCES

1. Barsukova, S.V. (2001). *Mezhdunarodnaia deiatelnost TNK v usloviiakh globalizatsii: uroki dlia Rosii* [TNK International Activities in the Context of Globalization: Lessons for Russia]. *Sotsialno-ekonomicheskaiia transformatsiia v Rosii – Socio-economic transformation in Russia*. E.A. Kiselyov (Ed.). Moscow: MONF, Issue. 131 (Ser. "Nauchnie dokladi") [in Russian].
2. Zhukov, S.A. (2010). *Mekhanizm zastosuvannia regionalnogo marketinga v sisteme transkordonnogo ekonomichnogo spivrobotnitstva prikordonnogo regionu (na materialach Zakarpatskoi oblasti)* [Mechanism of application of regional marketing in the system of cross-border economic cooperation of the frontier region (on materials of the Transcarpathian region)]. Mukachevo: Elara, 276 p. [in Ukrainian].
3. Lamben, Zhan-Zhak (1996). *Strategicheskii marketing. Evropeyskaia perspektiva* [Strategic marketing. European perspective]. Saint Petersburg: Nauka, 589 p. [in Russian].
4. Nozdreva, R.B. (2005). *Mezhdunarodniy marketing* [International marketing]. Moscow: Ekonomist, 990 p.
5. *Transnatsionalni korporatsii yak osnova protsesu globalizatsii u svitoviy ekonomitsi ta mizhnarodnomu marketing* [Transnational corporations as the basis of the globalization process in the global economy and international marketing]. 2011.01.3. *nozdreva.blogspot.com*. Retrieved from <http://nozdreva.blogspot.com/2011/01/3.html>.
6. Panchenko, Ye.G. (2007). *Mizhnarodniy menedzhment* [International management]. Kyiv: KNEU, 468 p.

УДК 327.39-043.87:630*6(1-32)

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).188–202

Мар'яна Попик,
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТРУКТУР У ЛІСОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті досліджується проблема стратегічних напрямів розвитку інтеграційних структур (ІС) у лісопромисловому комплексі в умовах євроінтеграції.

В ході проведеного дослідження встановлено, що асоціація з ЄС надає певні переваги для ЛПК (відкриття європейських ринків для вітчизняної лісопромислової продукції, можливість використання сучасних технологій та ін.), водночас зумовлює ризики функціонування інтеграційних структур (жорсткі критерії щодо якості продукції, високий рівень конкуренції).

Запропоновано системний підхід до розвитку інтеграційних процесів у ЛПК на основі державної лісової політики і відповідних регіональних програм, спрямованих на узгодження інтересів двох неоднорідних підгалузей лісового комплексу – лісового господарства і галузі лісо- та деревообробки. Регіональні програми повинні передбачати певні заходи щодо стимулювання створення ІС (шляхом запровадження пільгового режиму оподаткування, створення програм державного та регіонального замовлення на продукцію ІС), підтримку функціонування ІС (створення умов для підвищення інвестиційного клімату; впровадження програми підвищення кваліфікації працівників та ін.), моніторинг діяльності ІС для розробки заходів із забезпечення їх розвитку і стійкості у перспективі.

Визначено стратегічні напрями розвитку ІС у розрізі видів діяльності: у сфері лісозаготівлі – впровадження і розширення сортиментної технології заготівлі деревини при рубках головного і побічного користування, застосування новітніх технологій; у лісопильній сфері – застосування комп'ютерних систем оптимізації розкряю деревини, впровадження енергозберігаючих технологій; у сфері виготовлення кінцевої продукції – застосування гнучких технологій, які дозволяють швидко реагувати на зміни кон'юнктури ринку, випуск екологічно чистої продукції та розширення її асортименту, впровадження безвідходного виробництва.

Ключові слова: інтеграційні структури, лісопромисловий комплекс, євроінтеграція, принципи стійкого розвитку галузі, стратегія розвитку лісової галузі регіону, стратегічні напрями розвитку ІС.

The article deals with the problem of strategic directions of the development of integration structures in the timber industry complex in the context of European integration.

It has been established that the association with the European Union offers certain advantages for the timber industry complex (opening of European markets for domestic forest products, an opportunity to use modern technologies, etc.) but also defines the risks of functioning of integration structures (strict criteria for product quality, high level of competition).

There is proposed the system approach to the development of integration processes in the timber industry complex on the basis of the state forest policy and the corresponding regional programs aimed at harmonizing the interests of two inhomogeneous sub-sectors of the forest complex – forestry and timber processing. Regional programs should include certain measures to stimulate the creation of integration structures (by introducing a preferential tax regime, creating programs of state and regional procurement of products of integration structures), to support the functioning of integration structures (creation of the conditions for increasing the investment climate; the introduction of employee training programs, etc.), to monitor the activities of integration structures to develop measures to ensure their development and sustainability in the long-term.

The strategic directions of development of integration structures in the regional timber industry complex are determined in the context of certain types of activities: in the sphere of wood logging – introduction and expansion of sorting technology of timber harvesting while cutting for main and secondary use, the usage of advanced technologies, the introduction of non-waste technologies with full utilization of resources; in the sawmill sector – the development of processing industries directly in the logging areas; expansion of the range of production; the combination of production based on the full use of wood waste; the application of technology of computerized and optimized cutting of wood resources; in the sector of production of final products – the use of flexible technologies that allow to react quickly to the changes in the market conditions; the need to expand the range of products.

Key words: *integration structures, timber industry complex, European integration, principles of sustainable development of the industry, strategy of forestry development of the region, strategic directions of development of integration structures.*

На сьогоднішній день проблема реформування економіки України як на національному, так і регіональному рівнях є складною і суперечливою. В умовах реалізації реформи децентралізації відбувається послаблення впливу держави на соціально-економічні процеси розвитку окремих регіонів. За таких обставин важливим завданням є відновлення втрачених і формування нових, відповідних сучасним реаліям, системних інтеграційних зв'язків, насамперед на рівні регіональних промислових комплексів. Посиленню процесів інтеграції сприяє лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, активне функціонування вітчизняного бізнесу на світовому ринку, євроінтеграційні процеси тощо.

Інтеграційні структури (ІС) довели свою ефективність у практиці діяльності як вітчизняних, так і зарубіжних країн, і вважаються основою сучасної економіки. Великі корпорації та їх об'єднання забезпечують технологічний прогрес, економічне зростання і соціальну захищеність громадян. Особливо вагомі їх позиції в природоексплуатуючих галузях еконо-

міки, зокрема лісовій сфері, яка є однією з пріоритетних для Закарпатської області.

Вплив інтеграційних процесів на розвиток економічних систем активно досліджується вітчизняними й зарубіжними науковцями. Так, теоретико-методологічні аспекти проблеми інтеграції представлено в роботах К. Ерроу, Д. Норта, А. Мазаракі, Д. Росса, К. Румянцева, Р. Коуза, Т. Фролової, Д. Хейя, Ф. Шерера, М. Ярчук. Вагомий внесок у дослідження особливостей формування ІС у вітчизняній промисловості здійснили В. Андрійчук, Ю. Барташевська, П. Гайдуцький, В. Дикань, Т. Дудар, Т. Колодяжна, Т. Камінська, Д. Малащук, В. Микитенко, Ю. Нестерчук, А. Оксак, В. Хаустова, І. Яненко, О. Шубалий та ін. Окремі аспекти інтеграційних процесів на регіональному рівні вивчають А. Корнієнко, М. Лендел, Б. Мільнер, В. Мікловда, М. Пітюлич, Н. Попадинець, Д. Симонов, Р. Шулла, В. Ярема, І. Яскал та ін.

Інтеграція вітчизняної економіки в цілому та лісопромислового комплексу (ЛПК) зокрема в економічний простір ЄС відкриває нові можливості для вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності (СПД), але водночас зумовлює і значні ризики функціонування інтеграційних структур. Саме тому головною метою дослідження є визначення стратегічних напрямів розвитку інтеграційних структур у лісопромисловому комплексі в умовах євроінтеграції.

Ефективним інструментом при розробленні стратегічних планів розвитку економіки в цілому та окремих СПД є порівняння впливу можливостей та ризиків, які відкриваються в рамках євроінтеграції, в розрізі високого та низького рівня інтегрованості підприємств ЛПК (табл.1) [1,2].

Як засвідчує порівняльний аналіз, високий рівень інтегрованості підприємств ЛПК створює передумови для більш ефективного використання ринкових можливостей та мінімізації ризиків, які виникають у процесі інтеграції вітчизняного ЛПК в економічний простір ЄС. У зв'язку з цим виникає необхідність у виробленні нових рішень, зокрема на рівні регіонів, спрямованих на якісну трансформа-

цію умов функціонування вітчизняного лісопромислового комплексу.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз впливу євроінтеграційних процесів на функціонування СПД в умовах високого і низького рівня інтегрованості

	Високий рівень інтегрованості підприємств ЛПК	Низький рівень інтегрованості підприємств ЛПК
<i>Ринкові можливості, які відкриваються в рамках європейської інтеграції</i>		
Відкриття європейських ринків для вітчизняної продукції у сфері ЛПК	Інтеграційні структури за наявності різноманітних напрямів діяльності та широкої номенклатури продукції можуть ефективно диверсифікувати свої ринкові ризики	Окремі підприємства за наявності одного напрямку діяльності та вузької номенклатури продукції не можуть ефективно диверсифікувати свої ринкові ризики
Можливість використання сучасних технологій	Інтеграційні структури можуть наростити достатній інвестиційний потенціал для придбання і впровадження в господарський процес сучасних низьковитратних і високопродуктивних технологій	Окремі підприємства мають обмежений інвестиційний потенціал, недостатній для придбання і впровадження в господарський процес сучасних низьковитратних і високопродуктивних технологій
<i>Ринкові ризики, які виникають у рамках європейської інтеграції</i>		
Жорсткі критерії щодо якості продукції	Інтеграційні структури мають достатній рівень фінансових ресурсів для впровадження сучасних систем контролю якості продукції відповідно до критеріїв ЄС	Окремі підприємства не мають достатнього рівня фінансових ресурсів для впровадження сучасних систем контролю якості продукції відповідно до критеріїв ЄС

Високий рівень конкуренції	Інноваційний потенціал інтегрованих структур є високим, що дозволяє вести ефективну конкурентну боротьбу на внутрішньому та зовнішньому ринках	Інноваційний потенціал інтегрованих структур є обмеженим, що ускладнює ведення ефективної конкурентної боротьби на внутрішньому та зовнішньому ринках
----------------------------	--	---

Діяльність суб'єктів регіональних ЛПК спрямована в основному на регіональні потреби і знаходиться в полі зору перш за все регіональних органів влади. Регіональні адміністрації, враховуючи потреби своїх територій і особливості їхнього розвитку, зацікавлені підтримувати в регіоні сприятливий клімат для активізації суб'єктів ЛПК, особливо в умовах євроінтеграції. Так, регіональні органи влади можуть більш об'єктивно оцінити дотримання учасниками лісогосподарської діяльності екологічних вимог, вклад кожного з них у процес лісовідновлення. Саме на регіональному рівні необхідно приймати основні рішення з формування спеціальних інститутів (інфраструктури) регулювання діяльності суб'єктів ЛПК – фондів, асоціацій, холдингів та ін. інституцій, які здійснюють маркетингові, інформаційні, консалтингові послуги, фінансових інститутів (лізингових компаній, спеціалізованих банків, страхових і гарантійних фондів).

Варто зазначити, що за будь-яких умов господарювання важлива роль у вирішенні питань регулювання лісовикористання, відновлення, охорони і захисту лісів відводиться державі. Саме держава, використовуючи різні способи впливу, нівелює недоліки ринкової системи, здійснює розподіл доходів від використання лісового фонду. Широка сфера втручання держави у питання регулювання і контролю за лісовими ресурсами підвищує її роль у питанні охорони всіх соціальних цінностей та інтересів, але в той же час обмежує свободу підприємців у використанні лісових ресурсів найбільш вигідним для них способом. На нашу думку, держава повинна бути не стороннім наглядцем, а активним коорди-

натором, приймаючи своєчасні рішення. В першу чергу це стосується давно назрілої проблеми зменшення податкового тиску і регулювання монопольних цін на транспортні послуги та енергетичні ресурси, будівництво і модернізацію лісових доріг тощо.

Оскільки формування інтеграційних структур передбачає об'єднання підприємств, які належать до двох неоднорідних за своїм змістом галузей – лісової та лісо- і деревообробної, необхідно враховувати особливості їхнього функціонування. Дійсно, лісове господарство спрямовує свою діяльність на вирішення проблеми розвитку лісів, а лісо- і деревообробна промисловість – на питання лісовикористання. При цьому, як засвідчує досвід, неодноразові спроби організаційного об'єднання лісового господарства і лісової промисловості послаблювали державний контроль, спричиняли домінування лісопромислової діяльності, хоча первинний і визначальний характер, на нашу думку, мають такі специфічні функції лісового господарства, як охорона лісів від пожеж, захист від шкідників і промислового забруднення, лісовідновлення та ін.

Вираженням державних інтересів у зазначених галузях, рівноправних за своєю суттю, повинна стати збалансована державна політика. Мова йде про політику держави стосовно лісів у рамках двох галузей матеріального виробництва: лісового господарства і лісо- та деревообробної промисловості. При цьому лісова політика повинна містити в собі риси як екологічної, так і економічної політики.

Таким чином, розвиток ІС повинен базуватися на принципах стійкого розвитку галузі природокористування, що дозволяє формувати для кожного виду природних ресурсів стратегію їх використання, охорони, захисту та відновлення. До таких принципів належать екологічні, економічні, соціальні, культурні і політичні.

Екологічні принципи передбачають збереження навколишнього середовища, біологічного різноманіття лісових екосистем, раціональне використання природних ресурсів,

охорону атмосфери, земель, водного середовища, екологічно безпечне використання біотехнологій та ін.

Економічні принципи. До них належать: дотримання балансу економічних інтересів основних суб'єктів лісових відносин. Вирішення завдань з фінансування лісового господарства, виходячи з визначення для цих цілей засобів на різних рівнях, починаючи з державного бюджетного фінансування регіонів до інвестування конкретних цільових завдань промисловістю, громадськими і міжнародними фондами, юридичними і фізичними особами.

Соціальні принципи. Визначають необхідність посилення ролі лісів з метою всебічного задоволення потреб населення в лісовій продукції різних видів і призначення, що сприятиме підвищенню життєвого рівня, а також умов праці і життя безпосередньо працівників ЛПК.

Культурні принципи. До них належать: збереження лісових ландшафтів, вдосконалення діючих і розвиток нових природних територій (заповідників, парків, курортних зон та ін.), зелених зон і лісопаркових частин у містах, розвиток екологічного туризму, культурних і наукових зв'язків на рівні регіонів і міждержавного співробітництва. Розвиток художнього промислу, будівництва дерев'яних будинків, особливо тих, які використовують у своєму виробництві глибоку безвідходну переробку деревини.

Політичні принципи. Створення і розвиток громадсько-політичної системи, при якій кожний природний ресурс буде мати свого власника; права власності законодавчо закріплені і надійно захищені в інтересах майбутніх поколінь як такі, що мають найвищий пріоритет у системі цінностей суспільства.

Стійке управління лісовими ресурсами зачіпає інтереси різних груп населення, галузей промисловості, органів управління лісами і органів місцевого самоврядування. Воно передбачає збереження і підтримку на прийнятному для суспільства рівні історично сформованих ландшафтів, екологічних ніш тварин і рослин, які в сукупності визначають

організацію живих організмів на рівні популяції, виду, екосистеми. При цьому необхідно розглядати управління лісовикористанням у рамках стратегії управління лісовою галуззю конкретної території і країни в цілому, тобто розвивати екосистемний підхід до її управління.

Варто відзначити, що збереження біорізноманіття само по собі не має сенсу з точки зору стійкого управління лісами без взаємозв'язку із лісозаготівлею і збереженням та збільшенням дохідності лісів. На сьогоднішній день слід визнати, що зростання доходів лісового господарства України безпосередньо залежить від ефективності ліспромислового виробництва, тобто від зростання обсягів лісозаготівлі, від потенціалу ринків споживачів вітчизняних лісоматеріалів. Саме лісо- і деревообробна галузь визначає рівень розвитку лісової сфери в цілому.

Нами пропонується системний підхід до розвитку лісової галузі на основі державної лісової політики і відповідних регіональних програм, спрямованих на узгодження інтересів двох неоднорідних підгалузей лісового комплексу (рис. 1).

Зауважимо, що на сьогоднішній день у Закарпатській області реалізується низка програм, які частково спрямовані на розвиток досліджуваної галузі. Зокрема, деякі аспекти розвитку лісової промисловості області зазначені в Регіональній стратегії розвитку Закарпатської області до 2020 року, Програмі економічного і соціального розвитку Закарпатської області, Програмі розвитку малого і середнього підприємництва області та ін.

Аналіз зазначених програм засвідчує, що можна виокремити спільні проблеми і напрями розвитку лісового господарства, а також лісо- і деревообробної промисловості:

- збільшення кількості і якості доступного для використання лісу, який заготовляється в регіоні;
- продовження боротьби з незаконними вирубками;
- збільшення виробничих потужностей для споживання наявного обсягу лісосировини;
- розвиток виробництва продукції глибокої переробки.

Рис. 1. Стратегія розвитку лісової галузі регіону

Однак цими документами не передбачено можливість структурної реорганізації підприємств з метою вдосконалення їхньої діяльності та підвищення конкурентоздатності в умовах євроінтеграції. Це, на нашу думку, зумовлює необхідність включення названого питання у відповідні програми економічного розвитку регіону.

Регіональна програма розвитку лісопромислового комплексу повинна передбачати такі складові, як:

1. Формування заходів щодо стимулювання створення ІС: забезпечення ефективного розвитку цих структур, спрямованого на виготовлення високоякісної лісопромислової продукції. Для цього потрібно врахувати специфіку ЛПК, що дасть можливість визначити пріоритетні напрями діяльності інтеграційної структури; впроваджувати систему заходів щодо стимулювання розвитку ІС, яка включає пільговий режим оподаткування, створення програм державного та регіонального замовлення на продукцію ІС.

2. Підтримка процесів формування інтеграційних структур, що зумовлює створення необхідних умов для підвищення конкурентоспроможності продукції ІС. За таких умов необхідно: створення програми підвищення кваліфікації працівників; формування умов для підвищення інвестиційного клімату; проведення міжнародних семінарів, виставок та конференцій з метою обміну досвідом, накопичення потрібної інформації.

3. Моніторинг діяльності лісопромислових інтеграційних структур. Своєчасне звернення уваги на помилки формування ІС та їх усунення для підвищення конкурентоздатності продукції. Для цього потрібно: сформувати систему стратегічного управління ІС, яка б включала аналіз стратегічних змін; постійний моніторинг фінансового стану ІС для розробки заходів із забезпечення їх розвитку і стійкості в перспективі [3].

При цьому необхідно враховувати такі фактори:

– реалізація першочергових завдань з формування і розвитку ІС повинна відбуватися в рамках узгодженої системи міжгалузевої взаємодії (лісового господарства і лісо- та деревообробної промисловості) та координації виробничих процесів;

– формування інтегрованої структури на рівні регіону повинно сприяти досягненню узгодженості в системі управління;

- ІС повинні зумовлювати стратегічну спрямованість всіх інтеграційних утворень у межах певної території;
- розвиток виробництва є можливим як на рівні регіону, так і з допомогою зарубіжних партнерів при реалізації раціонального інтеграційного процесу;
- створення інтеграційної структури повинно сприяти реалізації завдань розвитку лісопромислового комплексу шляхом ліквідації структурних диспропорцій.

Зважаючи на те, що в регіоні присутні окремі елементи інтеграції виробництва на підприємствах ЛПК, основними напрямками розвитку таких структур є такі:

- створення технологічно взаємопов'язаних виробничих і збутових ланцюгів, що забезпечує безперебійне функціонування всіх включених у ІС підприємств і меншу ступінь їх залежності від зовнішніх постачальників;
- диверсифікація бізнесу, коли в ІС входять різноманітні підприємства, що виробляють різні види продукції. Диверсифікація сприяє нарощуванню потужності й підвищенню стійкості ІС шляхом оперативного перерозподілу фінансових та інших ресурсів між напрямками бізнесу;
- оптимізація структури управління, в процесі якої керівництво головної компанії може зосередитися на розробленні і вирішенні стратегічних завдань, які забезпечують перспективний розвиток всієї групи підприємств. Виконання поточних рутинних операцій переноситься на рівень інтегрованих підприємств;
- створення власної сервісної мережі, коли окремі служби підприємств (ремонтні, транспортні, будівельні, збутові і т. д.) реорганізуються і реєструються як окремі юридичні особи, які в централізованому порядку обслуговують всі підприємства, які входять у ІС;
- підвищення стійкості бізнесу. Розробляючи нові види продукції і вводячи інновації в технологічні процеси, ІС наражається на певний ризик, оскільки завжди є ймовірність отримання негативного результату. Наявність у портфелі ІС значної кількості ризикових проектів призводить до того, що

інвестори розглядають таке підприємство як високоризикове, що спричиняє падіння ринкової ціни акцій. Щоб знизити ризики, під реалізацію інноваційних проектів діюча компанія створює дочірні підприємства, які несуть обмежену відповідальність у межах свого майна. Отже, стійкість головної компанії підвищується, а ризики переносяться на дочірнє підприємство;

- перехід ІС в регіональному ЛПК як керуючої компанії від управління лісопромисловими підприємствами до управління лісовим бізнесом;

- підвищення конкурентоспроможності на ринку лісової та деревообробної продукції, наслідком чого є вирішення завдань формування іміджу компанії, підвищення її вартості, залучення інвестицій тощо.

Оскільки наше дослідження присвячене вивченню діяльності інтеграційних структур у лісопромисловому комплексі, то конкретно для регіональних холдингів пріоритетні напрями розвитку в розрізі окремих підгалузей можна коротко охарактеризувати так:

- у лісозаготівельній: впровадження і розширення сортиментної технології заготівлі деревини при рубках головного і побічного користування, застосування новітніх технологій, впровадження безвідходних технологій з повним використанням ресурсів;

- у деревообробній: розвиток переробних виробництв безпосередньо в лісозаготівельних районах; розширення асортименту виробництва продукції; комбінування виробництва на основі повного використання відходів деревних ресурсів; застосування технології комп'ютеризованого й оптимізованого розкрою деревних ресурсів;

- у виробництві фанери: збільшення випуску фанери, впровадження енергозберігаючих технологій, випуск екологічно чистої продукції;

- у виробництві плит: виробництво деревоволокнистих плит середньої щільності типу МДФ;

- у виробництві меблів: застосування гнучких техноло-

гій, які дозволяють швидко реагувати на зміни кон'юнктури ринку, необхідність розширення асортименту продукції.

Отже, лісопромисловий комплекс з його високим рівнем спеціалізації виробництва від лісозаготівлі до виробництва готової продукції є оптимальним середовищем для вертикальної інтеграції. Стратегічним напрямом на сьогоднішній день є створення холдингів на базі великих і середніх лісо- і деревообробних підприємств, підприємств з виробництва меблів.

Створення інтеграційних структур дозволить консолідувати дії підприємств щодо захисту їх економічних інтересів, особливо в умовах євроінтеграції, здійснювати єдину науково-технічну і експортну політику, сприяти зміцненню довіри внутрішніх інвесторів, залученню дешевших і стабільних джерел фінансування. При цьому необхідним є поступовий перехід до діяльності підприємств на принципах сталого розвитку, безперервного користування лісом, комплексного освоєння лісових ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попадинець Н. М. Роль спеціалізованих організацій у розвитку лісопромисловості регіону. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. – 2018. – Вип. 1 (129). – С. 69–76.
2. Picot A., Diel H., Franck E. Organisation: eine ökonomische Perspektive. Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 2008. 430 S.
3. Jonsson R., Rinaldi F., San-Miguel-Ayanz J. The global forest trade model. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. 200 p.

REFERENCES

1. Popadynets, N. M. Rol spetsializovanykh orhanizatsii u rozvytku lisopromyslovosti rehionu. [The role of specialized organizations in the development of the forest industry of the region.] *Sotsialno-*

- ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2018. Vol. 1 (129). P. 69–76. [in Ukrainian].
2. Picot A., Dietl, H., Franck, E. *Organisation: eine ökonomische Perspektive*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 2008. 430 S. [in German].
 3. Jonsson, R., Rinaldi, F., San-Miguel-Ayanz, J. *The global forest trade model*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. 200 p. [in English].

УДК 352/354-047.82+321.7

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).203–225

Тетяна Малоголова,
кандидат наук з державного управління,
керуюча справами виконавчого комітету
Прилуцької міської ради Чернігівської області

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ТА ПУБЛІЧНА ВЛАДА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ

У статті розглянуто питання визначення поняття публічної політики та її розмежування з державною політикою в контексті критеріїв їх класифікацій; подано розуміння сутності публічної політики в сенсі єдиного концепту публічного простору; надано базові характеристики публічної політики. Аналізується процес становлення та формування публічної політики в Україні. Здійснено наукове осмислення основних ознак держави, в межах якої реалізується публічна політика. Запропоновано напрями подальших досліджень у сенсі механізмів вироблення та реалізації публічної політики.

Ключові слова: публічна політика, публічна влада, публічність, демократизація, державне управління.

The article deals with the definition of the concept of public policy and its delineation with state policy in the context of the criteria of their classifications; an understanding of the essence of public policy in the sense of a single concept of public space is given; Basic characteristics of public policy are provided. The process of formation and formation of public policy in Ukraine is considered. The scientific understanding of the main features of the state, within which public policy unfolds, is carried out. The directions of further researches in the sense of mechanisms of development and realization of public policy are offered.

Keywords: public policy, public authority, publicity, democratization, public administration.

Сьогодні публічна політика є системоутворюючим процесом владних відносин, що дозволяє державним структурам і населенню знаходити способи узгодження спільних інтересів і потреб, долати кризові ситуації і підтримувати цілісність політичної системи. Погоджуючись з цим твердженням, слід визначити основні поняття предметної області публічної політики. Розмежовуючи державну та публічну політику, О. Дем'янчук [1] здійснює аналіз відповідності практики реалізації публічної політики в посткомуністичних країнах теоретичним вимогам і потребам суспільних трансформацій на шляху до демократії. На його думку, порівняння теоретичної схеми ієрархії управління реалізацією політики зі звичною адміністративною структурою в посткомуністичних країнах свідчить, що брак участі громадських організацій суттєво обмежує ефективність політики при розробленні плану дій, залученні необхідних ресурсів та оцінці результатів політики. У такому контексті, зазначає О. Дем'янчук, публічна політика є ширшим поняттям, оскільки охоплює не лише державну політику, а й політику, яку здійснюють (чи можуть здійснювати) недержавні організації, об'єднання державних і громадських структур тощо.

Як відзначає Р. Кобець, поняття «державної / публічної політики» містить засадничу двозначність. З одного боку, державна політика – це ухвалення повноважним органом рішення, що спрямоване на розв'язання певної суспільно значущої проблеми, яке послідовно реалізується усіма органами влади та державними установами. З другого боку, очевидним є факт, що реальний процес підготовки, ухвалення та реалізації певної політики є складним мереживом взаємодії з різноманітними «учасниками гри», які беруть у ній участь, керуючись найрізноманітнішими міркуваннями: утримання існуючого status quo, отримання специфічних переваг, збільшення повноважень, розширення фінансування, залучення до процесу ухвалення рішень тощо [2, с. 56].

У цьому сенсі під публічною політикою можна розуміти програми та пріоритети органів влади, механізми і тех-

нології їх реалізації, вироблені на основі і з урахуванням очікувань соціальних груп суспільства через їх представників. Більш розгорнуте визначення подано у роботі В. Міхеєва [3]: «Публічна політика – це діяльність, що характеризується системною взаємодією держави, приватного сектора, інститутів громадянського суспільства, різноманітних соціальних, професійних груп і верств, громадських об'єднань щодо реалізації особистих і суспільних інтересів, виробництва, розподілу і використання суспільних ресурсів і благ з урахуванням волевиявлення народу або населення певних територій». На наш погляд, таке розуміння публічної політики як концепту дозволяє не тільки описати, але й оцінювати ступінь її розвитку, ступінь залученості в процес підготовки та прийняття рішень тих чи інших її акторів.

Таке розуміння публічної політики виявляється тісно пов'язаним з поняттям громадської участі у прийнятті владних рішень, вважає А. Сунгуров [4]. На його думку, публічна політика являє собою спосіб і результат громадської участі у процесі прийняття життєво важливих для суспільства рішень. Тобто сам процес становлення публічної політики виступає необхідною умовою становлення демократії участі. При цьому слід зазначити, що публічна політика існує лише за умови процесу різноманітних комунікацій суспільних груп щодо цілей і завдань державної влади та місцевого самоврядування. Тим самим, як слушно зазначає А. Сунгуров, простежується чіткий взаємозв'язок поняття публічної політики з поняттям деліберативної демократії, демократії обговорень. Схожих поглядів дотримується Н. Беляєва, яка пропонує поняття «взаємне» управління, яке засноване на включенні недержавних політичних акторів і інститутів не тільки у процес максимально широкого і публічного попереднього обговорення прийнятих рішень, але і в процес безпосереднього «вироблення політики». Недержавні актори, зазначає далі автор, включаються у цей процес і на стадії вироблення і прийняття політичного курсу, і при реалізації публічно-політичних рішень за посередництва різноманіт-

них інститутів, методик і технік (аутсорсинг, делегування, передача державних функцій тощо) [5].

Значна кількість праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених присвячена дослідженню функцій, завдань та сутності публічної політики. Так, на думку Д. Жовнерика [6, с. 117], завдання публічної політики являють собою досягнення консенсусу, тобто суспільної згоди з окреслених усіма учасниками політики проблем. В. Тертичко вважає, що завданням публічної політики є «своєчасне виявлення проблем розвитку суспільства, аналіз причин їх виникнення та шляхів розв'язання. У сфері державної політики приймаються рішення, спрямовані на розв'язання проблеми, створюється механізм реалізації цих рішень, розробляється відповідний інструментарій» [7]. Питанням імплементації державної політики через визначення її суб'єктів, концептуальних засад, типів, етапів й індикаторів упровадження публічної політики присвячені роботи П. Петровського [8].

Резюмуючи напрацювання західної науки у сфері публічної політики та політичного аналізу, В. Парсонс [9] вказує на необхідність розширення дослідницького кола політичного аналізу шляхом звернення до визначення поняття публічної політики, концептуалізації публічного і приватного в аспекті політико-управлінської діяльності на основі застосування нормативного, етичного, методологічного підходів до прикладного політичного аналізу. В межах парадигми циклічності процесу вона звертає увагу на пріоритетність дослідження практичної політичної проблеми.

Загалом поняття «публічна політика» вперше було запроваджено в США і зводилося до розуміння дій держави [5]. Дослідження в цій області у США розвивалися в рамках парадигми *policy sciences* [10]. Неоконсервативна революція багато в чому сприяла тому, що в політичній теорії та практиці було здійснено перехід від принципу перерозподілу (від політики, орієнтованої на групи) до принципу ефективності (до політики в інтересах усіх або більшості громадян). Нова політика зумовила нову парадигму аналізу публічної

політики (public policy analysis), що вимагало методів узгодження інтересів і досягнення ефективного результату і максимізувало суспільну корисність (public good).

«Європейське» розуміння публічної політики складалося пізніше «американського». Західноєвропейська традиція відштовхується від «зростаючої нездатності сучасної держави вирішувати соціальні проблеми населення [5]: держава нібито усувається від відповідальності за вирішення цих проблем і перекладає її, з одного боку, на інститути громадянського суспільства, а з іншого – на нейтральну інстанцію – експертів, які виступають від імені науки. Підсумовуючи аналіз розуміння публічної політики, М. Шматко зауважує, що вона є симбіозом політичної дії, наукової рефлексії та акту мас-медійної комунікації. Фактично вона здійснюється в порядку інтервенції у сферу політики експертів, аналітиків, фахівців у галузі соціальних наук, інтелектуалів, публіцистів і журналістів [11]. У цілому публічна політика в європейській традиції – це демократична участь різних груп за інтересами, державних і недержавних політичних акторів у політико-управлінському процесі, досягнення комплексного бачення соціальної проблеми з дотриманням процедур узгодження інтересів перед безпосередніми політичними діями уряду.

Нове розуміння публічної політики як системи «спільного управління» розвивається в практиці діяльності міжнародних, наднаціональних європейських інституцій Ради Європи та Європейського Союзу [12]. Такі підходи, як зазначає Н. Беляєва [5], зосереджують увагу на дослідженні публічної політики на глобальному рівні і вбирають в себе уявлення про спільне управління, що міняє управлінську парадигму і пропонує новий стиль управління в умовах включення дедалі більшої кількості політичних акторів у процес вироблення та реалізації публічної політики. При цьому йде розмивання кордонів між публічним і приватним секторами, затребуваними тепер є нові механізми управління, засновані на інших ресурсах, ніж урядовий авторитет і санкції [13].

У науковій літературі визначення публічної політики здійснюється у різних напрямках, що можуть слугувати критеріями її класифікації. За рівнями управління визначають публічну політику державну, суспільну, з точки зору прийняття політичних рішень, в сенсі «politics» [14]. Публічна політика в сенсі «державна» містить твердження, що саме держава в сучасному політичному світі являє собою головний публічний інститут, покликаний об'єднати усі розрізнені інтереси соціальних груп. Публічна політика в сенсі «суспільна» підкреслює формування і реалізацію цієї політики в інтересах суспільства, а також окремих соціальних груп, які потребують громадської підтримки. Публічна політика з точки зору процедури прийняття політичних рішень є прозорою та відкритою для громадян. А публічна політика в сенсі «politics», тобто цілеспрямованого здійснення владним органом певного політичного курсу, спрямованого на досягнення певного соціального ефекту, вимагає обов'язкової вказівки або на конкретного політичного актора, який цю політику здійснює, або на конкретну соціальну сферу, у якій вона реалізується.

Сутність публічної політики з точки зору акторів досліджували у своїх роботах Н. Беляєва, С. Ситник. Так, Н. Беляєва [5] проводить паралелі між традиціями формування публічної політики та роллю суб'єктів її реалізації. Автор стверджує, що в «американській» традиції головним суб'єктом (актором) виступає публічна влада, тобто держава; у «європейській» традиції головного актора немає, і всі суб'єкти публічної політики визнаються рівними учасниками вироблення прийнятих рішень; у рамках «глобальної» традиції фокус уваги взагалі відходить від акторів і зосереджується на процедурах, механізмах, способах узгодження інтересів. С. Ситник [15] робить акцент на переплетенні інтересів політичних та громадських акторів. При цьому публічна політика трактується ним як наука про «публічну дію», тобто вирішує завдання публічного менеджменту. Вивчення публічної політики розпочинається від вже загально визна-

ної відмінності між двома поняттями: *policy* (політика як програма діяльності) і *politics* (політика як система поглядів) [16]. Проблема публічної політики розглядається в аспекті зростаючої нездатності сучасної держави вирішувати соціальні проблеми населення [1]. Поняття «публічна політика» в буденному сприйнятті тісно пов'язане з політично активно функціонуючим «демократичним суспільством», оскільки, як зазначає О. Дем'янчук, «відсутність або низький розвиток громадянського суспільства, у тому числі й політичних партій, у посткомуністичних країнах деформує структуру дійових осіб у реалізації публічної політики, і це стосується майже всіх сфер суспільної діяльності. Таким чином, стає очевидним, що формування й реалізація публічної політики в посткомуністичних державах виявляються зосередженими майже винятково в руках вищої виконавчої та до певної міри законодавчої влад» [1, с. 33].

Звертаючись до поширеного розуміння публічної політики в аспекті відповіді влади на публічно визнану проблему у конкретних політико-правових і соціально-економічних умовах за допомогою різних способів втручання у соціальну дійсність, А. Чемерис [17] визначає публічну політику як відповідь влади у форматі проекту на цю проблему. При цьому призначенням публічної політики, на думку науковця, є служіння громадянам з метою вирішення їхніх проблем, тобто публічна політика розв'язує проблеми, які політично визнані як колективні, а рішення приймаються відповідними публічними дійовими особами, які мають різні ресурси, інституційну належність та інтереси.

У процесі аналізу публічної політики С. Телешун [18] орієнтується не стільки на предмет, скільки на проблему необхідності легітимації суб'єкта, що представляє владний інститут, а також на використання публічної політики як стратегічно спрямованої діяльності. На його думку, публічна політика – один з головних атрибутів не лише розвиненого громадянського суспільства, а й необхідна умова існування сильної демократичної держави. Адже політика реалізуєть-

ся як через суспільство, так і через державні інститути публічної влади. Публічна політика, зазначає науковець, часто перетворюється у політику репрезентативної публічності, стає засобом боротьби за право репрезентувати волю народу. Між тим публічна політика, регламентована демократичними процедурами, легітимізує громадську думку, створює контрагента в особі громадськості, готової до діалогу. У результаті цього діалогу відбувається легітимація самої влади. Таким чином, публічна політика, на думку С. Телешуна, – це насамперед легітимний спосіб формування стратегічних політико-економічних рішень та публічне схвалення політики як засобів проведення державної політики.

У свою чергу В. Тертичка [19], аналізуючи базові принципи та термінологічні особливості згаданого терміна, переконаний, що більш доречним є вживання терміна «суспільна політика» (замість «державна») як підкреслення того, що політика проводиться в суспільстві і для суспільства. Політика є суспільною, але не тотожною державній, хоча вона передбачає використання владних повноважень, але посадовці не є монопольними учасниками і не обов'язково ключовими гравцями політики. Щодо публічності політики, то це, на думку В. Тертички, є дуже важливою і невід'ємною її характеристикою, оскільки вона обґрунтовує принципи відкритості й прозорості вироблення політики та передбачає співпрацю широких верств громадськості, експертів, науковців, недержавних організацій у дискусіях, що передують ухваленню рішень (чи співрішень).

С. Ситник вважає, що зміст поняття «публічна політика» може варіюватися залежно від конкретного контексту [15]:

– публічна політика як транспарентний процес прийняття політичних, у тому числі й управлінських рішень. Ступінь публічності, у такому разі, буде визначатися наявністю каналів доступу зацікавлених груп до цього процесу і, відповідно, це дає можливість стверджувати про наявність/відсутність публічної політики;

- публічна політика як цілеспрямований вплив, який здійснюється структурами публічної влади. Таке значення публічної політики найчастіше вживається в контексті реалізації публічного управління;
- публічна політика як програма, що містить стратегії розвитку держави. Як правило, мова йде про галузеву політику (у сфері охорони здоров'я, освіти, промислової політики тощо). У такому разі поняття «публічної політики» тотожне розумінню поняття «державної політики»;
- публічна політика як визначений курс дії публічної влади. Таке значення може мати місце в контексті реалізації певної ідеології правлячого класу;
- публічна політика, сутністю якої є публічна діяльність. Остання розуміється як репрезентована у публічній сфері активність політичних та неpolітичних акторів, які через взаємодію прагнуть реалізовувати власний інтерес. Наприклад, діяльність держави проявляється у сфері задоволення соціальних запитів, відповідно публічна діяльність здійснюється з метою оптимізації та раціоналізації управлінських рішень. Публічною є діяльність держави, що спрямована на задоволення запитів соціальних груп [20];
- публічна політика як механізм підтримки публічного порядку.

Таким чином, усі ці узагальнення та напрями визначення сутності публічної політики поєднує єдиний концепт публічного простору як арени, де відбувається узгодження інтересів: публіки – як сукупності незалежних та зацікавлених громадян, здатних до участі у виробленні та реалізації політичних рішень; узгодження інтересів як мети політики; власне управління, що розуміється як колективне рішення загальних проблем; відкритість публічного простору для зацікавлених учасників і ставка на узгодження як принцип прийняття рішень замість тиску.

Сучасні вітчизняні науковці, визначаючи публічну політику як сукупність об'єктивних соціальних структур (форма

розподілу ресурсів), так і сукупність суб'єктивних структур (легітимних практичних схем та понять), наводять такі її характеристики [21]:

- сукупність практичних акцій, превентивних заходів (попередження злочинності, наркоманії тощо), контролю, регуляції, публічного обговорення;
- ансамбль категорій соціальної перцепції (безпосереднє відображення об'єктивної дійсності органами відчуттів), соціальних класифікацій і ієрархій, визначення норм і девіації (відхилення від норми), оціночних суджень;
- публічна політика як дійсність об'єктивного порядку «оформлюється» легітимними практичними схемами, які є дійсністю суб'єктивного порядку [11, с. 110];
- публічна політика як програма дій, спрямована на розв'язання певної проблеми чи комплексу проблем, досягнення певної мети;
- напрям дії або утримання від неї. Обрані органами управління дії для розв'язання певної проблеми або комплексу проблем [22, с. 22];
- розглядають публічну політику в сукупності з плануванням і створенням комплексних програм розв'язання вагомих суспільних проблем [23, с. 5].

Питання характеристик публічної політики порушувалися в роботах Д. Жовнерика [6], який стверджує, що політика може вважатися публічною, якщо вона є прозорою, ефективною, а також націленою на вирішення проблем населення і користується його довірою, в результаті чого сама публічна політика виявляється тісно пов'язаною з поняттям суспільної участі в ухваленні владних рішень і є способом і результатом суспільної участі в процесі ухвалення життєво важливих для суспільства рішень. У цьому контексті Д. Жовнерик погоджується з думкою М. Ріттера, який центральним поняттям, що допомагає усвідомити і описати публічну сферу, вважає саме демократію участі, або партисипативну демократію: партисипативна і нормативна теорії демокра-

тії, говорить він, виходять з того, що постійна добровільна участь населення в політичному процесі є єдиною гарантією збереження справжньої демократії [24].

Розглядаючи процес формування публічної політики в Україні, О. Ричко наголошує на тому, що не інститути, а саме актори, які використовують останніх у своїх інтересах, відіграють провідну роль у формуванні ефективної публічної політики [25]. На основі проведеного аналізу О. Ричко визначає основні проблеми, які виникають у процесі формування публічної політики в Україні [25]:

- залучення громадян і суспільних об'єднань до реалізації державної політики шляхом здійснення пропаганди щодо важливості громадської позиції кожного громадянина як учасника суспільних відносин;
- висування й підтримка громадських ініціатив, що мають загальнодержавне, регіональне та місцеве значення і спрямовані на реалізацію конституційних прав, свобод та законних інтересів громадян і громадських об'єднань;
- активне проведення громадської експертизи проектів законів та інших нормативних правових актів;
- здійснення громадського контролю за діяльністю уряду, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- вироблення рекомендацій органам виконавчої влади та місцевого самоврядування під час визначення пріоритетів у сфері державної підтримки суспільних об'єднань та інших об'єднань громадян, діяльність яких спрямована на розвиток громадянського суспільства в Україні;
- надання інформаційної, методичної та іншої підтримки.

Фактично, як зазначає О. Ричко, становлення публічної політики є необхідною умовою демократизації суспільства, а саме системи зв'язків та відносин на макро- та мікросоціальних рівнях, що визначають зміст публічної політики як

форми репрезентації влади. При цьому сутність публічної політики за своєю природою стає причиною змін у державному управлінні. Сучасні демократичні перетворення та інші соціальні процеси, які відбуваються в Україні, створюють умови для зміни ролі державного апарату, виконавчої влади та державного управління в цілому. У результаті адаптації існуючої системи управління до умов постіндустріального, інформаційного суспільства, її переорієнтації на потреби громадян процес державного управління вийшов на якісно новий рівень відкритості та ефективності [25]. При цьому, на думку дослідника, показово, що в сучасних умовах розмова про публічну політику в Україні дедалі частіше розпочинається з позиції її неефективності [25]:

- неефективним є інститут виборів, оскільки зміна законодавчої бази при наближенні нових виборів звужує коло «прохідних»;
- неефективною є позиція поділу влади, адже виконавча влада часто диктує свої умови законодавчій;
- неефективним є інститут політичних партій, оскільки вони не відображають інтереси соціальних прошарків населення і, на відміну від західних політиків, бачать свою роль не у захисті громадян, а у «грі на публіку».

Схожої ж думки дотримується і О. Лазарева, підкреслюючи, що публічна політика є одним з головних атрибутів демократичного суспільства, необхідною умовою сталої демократії, адже політика реалізується як через державні інститути публічної влади, так і через суспільство. Влада, використовуючи сучасні методи формування громадської думки, намагається досягти ефективної мобілізації суспільства і, таким чином, змушена докладати зусилля для отримання зворотної реакції у формі суспільної підтримки у вирішенні проблеми [26; 27].

У свою чергу, істотним, на думку дослідників [6; 28], є те, що в обговоренні суспільних проблем об'єднуються як владні структури, так і суспільні об'єднання, як населення, так і бізнес, як органи місцевого самоврядування, так і іні-

ціативні люди. Діяльність цих різних груп може бути тимчасовою, і учасники процесу можуть навіть не підозрювати про наявність ще однієї ланки, зацікавленої у вирішенні того чи іншого питання, маючи на меті створення управлінського документа – стратегічного плану дій.

Якщо звернутися до наукового осмислення основних ознак держави, в межах якої здійснюється публічна політика, то слід зазначити, що в дослідницькій літературі сам феномен держави, державної влади та управління подається через поняття апарату держави. Зокрема, йдеться про те, що «основними складовими апарату державної влади та управління, тобто апарату державної влади, є органи законодавчої та виконавчої влади, суду, прокуратури тощо», зазначає А. Машков. «Апарат держави – важлива, але лише одна з ознак останньої. При цьому це така ознака, якої недостатньо, щоб сформувати не тільки поняття держави, а й навіть охопити механізм держави (поняття «механізм держави» вочевидь є більш вузьким, ніж поняття «держава», однак воно є більш широким, ніж апарат державної влади та управління)» [29].

Ознака, яка тут розглядається, зазначає далі А. Машков, тісно пов'язана з іншими ознаками держави, зокрема, з публічною владою, державним суверенітетом. Вона є результатом розгорнення та реалізації у дійсності публічно владних та суверенних якостей держави. При цьому влада, як правило, розуміється як здатність і можливість керувати поведінкою третіх осіб, впливати на їхню поведінку, нав'язувати свою волю, у тому числі і примусово. Тому, як підкреслює А. Машков, державна влада характеризується публічністю, оскільки реалізує державну владу державний апарат як особлива система органів і організацій, у яких працюють службовці-професіонали – чиновники, то, вочевидь, їхня функція – керування визначеною сферою громадського життя. Для цього чиновники наділені державно-владними повноваженнями, за допомогою яких вони здійснюють свої управлінські функції. Цими функціями в ідеалі є [29]: забезпечення погодженості індивідуальних дій членів співтовариства;

виявлення і реалізація їхніх загальних інтересів; врегулювання соціальних конфліктів і підтримка суспільного порядку. На думку інших українських дослідників [21], про публічну владу **слід говорити переважно в умовах демократії, коли** рівень розвитку громадянського суспільства достатньо високий, і державна влада поступається частиною своїх повноважень на користь органів місцевого самоуправління, і в цьому разі відбувається поєднання державної влади і громадянського самоврядування.

«Важливим аспектом у цьому контексті виявляється те, що, попри зазначене вище, державна влада виражає потреби, інтереси, волю не просто різних груп суспільства, а таких соціальних груп, які займають домінуюче місце у певному суспільстві, внаслідок чого в діяльності держави, а відповідно державного апарату влади та управління, можна знайти вираження саме стратних інтересів, що надавало та й надає нині державній владі, а поряд з тим і державі, з одного боку політичний, а з другого – стратний характер» [29]. Це спонукає дослідників до наведених функцій додати також такі: забезпечення просування у суспільну свідомість та реалізацію у життя настанов пануючої ідеології; захист пануючої у суспільстві політичної волі тощо.

При цьому актуалізується питання важливості інституційної значущості примусової влади, яка, втім, викликає певну критичну точку зору, зокрема [29]:

- через те, що вона характеризує державу винятково як примусовий інструмент, не беручи до уваги, що держава у своїй діяльності використовує не лише примус, а й переконання. При цьому реальний примус – це другорядний аспект діяльності держави. Це екстраординарна форма прояву держави в суспільних відносинах. Окремі форми державного примусу можуть тривалий час реально не впроваджуватись у життя;
- примусова влада держави є складовою частиною публічно-політичної влади, якою є державна влада. Тобто вона є похідним, а не самостійним явищем;

- «самостійна примусова влада» властива не лише державі, а й у певних межах кожній недержавній організації. Політичній партії, галузевій або іншій профспілці, молодіжній асоціації чи будь-якій іншій недержавній організації немає потреби випрошувати у держави дозвіл на застосування примусових заходів (виключення зі своїх рядів тощо) стосовно своїх членів, що порушують статутний порядок. Примусові заходи в цьому разі здійснюються недержавними організаціями самостійно, без будь-якого «державного уповноваження» та поза будь-яким державним контролем. При цьому примусові дії цих організацій спираються на закон (тобто є легальними) безпосередньо або опосередковано за рахунок делегування або легалізації цих дій у встановленому порядку (наприклад, реєстрація у встановленому порядку статуту громадської організації (політичної партії), який передбачає можливість виключення особи, яка порушила певні корпоративні правила цієї організації тощо);
- примусовий бік влади – це одна з характеристик будь-якої влади, а не лише державної.

Сутність публічної влади та її основні характеристики досліджувалися в роботах С. Вершиніної, П. Мінакова, Ю. Сорокіна та інших. Так, П. Мінаков [30] та Ю. Сорокін [31] визначають публічну владу як інституціоналізовану легальну соціальну владу, що реалізує артикульовані суспільні інтереси територіально-організованого співтовариства, консолідуючи останнє як цілісну систему відповідно до пануючих у суспільстві цінностей. С. Вершиніна [32] вважає, що влада, джерелом якої є населення, народ, суспільство, за своїм походженням є громадською, тобто публічною владою. На думку дослідниці, її публічний характер виявляється в тому, що сама здатність панувати є результатом консолідації окремих повноважень кожного члена суспільства і передачі їх новому публічному суб'єкту. Саме суспільство або його частина, створюючи публічного суб'єкта, визначають предмет

його відання і передають йому частину своїх повноважень на вирішення цих питань. Отже, за своєю природою публічна влада похідна від волевиявлення кожної людини – члена організованого співтовариства. При цьому людина виступає одночасно в двох аспектах: з одного боку, вона частина джерела публічної влади, суб'єкт, що делегує свої повноваження; а з іншого – об'єкт, на який буде спрямована публічна влада. За своєю природою публічна влада формальна і вимагає об'єктивізації у правових приписах від моменту появи (створення) публічного суб'єкта, до кожного конкретного випадку реалізації ним владних повноважень. Все, що пов'язано з публічною владою, повинно мати правову основу. Це гарантія її обов'язковості, загальності та легітимності.

П. Мінаков [30], розкриваючи сутність публічної влади, стверджує, що вона проявляється в наявності трьох форм (безпосереднє народовладдя, народне представництво, непередставницьке народовладдя (професійне управління) і в наявності чотирьох видів (публічна влада громадських об'єднань, муніципальна, державна, наддержавна). Якщо критерієм виокремлення форм влади є вид підстави здійснення суб'єктами влади відносин публічної влади, то підставою розподілу публічної влади на види служить певна політико-територіальна спільність людей, яка виступає в якості безпосереднього джерела влади відповідного виду. Здійснення кожного з чотирьох видів публічної влади можливе у всіх трьох формах, стверджує П. Мінаков.

Ю. Сорокін [31] детально досліджує принципи та механізми, що визначають ефективність функціонування публічної влади, зосереджуючи увагу на явищі корупції (система певних відносин, заснованих на протиправному обміні посадових осіб державного або приватного сектора із зацікавленими особами благами, при цьому отримання будь-яких незаконних вигод для цих осіб стає пріоритетним, веде до порушення обов'язків, покладених на них за статусом державної посадової особи або приватного працівника, що перешкоджає реалізації публічних інтересів.

Зважаючи на це, доцільно у визначенні сутності явища публічної політики розширити дослідницький контекст шляхом звернення до феномену публічності як такого, що охоплює не тільки сферу державної влади, але й безпосередньо реалізується в державі на основі синтезування різних типів влади, наявних у суспільстві, в межах вироблення публічної політики. Такий підхід дозволяє вказати на певні механізми вироблення та реалізації публічної політики, що представлена не тільки інститутами державної влади, але й інститутами громадянського суспільства, як важливі та невід'ємні елементи структури управління суспільним розвитком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'янчук О. «Державна політика» та «публічна політика» : варіант перехідного періоду // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – 2000. – Т. 18 : Політичні науки. – С. 31-36.
2. Кобець Р. Аналіз політики для потреб лобістської кампанії : навч. посіб. – К. : Фонд «Європа XXI», Т-во Лева, 2007. – 212 с.
3. Михеев В. Социальное партнерство и пути совершенствования публичной политики // Власть, 2005. URL: <http://www.transpress.ru>.
4. Сунгуров А. Публичная политика как поле взаимодействия и процесс принятия решений // Публичная политика – 2005; под. общ. ред. М. Горный, А. Сунгуров. – СПб.: НОРМА, 2006. – С. 7-15.
5. Беляева Н. Развитие концепта публичной политики : внимание «движущим силам» и управляющим субъектам // Полис. – 2011. – №4. – С. 72-87.
6. Жовнерик Д. Визначення меж публічної політики в умовах діяльності державних інститутів України // Наукові праці. – Т. 131. – Вип. 118 (Політологія). – С. 116-118.
7. Тертичка В. Механізм формування і здійснення державної політики // Вісник державної служби України. – 2000. – № 4. – С. 83-89.

8. Петровський М. Методологічні аспекти впровадження державної політики // *Державне управління : теорія і практика : електрон. наук. фаховий журнал*. – 2007. – № 2. – URL: www.academy.gov.ua
9. Парсонс В. Публічна політика : вступ до теорії і практики аналізу політики // пер. з англ. О. Дем'янука. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – 549 с.
10. Lasswell H. *Power and Society* / H. Lasswell, A. Kaplan. – New Haven: Yale University Press, 1970. – 315 p.
11. Шматко Н. Феномен публічної політики // *Соціологічне дослідження*. – 2001. – № 7. – С. 106-112.
12. *Democratic Governance and European Integration. Linking Societal and State Processes of Democracy* / Edited by R. Holzhaecker, E. Albaek. – Chentelhem, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 2007.
13. *Governance, Globalization and Public Policy* / Ed. By Kennett P. – Cheltenham, UK ; Northampton, MA, USA : Edward Elgar Publishing, Ltd., 2008. – 265 p.
14. Беляева Н. «Публічна політика» як термін, поняття і наукова категорія // *Електронна бібліотека «Громадянське суспільство»*. – URL: <http://www.civisbook.ru>
15. Ситник С. Між теорією та практикою публічної політики // *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. – Сер. 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 4. – С. 202-207.
16. Jones O. *An introduction to the study of public policy* / O. Jones. – Belmont : Duxbury Press, 1970. – 258 p.
17. Чемерис А. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України: практ. посіб. – К.: ТОВ «Софія-А». – 2012. – 80 с.
18. Публічна політика як соціальне явище : метод. рек. до практ. та семін. занять / уклад. С. Телешун. – К. : НАДУ, 2009. – 36 с.; Телешун С. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи // *Політичний менеджмент*. – 2009. – № 2. – С. 35-45.
19. Тертичка В. Суспільна політика : чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? // *Політичний менеджмент*. – 2007. – № 1 (22). – С. 10-23.
20. Кальниш Ю. Політична аналітика в державному управлінні : теоретико-методологічні засади : моногр. – К. : Вид-во НАДУ,

2006. – 272 с.
21. Борисевич С., Ткачук Р. Ідея «приватного» і «публічного» як основа публічного управління // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2011. – № 1. – С. – 17-23 (Сер. : Управління).
 22. Лесли Пал А. Аналіз державної політики // пер. з англ. – К. : Основи, 1999. – 422 с.
 23. Patton C. Basic Methods of Policy Analysis and Planning / Patton Carl V., Savick iDevid S. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1993. – 480 p.
 24. Общественная палата РФ как институт формирования публичной политики // Женщина и политика. Информационно-аналитический портал. URL: <http://www.wpolitika.ru>
 25. Ричко О. Вітчизняні аспекти науково-методологічного дослідження феномену публічної політики // Державне управління : теорія та практика: електрон. фах. журнал. – 2012. – № 2. – URL: <http://academy.gov.ua>
 26. Лазарева О. Засоби публічної політики в державному управлінні : зміст наукової проблеми // Демократичне врядування. – 2010. – Вип. 5. – С. 52-58.
 27. Лазарева О. Імплементція засобів публічної політики в державному управлінні України // Наукові праці: наук.-метод. журнал МДГУ ім. П. Могили. – 2011. – Т. 176. – Вип. 164. Державне управління. – С. 95-102.
 28. Чапала Г. Місцеве самоврядування і громадянське суспільство: проблема співвідношення // Право України. – 2004. – № 2. – С. 127-132.
 29. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Співвідношення та межі : курс лекцій / А. Машков. – К. : К.І.С., 2011. – 344 с.
 30. Минаков П. Публичная власть : политологический аспект : дис.. к. полит. н. : 23.00.01. – Уфа, 2007. – 198 с.
 31. Сорокин Ю. Публичная власть и интересы общества: проблемы взаимодействия : дис. ... к. ю. н : 12.00.01. – Москва, 2011. – 213 с.
 32. Вершинина С. Понятие публичной власти и ее взаимодействие с государственным принуждением // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 1. – С. 8-15.

REFERENCES

1. Dem'yanchuk, O. (2000). "Derzhavna polityka" ta "publichna polityka": variant perekhidnoho periodu ["State policy" and "public policy": variant of the transition period]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Kyievo-Mohylyans'ka akademiya" – Scientific Papers of NaUKMA*. Vols. 18: *Politychni nauky*. Pp. 31-36 [in Ukrainian].
2. Kobets', R. (2007). *Analiz polityky dlya potreb lobists'koyi kampaniyi [Analysis of politics for the needs of the lobbying campaign]*. K.: Fond "Yevropa KHKHI", T-vo Leva, p. 212 [in Ukrainian].
3. Mikheyev, V. (2005). Sotsial'noye partnerstvo i puti sovershenstvovaniya publichnoy politiki [Social partnership and ways to improve public policy]. *Vlast' – The Power*. Retrieved from <http://www.transpress.ru> [in Russian].
4. Sungurov, A. (2006). *Publichnaya politika kak pole vzaimodeystviya i protsess prinyatiya resheniy [Public policy as a field of interaction and decision-making process]*. Publichnaya politika – 2005; M. Gornyy, A. Sungurov (Eds.) – SPb.: NORMA. Pp. 7-15 [in Russian].
5. Belyayeva, N. (2011). Razvitiye kontsepta publichnoy politiki: vnimaniye "dvizhushchim silam" i upravlyayuchim sub'yektam [The Development of the Concept of Public Policy: Attention to "Driving Forces" and Managing Subjects]. *Polis*. No. 4, pp. 72-87 [in Russian].
6. Zhovneryk, D. Vyznachennya mezh publichnoyi polityky v umovakh diyal'nosti derzhavnykh instytutiv Ukrayiny [Determination of the boundaries of public policy in the conditions of activity of state institutes of Ukraine]. *Naukovi pratsi – Scientific works*. Vols. 118 (Politolohiya), (pp. 116-118) [in Ukrainian].
7. Tertychka, V. (2000). Mekhanizm formuvannya i zdiysnennya derzhavnoyi polityky [Mechanism of formation and implementation of state policy]. *Visnyk derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny – Bulletin of the Civil Service of Ukraine*. No. 4, pp. 83-89 [in Ukrainian].
8. Petrovs'kyi M. (2007). Metodolohichni aspekty vprovadzhennya derzhavnoyi polityky [Methodological aspects of the implementation of the state policy]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya i praktyka – Public administration: theory and practice*. No 2. Retrieved from www.academy.gov.ua [in Ukrainian].
9. Parsons, V. & Dem'yanchuk, O. (2006). *Publichna polityka: vstup do teorii i praktyky analizu polityky [Public Policy: Introduction to the The-*

- ory and Practice of Policy Analysis]. K.: Vyd. dim "Kyievo-Mohylyans'ka akademiya". P. 549 [in Ukrainian].
10. Lasswell, H., Kaplan, A. (1970). *Power and Society*. – New Haven: Yale University Press, p. 315 [in English].
 11. Shmatko, N. (2001). Fenomen publichnoy politiki [The Phenomenon of Public Policy]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya – Sociological Studies*. No. 7, pp. 106-112 [in Russian].
 12. Holzhaecker, R., Albaek, E. (Eds.) (2007). *Chentelhem Democratic Governance and European Integration. Linking Societal and State Processes of Democracy*. UK: Edward Elgar Publishing, Inc., [in English].
 13. Governance, Globalization and Public Policy / Ed. By Kennett P. – Cheltenham, UK ; Northampton, MA, USA : Edward Elgar Publishing, Ltd., 2008., p. 265 [in English].
 14. Belyayeva, N. "Publichnaya politika" kak termin, ponyatiye i nauchnaya kategoriya ["Public policy" as a term, concept and scientific category]. Elektronnaya biblioteka "Grazhdanskoye obshchestvo". – Retrieved from <http://www.civisbook.ru> [in Russian].
 15. Sytnyk, S. (2010). Mizh teoriyeyu ta praktykoyu publichnoyi polityky [Between Theory and Practice of Public Policy]. *Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplin – Political Sciences and methods of teaching socio-political disciplines*. Vol. 4, Pp. 202-207 [in Ukrainian].
 16. Jones, O. (1970). *An introduction to the study of public policy*. – Belmont: Duxbury Pres s. P. 258 [in English].
 17. Chemerys, A. (2012). Rozroblennyya ta upravlinnnyya proektamy u publichniy sferi: yevropeys'kyy vymir dlya Ukrayiny [Development and management of projects in the public sphere: European dimension for Ukraine]. K.: TOV "Sofiya-A". P. 80 [in Ukrainian].
 18. S. Teleshun (Ed.). *Publichna polityka yak sotsial'ne yavlyshche: metod. rek. do prakt. ta semin. zanyat'* (2009). [Public policy as a social phenomenon: a method. rivers to practice and semin occupation]. – K.: NADU, p. 36.; Teleshun S.. Efektyvne upravlinnnyya i publichna polityka yak napryam realizatsiyi politychnoyi vlady v umovakh kryzy. *Politychnyy menedzhment – Political management*. No. 2, pp. 35-45 [in Ukrainian].
 19. Tertychka, V. (2007). Suspil'na polityka : chy stala vona sferoyu naukovooho poshuku i prykladnykh doslidzhen' v Ukrayini? [Public policy: Has it become a field of scientific research and applied research in Ukraine?]. *Politychnyy menedzhment – Political management*. No. 1 (22), pp. 10-23 [in Ukrainian].

20. Kal'nysh, YU. (2006). *Politychna analityka v derzhavnomu upravlinni: teoretyko-metodolohichni zasady* [Political analytics in public administration: theoretical and methodological foundations]. K.: Vyd-vo NADU. P. 272 [in Ukrainian].
21. Borysevych, S., Tkachuk, R. (2011). Ideya "pryvatnoho" i "publichnoho" yak osnova publichnoho upravlinnya [The idea of "private" and "public" as the basis of public administration]. *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya – Scientific Herald of the Academy of Municipal Management*. No. 1, pp. – 17-23 (Ser.: Upravlinnya) [in Ukrainian].
22. Lesli Pal, A. (1999). *Analiz derzhavnoyi polityky* [Analysis of the state policy]. K.: Osnovy. P. 422 [in Ukrainian].
23. Patton, C. (1993). *Basic Methods of Policy Analysis and Planning* / Patton Carl V., Savicki Devid S. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall., p. 480 [in English].
24. Obshchestvennaya palata RF kak institut formirovaniya publichnoy politiki [Public Chamber of the Russian Federation as an institution for the formation of public policy]. *Zhenshchina i politika*. Informat-sionno-analiticheskiy portal. Retrieved from <http://www.wpolitika.ru> [in Russian].
25. Rychko, O. (2012). Vitchyznyani aspekty naukovo-metodolohichnoho doslidzhennya fenomenu publichnoyi polityky [Home aspects of scientific and methodological research of the phenomenon of public policy]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice*. No. 2. Retrieved from <http://academy.gov.ua> [in Ukrainian].
26. Lazaryeva, O. (2010). *Zasoby publichnoyi polityky v derzhavnomu upravlinnya: zmist naukovoyi problem* [The Means of Public Policy in Public Administration: The Context of a Scientific Problem]. *Demokratychnе vryaduvannya – Democratic Governance*. Vol. 5, pp. 52-58 [in Ukrainian].
27. Lazaryeva, O. (2011). *Implentatsiya zasobiv publichnoyi polityky v derzhavnomu upravlinni Ukrayiny* [The Impementation of Public Policy Tools in Ukraine State Administration]. *Naukovi pratsi: nauk.-metod. zhurnal MDHU im. P. Mohyly*. T. 176, vol. 164, pp. 95-102 [in Ukrainian].
28. Chapala, H. (2004). *Mistseve samovryaduvannya i hromadyans'ke suspil'stvo: problema spivvidnoshennya* [Local government and civil society: the problem of the ratio]. *Pravo Ukrayiny – The Law of*

- Ukraine*. No. 2, pp. 127-132 [in Ukrainian].
29. Mashkov, A. (2011). *Problemy teorii derzhavy i prava. Spivvidnoshennya ta mezhi [Problems of the theory of state and law. Ratios and boundaries]*. K.: K.I.S., p. 344 [in Ukrainian].
 30. Minakov, P. (2007). *Publichnaya vlast': politologicheskiy aspect [Public Authority: The Politological Aspect]*. *Candidate's thesis*. Ufa. P. 198 [in Russian].
 31. Sorokin, YU. (2011). *Publichnaya vlast' i interesy obshchestva: problemy vzaimodeystviya [Public authority and public interest: problems of interaction]*. Moskva. P. 213 [in Russian].
 32. Vershinina, S. (2010). *Ponyatiye publichnoy vlasti i yeye vzaimodeystviye s gosudarstvennym prinuzhdeniyem [The concept of public authority and its interaction with government coercion]*. *Vektor nauki TGU*. No. 1, pp. 8-15 [in Russian].

УДК 351: 811: 34. 028: 86 (477)

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).226–261

*Дарія Абрамова,
кандидат наук з державного управління,
науковий співробітник Житомирського державного
технологічного університету*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

У статті розкрито питання державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики, спрямованої на правовий захист національних меншин. Проаналізовано регіональний розріз забезпечення мовно-культурних прав національних меншин. Визначено фактори, якими характеризуються особливості етнополітичного розвитку України, та чинники, які здійснюють суттєвий вплив на мовну політику щодо забезпечення правового захисту національних меншин. Проаналізовано нормативно-правову базу, що є правовою основою забезпечення мовних прав національних меншин в Україні

Ключові слова: державне управління, державна політика, державна мовна політика, національні меншини.

The article deals with the issues of state administration of the legislative provision of language policy aimed at legal protection of national minorities. The regional section of the provision of language and cultural rights of national minorities is analyzed. The most obvious difference was found throughout an array of ethnic, linguistic, religious, religious, geopolitical, political and ideological orientations and priorities of various types of identity of citizens in specific regions. The factors determining the peculiarities of ethno-political development of Ukraine are determined. It is proved that the ethnic structure in the regions has a significant influence on the management of ethnic and national processes at the state level, and also plays a very important

role in shaping the specificity of the structure of actors in the process of public administration of language policy in these territories. The factors that have a significant impact on linguistic policy in resolving the linguistic issue and ensuring the legal protection of national minorities are outlined. Analysis of the regulatory framework, which is the legal basis to ensure the language rights of national minorities in Ukraine, as well as documents of international law. The ways of providing informational language needs of national minorities in Ukraine through the formally legal and practical tendencies are revealed. The role of bodies of state power and local self-government on material and financial support of mass media is revealed. The primary tasks of state administration bodies in realization of language policy, effective legal provision of language needs of national minorities are determined.

Key words: *public administration, state policy, state language policy, national minorities.*

Майбутній розвиток України та утвердження в ній демократії багато в чому залежить від належного забезпечення прав та інтересів національних меншин. Здійснення обґрунтованої мовної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства є однією з визначальних умов зміцнення інститутів правової держави, забезпечення захисту мовних прав національних меншин. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених розвитку законодавства про національні меншини, в управлінській науковій практиці недостатньо вивченим аспектом залишається значення державного регулювання мовної ситуації, зокрема правового захисту меншин, що й обумовлює віднесення зазначеної теми до пріоритетних наукових досліджень [1].

У нинішніх умовах відродження в Україні різних національних спільнот, сучасної еволюції концепції національно-культурної автономії та розвитку правового статусу національних меншин питання державного управління їх правовим захистом у сфері мовної політики набувають важливого практичного та теоретичного значення. Особливої актуальності набуває це твердження в умовах політичних подій

останніх років. Не виникає сумніву, що неефективний правовий захист інтересів цих груп населення в процесі здійснення мовної політики за певних умов може призвести до внутрішньодержавних конфліктів.

Питання державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики, спрямованої на правовий захист національних меншин, є вкрай актуальним для України як держави унітарної з поліетнічним складом населення. Кожна з представлених в Україні етнічних груп у той чи інший спосіб прагне зберегти свою мову, культурну спадщину, традиції, які, зрештою, формують основи національної ідентичності, забезпечують можливості для підтримки життєдіяльності й розвитку культури того чи іншого етносу, підтримки його соціальної й політичної спроможності [2]. Однією з головних умов для цього є законодавчо закріплені та підтримувані державою мовні права національних меншин.

Правовий захист мов національних меншин має, безумовно, політичні засади і пов'язаний із забезпеченням національної безпеки країни, створенням та збереженням клімату довіри між різними секторами суспільства, який повинен бути підкріплений відповідним правовим інструментом як на національному, так і на міжнародному рівні.

Як свідчить практика, ефективність регулювання найбільш складних і важливих суспільних відносин, до яких належить правовий мовний статус національних меншин у суспільстві, значно зростає, якщо воно здійснюється засобами правової політики. Адже, по-перше, це передбачає цілеспрямовану діяльність на засадах науково обґрунтованих механізмів, засобів і принципів досягнення стратегічних цілей і тактичних завдань держави та суспільства (і навпаки, це максимально виключає спонтанність, непередбачуваність, будь-які відхилення від визначених цілей) [3, с.6]. По-друге, формування правового захисту мов національних меншин є об'єктивною реакцією держави на потреби внутрішнього узгодження та упорядкування засад мовної політики.

Забезпечення права громадян, які представляють національні меншини, відбувається не тільки на загальнонаціональному, але й на регіональному рівні. Тому важливо прослідкувати і регіональний зріз забезпечення мовно-культурних прав **національних меншин**.

Отже, сфера державного управління правовим захистом національних меншин з питань мовної політики перебуває у стані динамічної трансформації та ускладнення, що відбувається і під державно-правовим впливом, і значною мірою обумовлена рядом внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на всі сторони соціально-культурного та громадсько-політичного життя національних меншин [4; 5, с. 141].

На формування відповідних нормативно-правових норм мовної політики щодо захисту прав національних меншин у сфері мовних відносин конкретного суспільства суттєвий вплив мають його національно-історичні традиції й звичаї, оскільки, як зазначає І. Царьков, «у кожного народу, який компактно проживає на одній території, є власний соціальний досвід: свої боги, свої звичаї і свої цінності» [6, с. 74]. Україна – гетерогенна держава як в етнічному, так і в мовному сенсі, де характерним є незбіг між етносами та їхніми мовами. Ці особливості етнополітичного розвитку України визначаються факторами, основні з яких:

- **культурно-етнографічний** – територію України можна умовно поділити на етнографічно-українські області центру і заходу та на зону «нових земель» – схід і південь;
- **соціально-історичний** – за цим критерієм розрізняються дві групи областей: ті, що входили до складу держав Центральної та Південно-Східної Європи, та області, які входили до складу Російської імперії;
- **конфесійні**: за ними суттєвою є межа між православними та греко-католиками (йдеться, передусім, про Закарпаття і Галичину) [7, с. 34].

Регіональні відмінності досить яскраво виражені у ментальності, способі життя, звичаях, історичній пам'яті населення Криму, Києва, Донбасу, Галичини, Буковини, Закар-

паття тощо [8, с. 389]. *Регіональний зріз дає можливість виявити найочевидніші розбіжності в усьому масиві етнічних, мовних, релігійно-конфесійних, геополітичних, політико-ідеологічних орієнтацій та пріоритетності тих чи інших типів ідентичності громадян у конкретних регіонах. Зокрема, для представників Донецька пріоритетними виявилися соціально-професійні, вікові, політико-ідеологічні й геополітичні (передусім із орієнтацією на радянське, російське) чинники ідентичності, тоді як для представників Львова – етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності [9, с. 39]. Це дає підстави для виявлення впливу конкретних особливостей на перспективи здійснення державної мовної політики в регіонах, забезпечення правового захисту національних меншин у цій сфері.*

Вагомий вплив на вирішення регіональної мовної проблеми держави справляє структура розселення етнічних спільнот у регіонах України, а також наявність внутрішньої потреби меншини підтримувати свою національну культуру та етнічну самобутність, мовна стійкість та мовний зсув у іншомовному оточенні тощо, етнічне відродження. Особливу роль для національних меншин відіграють такі чинники, як «мотив небезпеки» і так званий «принцип справедливості» в мовній політиці. Саме вони здійснюють значний вплив на мовну політику держави. Тому роль держави і її інститутів у сфері національної мовної політики визначається насамперед тим, що держава встановлює і регулює ці права національних меншин у межах своєї території [10, с. 47].

Ще одним об'єктивним чинником, на який не можна не звернути увагу, досліджуючи процес державного управління правовим захистом національних меншин України у мовних питаннях, є глобалізація. Її вплив відчувається у двох суперечливих тенденціях. З одного боку, глобалізація уніфікує і інтернаціоналізує населення. З іншого – вона, привносячи у життя посттоталітарної України елементи західної демократії, стимулює процеси культурного та духовного відродження, прагнення до національної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин [11, с. 235].

У процесі вироблення засад державної мовної політики щодо захисту мовних прав національних меншин важливу роль відіграє лінгвістичний ландшафт України, який є надзвичайно унікальним. Всі значні за чисельністю етнолінгвістичні меншини налічують разом менш ніж 2,4 млн. осіб (4,9 % всього українського населення) і являють собою різні громади, кожна з яких нараховує менш ніж 300 тис. осіб (менш ніж 1 % українського населення). Це зокрема: білоруси – 275,8 тис., молдовани – 258,6 тис., кримські татари – 248,2 тис., болгары – 204,6 тис., угорці – 156,6 тис., румуни – 151 тис., поляки – 144,1 тис., євреї – 103,6 тис., вірмени – 99,9 тис., греки – 91,5 тис., татари – 73,3 тис., роми – 47,6 тис., азербайджанці – 45,2 тис., грузини – 34,2 тис., німці – 33,3 тис. та гагаузи – 31,9 тис. У деяких областях відзначається значна присутність певних меншин (з географічної точки зору мова йде про найбільш тісне заселення): 98,1 % кримських татар мешкають в Автономній Республіці Крим; 96,8 % угорців – у Закарпатській області; 86,5 % гагаузів – в Одеській області; 84,7 % греків – у Донецькій області; 75,9 % румунів – у Чернівецькій області і 21,3% у Закарпатській області, та 73,7 % болгар – в Одеській області [12]. Невипадково Європейський Комітет експертів зазначив, що органи української влади у своїх заходах, які спрямовані на реалізацію положень Хартії регіональних мов і меншин, повинні особливо орієнтуватися на території, де мешкає значна кількість носіїв тієї чи іншої мови [13].

Крім цього, слід зазначити, що етнічна структура в регіонах здійснює суттєвий вплив не лише на управління етнічними та національними процесами на державному рівні, а й відіграє досить важливу роль у формуванні специфіки структури акторів процесу державного управління мовною політикою на цих територіях. У структурі органів виконавчої влади створені державні установи, діяльність яких спрямована на гарантування прав і свобод національних меншин, і, зокрема, їх мовних прав. Вони поділялися на дві групи. До першої групи належали органи державної влади, діяльність

яких спрямовувалась на гарантування захисту прав та свобод усіх громадян України. Другу групу становили спеціалізовані державні установи, діяльність яких пов'язана із забезпеченням гарантій захисту прав і свобод національних меншин (Державний комітет України у справах національностей і міграції, Комісія у справах осіб, депортованих за національною ознакою та Міжвідомча координаційна рада з питань етнополітики).

Увагу Європейського Комітету експертів привернули численні реорганізації та ротації в управлінських структурах України, що займалися питаннями мов меншин і мали негативний вплив на підготовку законодавчих реформ та розробку засад вирішення мовної проблеми [14]. Зокрема, ліквідація Міністерства у справах національностей і створення іншого органу, нижчого за статусом, навіть перетворення його на структурний підрозділ Міністерства юстиції, а потім – знову в Державний комітет України у справах національностей та міграції, не могли інакше як негативно вплинути на захист мовних прав національних меншин.

У формуванні й координації діяльності органів державного управління щодо вирішення мовної проблеми, етнонаціонального розвитку, поглиблення демократичних засад суспільства і забезпечення міжнаціональної злагоди важливою стало створення рад із представників громадських організацій національних меншин, які були утворені і діяли при більшості обласних державних адміністрацій [15]. Зокрема, відповідно до Указу Президента України від 19 квітня 2000 р. № 600/2000, з метою підвищення ролі громадських організацій національних меншин у процесі прийняття рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, поглиблення демократичних засад українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди, в Рівненській області була утворена рада представників громадських організацій національних меншин при голові обласної державної адміністрації як консультативно-дорадчий орган [16]. Її функції полягали у

сприянні формуванню толерантності та злагоди у міжнаціональних відносинах, внесенні пропозицій щодо вдосконалення законодавства України про національні меншини, механізмів його реалізації, контролю щодо забезпечення мовних прав національних меншин, потреб їх етнокультурного розвитку, сприянні розвитку етнокультурних і гуманітарних зв'язків між громадськими об'єднаннями національних меншин.

Таким чином, основними чинниками, які тією чи іншою мірою здійснювали суттєвий вплив на мовну політику щодо вирішення мовного питання та забезпечення правового захисту національних меншин, можна визначити:

- історичні передумови, які довгий час впливали на формування етнонаціонального складу населення України;
- мовне законодавство та законодавство, що регулює етнонаціональну політику в державі;
- чисельність тієї чи іншої меншини, її соціально-демографічний склад;
- ареал поширення та територія заселення (компактне чи дисперсне проживання, міська чи сільська місцевість) національностей України;
- вплив процесу глобалізації на мовну ситуацію в країні [17, с. 44].

Питання мовної політики щодо забезпечення захисту мовних прав національних меншин – це, насамперед, питання про формування цілісного й узгодженого поля законодавчого захисту низки колективних та індивідуальних прав національних меншин.

Слід зазначити, що з перших днів незалежного існування України органи державного управління з допомогою національного законодавства прагнули створити умови для рівноправного розвитку та активної участі в соціально-економічному та культурному житті представників усіх меншин, котрі разом з українцями становлять єдину етнонаціональну структуру суспільства. Прослідковується ряд етапів державного управління становленням та розвитком зако-

нодавства України про мовні права національних меншин. Перший етап розпочався від проголошення Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.) і тривав до прийняття Закону України «Про національні меншини в Україні» (25 червня 1992 р.). Другий етап настав після прийняття Закону України «Про національні меншини в Україні» і завершився прийняттям Конституції України (28 червня 1996 р.). Після прийняття Конституції України розпочався третій етап розвитку та становлення законодавства про мовні права національних меншин України [18, с. 54].

Норми національного законодавства щодо захисту мовних прав національних меншин в Україні містяться у Конституції України 1996 р., в інших правових актах та законах, зокрема таких, як: Декларація про державний суверенітет України (1990 р.), Акт проголошення незалежності України (1991 р.), Декларація прав національностей України (1991 р.), закони України «Про мови в Україні» (1989 р.), «Про свободу совісті і релігійні організації» (1991 р.), «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), «Про об'єднання громадян» (1992 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (1993 р.), «Про рекламу» (1996 р.), «Про звернення громадян» (1996 р.), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про видавничу справу» (1997 р.), «Про громадянство України» (1997 р.), «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (1997 р.), «Про освіту» (1999 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2004 р.) тощо, а також у Кримінальному, Кримінально-процесуальному, Цивільному, Цивільно-процесуальному та Сімейному кодексах України [19].

Важливою правовою основою забезпечення мовних прав національних меншин в Україні є також: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про гро-

мадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Протокол №12 до неї, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) та інші міжнародні документи, які, відповідно до ст. 9 Конституції України, стали складовою частиною національного законодавства.

Крім того, суттєве значення для захисту мовних прав національних меншин мають: Документ Копенгагенської ради – Конференції з питань людського виміру ОБСЄ (1990 р.); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Віденська декларація Конференції на вищому рівні Ради Європи (1993 р.); Рекомендації № 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.); Конвенція Співдружності Незалежних Держав про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.); Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (1996 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.) [20]. Характерною особливістю сучасного розвитку міжнародно-правового захисту мовних прав меншин слід вважати органічний взаємозв'язок між актами міжнародного права різного рівня, їхній гармонійний розвиток, формування як універсальних, так і регіональних систем регулювання мовної ситуації.

Важливим джерелом правового захисту мовних норм, що підлягають застосуванню в реалізації мовної політики, є також укладені і ратифіковані Україною двосторонні міжнародні договори про дружні відносини і співпрацю з багатьма зарубіжними країнами.

У своїй сукупності всі правові норми державної мовної політики спрямовані на збереження самобутності, мовної спадщини та гідності меншин, втілюються у таких формах:

- право меншин на існування;
- право користування здобутками власної культури і мови та їх розвитку;
- право меншин на забезпечення для них функціонування національних шкіл та інших навчальних закладів (у тому числі й вищої освіти) із викладанням рідною мовою та контролю за навчальними програмами;
- гарантії політичного представництва в органах, які визначають політику держави, як на виконавчому, так і на законодавчому рівнях;
- надання автономії з передачею меншинам права управляти своїми внутрішніми справами, принаймні у сфері культури, виховання, освіти, релігії, інформації, соціальних справ, із забезпеченням за допомогою субвенцій (на рівні культурної автономії, можливої як при дисперсному, так і при компактному проживанні меншини) та важелів оподаткування (на рівні територіальної автономії, можливої тільки при компактному проживанні меншин), коштів для виконання цих функцій [21].

Світовий досвід довів, що відмова від будь-яких форм дискримінації (зокрема відмова від негативного ставлення до меншин у політичній, соціальній, мовно-культурній сферах) сприяє політичній і соціальній стабільності держав. У статті 24 Конституції України передбачено, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Отже, Україна обрала шлях суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (стаття 1 Конституції України), яка «сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин» (стаття 11 Конституції України). Це шлях до демократичної Європи, в якій забезпечується самобутність усіх національних та етнічних груп [22, с. 540].

На сучасному етапі особливого значення набуває зміст мовної політики, спрямованої на забезпечення мовних прав національних меншин, як обов'язкова передумова досягнення міжнаціональної згоди та стабільного демократичного розвитку України. Але будь-які права будуть залишатися декларативними, якщо не знайдуть свого втілення на практиці. Реалізація мовної політики, спрямованої на захист мовних прав національних меншин, має будуватися за такими принципами:

- 1) принцип визнання та поваги прав окремої особи, прав національних меншин та прав будь-яких інших національно-етнічних спільнот [23];
- 2) принцип рівноправності;
- 3) принцип неприпустимості дискримінації національних меншин, проявів расизму, ксенофобії, антисемітизму [24];
- 4) принцип взаємопов'язаності та взаємозалежності прав і обов'язків національних меншин [25];
- 5) принцип універсальності та неподільності прав національних меншин [17];
- 6) принцип невід'ємності прав національних меншин [26, с. 38];
- 7) принцип подолання міжнаціональної напруженості шляхом взаємних консультацій, діалогу та пошуку компромісів [26, с. 39].

Слід зазначити, що деякі права можуть бути реалізовані лише індивідуально (право вільно обирати та відновлювати національність), інші – лише в складі національної меншини (право на створення національних громадських об'єднань тощо) [27, с. 54]. Проте окремі нормативно-правові акти, які входять до системи нормативно-правових гарантій захисту колективних прав та свобод національних меншин, мають розбіжності щодо норм права, які стосуються їх мовного статусу. Це насамперед стосується Закону України «Про мови в Україні». Норми цього Закону значною мірою суперечать нормам правового забезпечення розвитку національних меншин в Україні [28].

Особливе значення для надання національним меншинам в Україні конституційно-правового статусу мають процесуальні принципи мови судочинства та рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Усі види юридичної відповідальності як складової конституційно-правового статусу національних меншин в Україні мають бути тотожними юридичній відповідальності, яка є характерною і для конституційно-правового статусу громадян України.

Було б доцільним також передбачити у Кодексі України про адміністративні порушення адміністративну відповідальність осіб, які своїми висловлюваннями, публікаціями чи іншими діями (умисними чи ненавмисними) принижують або ображають національну гідність людини, виявляють упереджене ставлення до осіб з огляду на їх національно-етнічну приналежність, здійснюють будь-які інші дискримінаційні дії.

Члени Європейського Комітету експертів відзначали, що деякі закони, зокрема і закон 1992 р. «Про національні меншини» є застарілими [19]. Українські органи влади взяли зобов'язання підготувати правки і зробити нову редакцію закону. Крім цього, ведеться робота над проектом Концепції державної мовної політики України, визнано необхідність актуалізувати чинне мовне законодавство і представити на розгляд парламенту ряд нових законопроектів про захист прав національних меншин. Важливо також посилити процес адаптування національного законодавства до відповідних міжнародно-правових документів у сфері міжетнічних відносин та захисту прав меншин, зокрема Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Міжнародний експерт Б. Баурінг справедливо наголошує, що «ствердження принципів взаємодії культур та багатомовності слугуватиме усуненню будь-якого непорозуміння щодо цілей Хартії, яка жодним чином не намагається сприяти будь-якому розчленуванню мовних груп» [13].

Формуючи та здійснюючи мовну політику, спрямовану на вирішення мовного питання в Україні (особливо коли

йдеться про визначення пріоритетів етнокультурного, зокрема мовного розвитку, форм і способів захисту мовних прав національних меншин), органам державного управління слід ретельно враховувати особливості міжетнічної взаємодії між ними [29, с. 10].

Важливим напрямом здійснення мовної політики у сфері правового захисту національних меншин є діяльність органів державного управління із забезпечення їх можливостей проводити навчання рідною мовою. Відповідно до ст. 53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Сьогодні в Україні мовами національних меншин навчаються близько двох мільйонів дітей. За даними Міністерства освіти і науки, у державі діяли 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 – з румунською, 69 – з угорською, 12 – з кримсько-татарською, 4 – з польською, 9 – з молдовською, а також 2242 школи з двома і більше мовами викладання. У тих випадках, коли представники нацменшин не проживають компактно, для п'яти і більше дітей дозволялось відкривати в звичайних школах спецкласи [30].

Мови різних національних меншин, що проживали у Криму, діти освоювали у недільних школах, які відкривалися при загальноосвітніх школах, установах культури і національно-культурних центрах у Сімферополі, Джанкої, Керчі, Євпаторії, Феодосії, Ялті та інших містах. Унікальний експеримент був проведений у вересні 1999 р. у містечку Старий Крим Кіровського району, де 250 учнів поглиблено почали вивчати чужі для багатьох місцевих жителів мови: українську, грецьку, болгарську, вірменську та німецьку. До того ж спілкування на побутовому рівні російською та українською мовами стало неодмінним атрибутом міжетнічного спілкування [31].

Згідно з Державною програмою відродження й розвитку освіти національних меншин в Україні на 1994–2000 рр., для представників національних меншин, які дисперсно

проживали в Україні, відкривались недільні школи, відвідування в яких не обмежувалось віковим цензом. В Україні діяли 144 національні недільні школи, навчально-методичне забезпечення яких здійснювалось за сприяння місцевих органів управління освітою, відповідних національно-культурних та просвітницьких організацій [32].

Проте у деяких випадках, незважаючи на достатню кількість учнів та виконання всіх умов, батьки зіткнулися на практиці з небажанням місцевих органів влади сприяти забезпеченню освіти мовою меншини. Європейський Комітет експертів з цього приводу відзначив, що, на жаль, немає жодного ефективного правового засобу проти свавільної відмови місцевих органів влади [13]. Не повною мірою забезпечувались етнічні меншини друкованими виданнями, підручниками, довідковою та художньою літературою, у тому числі мовами національних меншин. Органам державного управління слід відкорегувати діяльність ромських навчальних центрів (недільні школи, садочки, студії, гуртки) в контексті загальної стратегії освітніх ініціатив Ромської програми, бо всі проекти 2000 р. виглядали надто розрізненими, в одному й тому ж регіоні виникали по кільканадцять однотипних шкіл чи студій. Для реалізації цієї програми важливо визначити поетапність, послідовність та фінансову адекватність підтримки навчально-просвітніх закладів ромів.

Як нами з'ясовано, до прав національних меншин належать: право створювати власні громадські організації, культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Таке право здійснюється представниками національних меншин у порядку, встановленому Законом України «Про об'єднання громадян». За сферами діяльності товариств та об'єднань національних меншин виділяються політична, соціальна, культурна, мовна, інформаційна, наукова та інші функції. За способами діяльності розрізняються такі функції, як: координаційна, охоронна, захисна, організаційна, забезпечення розвитку тощо. Механізм реалізації політичних, соціальних та мовних прав національних меншин в Україні здійснюєть-

ся на загальнодержавному, регіональному та територіальному рівнях [33].

Значна увага органів державного управління має бути приділена організації діяльності національних товариств. На сьогодні в Україні створені та активно діють більше тисячі національно-культурних товариств. Найчисельніші з них: російське, єврейське, польське, угорське, грецьке, болгарське. Всі вони входять до Асоціації національно-культурних об'єднань України. Мета діяльності Асоціації – забезпечення прав національних меншин, зокрема їх мовних прав, на рівні європейських та міжнародних стандартів [34].

Діяльність національно-культурних товариств і об'єднань спрямована на задоволення специфічних національних потреб і запитів у сфері культури, освіти, мови; на збереження й розвиток національної самосвідомості, традицій, звичаїв, історичної пам'яті свого народу. Ці організації сприяють збереженню самобутності національних меншин, задоволенню їх національно-культурних потреб, створюють додаткові можливості для спілкування між їх представниками. Такі громадські організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на проведення масових заходів, конкурсів, фестивалів, виставок, зборів, сприяти створенню національних газет, журналів, телепередач, відеофільмів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій та розширенню їх мережі.

На збагачення культури міжетнічного спілкування спрямована діяльність громадських об'єднань **єврейської етноспільноти**. Сучасні єврейські національні меншини в Україні є дуже різноманітними: євреї (йетудим), євреї бухарські (ісрол, яхуді), євреї пірські, євреї грузинські та ін. Вони створили понад 120 національно-культурних товариств, що засвідчує багатовекторність сучасного єврейського руху, але їх подальший розвиток гальмує відсутність єдиного координаційного центру єврейського життя [35, с. 275].

Важливе місце проблемі спілкування і взаємодії між етносами має відводитись у діяльності **німецьких націо-**

нально-культурних товариств. В Україні проживає понад 30 тис. німців. Найбільше – у Дніпропетровській, Одеській, Закарпатській областях. Компактними групами німці живуть на Донеччині, в Приазов'ї, на Миколаївщині та Одещині. Ними створено 33 національно-культурні організації, діяльність яких з 1992 р. координує Товариство німців України «Відергебурт». Об'єднання опікуються як задоволенням етнічних інтересів німців, а саме відродженням національних і культурно-мовних традицій, так і захистом мовних прав інших етнічних спільнот, які проживають в Україні [36].

Заслуговує на увагу досвід діяльності Спілки поляків України, яка своїм найважливішим завданням визначає протидію будь-яким міжнаціональним конфліктам і стереотипам, що порушують злагоду та гармонійне співіснування громадян України. У 1992 р. було засновано Федерацію польських товариств в Україні, до складу якої увійшло Культурно-просвітне товариство поляків з більшістю своїх місцевих осередків. Особливу активність Федерація проявляє в місцях компактного проживання польської меншини, зокрема на Житомирщині, Львівщині та Хмельниччині. Діяльність польських національно-культурних об'єднань спрямована на духовне відродження українських поляків та зміцнення основ культури мовного спілкування між представниками різних національностей [37, с. 43].

Збагаченням змісту етнічної і мовної культури переймаються і **грецькі національно-культурні товариства** (в них нараховувалося 91,5 тис. осіб.). Більшість представників грецької етноспільноти входять до Федерації грецьких товариств України з центром у Маріуполі. Крім того, діє Спілка греків України з центром у Донецьку. Два центри діють у Києві, зокрема Київське міське товариство греків та об'єднання «Еллада». Слід зазначити, що грецькі товариства взяли під опіку відновлення та збереження унікального музейного комплексу «Філіки Етерія» («Дружнє товариство») в Одесі. Осередки грецьких громад мають широку читацьку аудиторію національних газет «Еліни України» та «Елпіда» («Надія») [38].

На сьогодні у різних регіонах України діє 12 об'єднань ромів. Найстаріша – «Форумо ромен Україна-тар». Саме ця організація була ініціатором та організатором першого з'їзду громад ромів, який відбувся в Києві 7–8 червня 2000 р. Рішенням з'їзду було утворено нову організацію – Всеукраїнський конгрес громад ромів, який розпочав активну діяльність з метою задоволення соціально-культурних, мовно-просвітницьких та інформаційних потреб етнічних меншин ромів в Україні [39].

Значну роботу проводить Демократична спілка уторців України. Особливо відчутно простежується її діяльність у Закарпатській області, де громадяни уторської національності становлять понад 150 тис. Ефективні форми та засоби діяльності національно-культурних товариств щодо захисту і розвитку мовних традицій характерні для роботи інших загальноукраїнських організацій менших за чисельністю етносів, зокрема чехів, словаків, молдован, вірмен, гагаузів, грузинів, литовців [36].

Нині в Україні для задоволення культурно-мистецьких і мовних запитів національних меншин діє 95 центрів національних культур, а також будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії. Але залишається актуальною проблема створення Центру культур етнічних спільнот у кожному місті та забезпечення національно-культурних об'єднань приміщеннями на пільгових засадах. Водночас слід зазначити, що процес формування та діяльності національно-культурних товариств зазнає впливу й низки негативних явищ, серед яких:

- зниження культурно-потенційного рівня етнospільнот за рахунок еміграції національної інтелігенції за кордон;
- наростання кризових явищ у матеріальній і духовній сферах, коли невизначеність та екологічна нестабільність призводять до розбазарювання колективно створених цінностей, знецінення їх мовного продукту;
- звуження сфери застосування мов багатьох національностей.

Крім цього, з огляду на нові суспільні реалії, законодавство України щодо мовної політики у сфері прав національно-культурних товариств не можна вважати достатнім для забезпечення етнокультурних та мовних потреб національних меншин. Нормативні акти щодо цієї сфери не завжди узгоджені між собою, а нерідко суперечать один одному.

Серед важливих завдань органів державного управління є правове забезпечення інформаційних потреб національних меншин у сфері мовної політики. Керуючись законодавством «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про видавничу справу», інформаційні потреби національних меншин в Україні у цій сфері задовольняють ЗМІ національних меншин, які виходять як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. На місцевому рівні для сфери поширення мовних запитів зареєстровано 145 видань: 123 газети, 15 журналів, 3 бюлетені і альманахи. Серед видань, які виходять українською мовою, в Україні зареєстровано 4348 друкованих ЗМІ, російською – 2742, угорською – 10, болгарською – 2, польською – 5, румунською – 6, кримськотатарською – 4, німецькою – 3. Серед двомовних видань українською та іншими мовами в Україні виходить – 3530 назв газет та журналів, російською та іншими мовами – 3594, болгарською – 4, польською – 3, румунською – 4, на їдиш – 1, на ївриті – 1, кримськотатарською – 12, німецькою – 11, білоруською – 1, узбецькою – 1, ромською та караїмською по одній. Зокрема, Держкомнацміграції України виступив співзасновником 7 газет, що видаються мовами національних меншин, зокрема вірменською «Арагац», єврейською «Єврейські вісті», польською «Дзенник Кійовські», болгарською «Роден край», румунською «Конкордія» і «Зоріле Буковіней», кримськотатарською «Голос Криму» [40].

Крім того, забезпечення інформаційних потреб національних меншин щодо мовних запитів в Україні здійснюється також громадськими організаціями, які користуються правом створювати незалежні ЗМІ. Діяльність останніх переваж-

но залежить від підтримки влади і спонсорської допомоги меценатів. На регіональному рівні для національних меншин друкуються газети, які видаються без підтримки держави: це загальноукраїнські газети «Форум націй» і «Наша Батьківщина»; на регіональному рівні: для греків – «Елліни України» (м. Маріуполь), ромів – «Романі Яг» (м. Ужгород), угорців – «Карпаті Ігаз Со» (м. Ужгород), поляків – «Котвіца» (м. Миколаїв), словаків – «Підкарпатський словак», румунів – «Дачія» (м. Ужгород), азербайджанців – «Голос Азербайджану» (м. Київ), євреїв – «Хадашот» (м. Київ), німців – «Німецький канал» (м. Київ), татар – журнал «Дуслик» (м. Київ), для поляків – «Газета Львувська» (м. Львів), росіян – «Русский вестник» (м. Львів), білорусів – «Весткі з Белорусі» (м. Львів). Згідно з українським законодавством, публікації у ЗМІ не повинні ставати основою для дискримінації за етнічною, мовною, расовою чи конфесійною ознаками, поширювати ксенофобію, що може призвести до загострення міжнаціональних відносин.

Забезпечення інформаційних мовних потреб національних меншин в Україні здійснюється також системою державного телерадіомовлення, діяльність в межах якої фінансується з державного бюджету. Подібна практика дає позитивні результати, зокрема в Закарпатській області. Але значні проблеми існують з виготовленням, розповсюдженням і трансляцією мовних програм для національних меншин недержавними телерадіокомпаніями.

У цілому в процесі реалізації мовної політики, спрямованої на задоволення інформаційних мовних потреб національних меншин, чітко простежуються дві тенденції – формально-правова і практична [41, с. 39]. Як позитивний факт слід відзначити, що жодна з національних меншин практично не натрапила на штучні правові перешкоди при заснуванні власних засобів масової інформації. Водночас на практиці засоби масової інформації, засновані громадськими організаціями меншин, змушені долати величезні труднощі матеріального і фінансового характеру, перебороти які їм часто не вдається, що призводить до припинення випуску видань.

Тому органи державної влади і місцевого самоврядування мають вживати дієвих заходів щодо матеріальної і фінансової підтримки засобів масової інформації, створення необхідних умов для розвитку друкарської справи громадських організацій національних меншин. В інформаційно-виховній і культурно-моральній сферах підвищенню ефективності мовної політики держави має сприяти організація постійного моніторингу динаміки соціального життя національних меншин, спрямованого на виявлення найбільш актуальних проблем, які потребують відповідних правотворчих рішень.

Європейський Комітет експертів звернувся до органів влади з проханням провести консультації з носіями мов національних меншин, маючи на меті визначення їх потреб та побажань, які стосуються задоволення інформаційних потреб, а також внести ясність щодо критеріїв, які застосовуються щодо прийняття рішення про надання фінансової підтримки організації телетрансляцій, видань тієї чи іншої газети мовою меншини [13].

Серед першочергових завдань органів державного управління в реалізації мовної політики щодо ефективного правового забезпечення мовних потреб національних меншин є підготовка педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів. У статті 7 Закону «Про національні меншини в Україні» наголошується, що держава має вживати заходів для підготовки цих кадрів через мережу навчальних закладів, а також державні органи на основі міждержавних угод, сприяти національним меншинам у підготовці спеціалістів в інших країнах [42].

При сприянні органів державного управління в Сімферополі системно проводилась підготовка вчителів початкових класів для кримськотатарських шкіл. Щорічно більше 100 вчителів кримськотатарської мови проходили курси перепідготовки в Республіканському інституті підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, які викладають в угорськомовних за-

гальноосвітніх навчальних закладах, здійснювалась в Ужгородському національному університеті, Мукачівському державному університеті та Закарпатському угорському інституті імені Ф. Ракоці ІІ. У Закарпатському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти регулярно проводились навчально-методичні семінари та курси.

В Одеській області підготовка вчителів молдовської мови та підвищення їх професійного рівня здійснювалась в Одеському національному університеті імені І. Мечникова, Білгород-Дністровському педагогічному училищі Південноукраїнського державного педагогічного університету та Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. Курси підвищення кваліфікації вчителів були організовані на базі Одеського обласного інституту удосконалення вчителів. Крім того, вчителі початкових класів мали можливість підвищувати свою кваліфікацію у закладах післядипломної освіти Республіки Молдова.

Підготовка вчителів польської мови здійснювалась на базі Львівського, Житомирського, Хмельницького та Волинського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Крім цього, викладачі польської мови з Чернівецької та Житомирської областей мали можливість пройти педагогічну перепідготовку в Польщі.

Підготовка викладачів румунської мови проводилась у Чернівецькій та Закарпатській областях, Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича, Ужгородському національному університеті, Мукачівському державному університеті, педагогічних коледжах Чернівецької та Закарпатської областей, Чернівецькому обласному науково-методичному інституті післядипломної освіти та в Закарпатському інституті післядипломної освіти. Викладачів мови та літератури національних меншин готували загалом у 15 навчальних закладах України [8, с. 239].

Але нестача кваліфікованих викладачів мовами національних меншин ще відчувається у значній мірі. Європейський Комітет експертів справедливо зазначив, що це вико-

ристовується іноді органами влади як аргумент для відмови у відкритті або залишенні учбових закладів з навчанням мовами меншин. Він закликав українську владу *вжити активних заходів, з метою забезпечити наявність достатньої кількості відповідним чином підготовлених викладачів із знанням мов меншин* [43, с. 200].

Успішне вирішення питань забезпечення правового захисту національних меншин значною мірою залежить і від фінансових ресурсів, необхідних для реалізації мовної політики. На жаль, недостатнє виділення бюджетних коштів на задоволення культурних, мовно-освітніх потреб національних меншин свідчить про те, що не виконуються положення частини третьої ст.119 Конституції України, відповідно до якої місцеві державні адміністрації повинні забезпечувати виконання державних і регіональних програм національно-культурного розвитку корінних народів і національних меншин у місцях їх компактного проживання.

В основному діяльність громадських організацій національних меншин в реалізації мовних запитів здійснюється за рахунок членських внесків та спонсорської допомоги. Злободенною залишається проблема надання приміщень, які перебувають у державній та комунальній власності для проведення громадськими організаціями національних меншин своїх культурно-просвітницьких заходів. Нині із 1300 національних громад, які функціонують в Україні, забезпечені приміщеннями на правах власності або оренди лише близько 600 громадських об'єднань [44]. Все це потребує більш суттєвої фінансової підтримки, оскільки у тому обсязі, що надається зараз, вона не задовольняє потреби носіїв мов меншин.

Актуальною залишається необхідність визначення правових засад екстериторіальної самоорганізації етнічних спільнот, введення представницьких органів національних меншин у політико-правове поле, вироблення правових механізмів взаємодії між цими органами і органами державної влади та місцевого самоврядування в реалізації мовної

політики. Представники національних товариств і самі національні меншини добре усвідомлюють той факт, що більшість проблем, які сьогодні стоять перед ними у цій сфері, будуть успішно вирішуватись залежно від того, наскільки активно вони залучатимуть своїх представників в органи влади різних рівнів.

Слід зазначити, що існує три рівні політичної участі національних меншин в реалізації мовної політики:

– латентний, на якому перебувають більшість національних меншин. Здебільшого вони лише формально заявили про своє існування, цей рівень характеризується розпорошеністю в діяльності національних меншин щодо забезпечення своїх мовних прав;

– організаційний, на цьому рівні перебувають 38 національних меншин, які створили власні громадські організації, активно розвивають інтеграційні процеси. На цьому рівні політичної мобілізації національні меншини є активними як у внутрішньо-державних, так і у міждержавних процесах в питаннях реалізації мовної політики та захисту своїх мовних прав;

– політичний рівень – до цього рівня доходять лише окремі національні меншини. Переважно це численні національні меншини, які створили власні політичні рухи та партії, беруть участь у виборах різних рівнів і в політичному житті держави. На цьому рівні перебувають російська національна меншина і кримські татари, які створили власні політичні рухи та партії. Однак результати свідчать, що на названому рівні прослідковуються дезінтеграційні процеси в етнічному та мовному полі та посилюється суспільно-політичний поділ [26, с. 40].

Цілком очевидно, що надання можливості спільної участі у функціях влади на різних, не лише місцевих рівнях, зміцнення співпраці із державою щодо реалізації мовної політики буде сприяти налагодженню конструктивного міжнаціонального діалогу. Інтенсивна політична інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси три-

ває, тим самим буде значно посилюватися їх роль і у суспільно-політичному житті країни. Але, незважаючи на те, що значну кількість представників національних меншин обрано депутатами різних рад, вони вважають недостатнім їх представництво на виборних посадах в органах влади та місцевого самоврядування. Особливо це стосувалось кримських татар, які прямо пов'язували нерозв'язаність своїх соціально-економічних та мовних проблем з відсутністю достатнього доступу до політичних важелів державного управління.

Слід зазначити, що правовий захист мовних запитів національних меншин в усіх регіонах України здебільшого реалізується. На національні меншини поширюються усі права, свободи і обов'язки, що поширюються на всіх громадян України [45, с. 179]. Проте, як свідчать реалії, певна невирішеність на законодавчому рівні деяких аспектів мовної політики ускладнює їх забезпечення в повсякденному житті суспільства.

Є ряд невирішених питань: нерівність соціальних, культурних, демографічних потенціалів різних національних меншин; політичні спекуляції на етнопатріотичній тематиці; відсутність помітних зрушень у відродженні мови та культури національної більшості; динамічність змін в етноконфесійній структурі населення; присутність чинників зовнішнього впливу на стан мовної політики держави; суперечливість вітчизняної законотворчості у питаннях, які торкаються захисту мовних прав національних меншин. Це суттєво ускладнює застосування положень законів, які так чи інакше торкаються сфери мовної політики, і, відповідно, викривлює самі процедури забезпечення й захисту прав національних меншин [46].

Сформоване законодавче поле мовної політики, спрямоване на вирішення мовної проблеми, не є вільним від суперечностей, що разом з низьким рівнем її інституційного забезпечення, відсутністю процесуальних можливостей захисту та відновленням порушених мовних прав не завжди гарантує їхню реалізацію. Зокрема, положення Конституції

України про державну мову та інші мови, як і положення інших законів та підзаконних актів, хоча і відповідають міжнародним стандартам та зберігають свою актуальність, у повній мірі не виконуються [47, с. 22].

Негативно впливає на стан правового захисту національних меншин недосконалість механізмів практичної реалізації правових, соціальних та організаційно-фінансових засад, спрямованих на відродження їхньої етнічної та мовної самобутності. Зокрема, потребує удосконалення національне законодавство у сфері міжнаціональних відносин та адаптація його положень до міжнародно-правових стандартів Європейського Союзу [48].

Подальше посилення ефективності забезпечення правового захисту національних меншин потребує прийняття нової Концепції державної мовної політики, яка дасть правовотворцям, державним службовцям єдине розуміння принципів, цілей, напрямів цієї політики.

Практика розробки засад мовної політики, спрямованої на державний захист мовних прав національних меншин, вимагає, зокрема, уточнення принципів формування дорадчих органів із представників національних меншин при органах державного управління та місцевого самоврядування, виділення спеціальних коштів з державного бюджету для потреб національних меншин, механізмів реалізації представниками національних меншин своїх мовних прав безпосередньо та через національні громадські об'єднання, а також форм реалізації положень чинного законодавства щодо національно-культурної автономії.

Слід зазначити, що формування цілісної законодавчої бази у сфері забезпечення мовних прав національних меншин не буде можливим без вироблення системи стратегічних пріоритетів у сфері етнонаціональної, мовної політики [49, с. 81–91]. Є необхідність у прийнятті нового Закону «Про мови України». У ньому відповідно до Конституції України повинні визначатись порядок застосування мов держави, принципи мовної політики та її обов'язки щодо забезпечен-

ня конституційного права людини на вільне використання мов. У законі слід передбачити, що кожна людина має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань. Кожна людина повинна мати право звертатися за захистом своїх мовних прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Актуальним завданням для органів державного управління постає необхідність подальших розробок загальнотеретичних проблем мовної політики щодо представників різних національностей, що мешкають у країні. Результати таких досліджень можуть бути використані при внесенні змін та доповнень до існуючого законодавства та при розробці державних програм розвитку та захисту мовних прав національних меншин та корінних народів України.

Подальші заходи з підвищення ефективності державного управління, забезпечення мовної політики у сфері захисту прав національних меншин мають стати важливими чинниками становлення і розвитку України як правової і демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семьоркіна О. Дослідження чинного законодавства України у сфері забезпечення прав національних меншин та народів // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – К.: УНЦД, 2004. – С. 169–187
2. Фадеев В. Задоволення етнокультурних потреб національних меншин в Україні: нормативно-правове забезпечення. URL: www.old.niss.gov.ua/book/2004_html/009.html
3. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми: концептуалізації та підвищення ефективності // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : наук.-практ. конф., 5 груд. 2012 р.: аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2013. – С. 5–25.

4. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. – К. : Фоліант, 2005. – 633 с.
5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 р.: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – 254 с.
6. Царьков И. И. Развитие правовопонимания в европейской традиции права. – С-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2006. – 346 с.
7. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 24–37.
8. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
9. Маланчук О. Соціальна ідентифікація в сучасній Україні // Дух і літера. – 2003. – №11 – 12. – С. 36–47.
10. Лопушанська О.В. Адміністративно-правове регулювання мовної політики: питання теорії та стан реалізації // Адвокат – 2013. – № 4 (151). – С. 46–48.
11. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посіб.– К.: Логос, 2008. – 392 с.
12. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.
13. Застосування Хартії в Україні. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо застосування Хартії Україною. URL: [www.council.of.Europe.ECRML\(2010\)](http://www.council.of.Europe.ECRML(2010))
14. Заремба О. В., Римаренко С. Ю. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 276–279.
15. Леонова А. О. Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 63–70.
16. Про раду представників громадських організацій національних меншин при голові Рівненської обласної державної адміністрації. URL: www.lawua.info/jurdata/dir262/dk_262678
17. Механізми державного регулювання розвитку соціогуманітарної сфери: наук. розробка / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситнік та ін.– К. : НАДУ 2012. – 52 с.
18. Історичний досвід залучення національних меншин та розбудова Української держави // Державність. – 1994. – № 1–2. – С. 52–58.

19. Захист прав національних меншин в Україні: зб. нормативних і правових актів. – К.: Держкомнацміграції, АНКАОУ, 2003. – 388 с.
20. Алмаші М. М. Захист прав національних меншин в Україні за міжнародним правом // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів: Ін-т внутр. справ при НАВС України. – 2003. – С. 269–273.
21. Антонович М. Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно-правові стандарти // Право України. – 2004 – №6. – С. 9–12.
22. Конституційне право України: підруч. / [за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського]. – К.: видавн. Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
23. Заєць В. А. Механізм реалізації прав і свобод національних меншин України. URL : www.ua/article/pravoviy_konsultant.html
24. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – Ст. 403.
25. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Офіційний вісник України 2008. – № 93. – Ст. 3103.
26. Биков О. М. Права та свободи національних меншин України у ХХ столітті // Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ. – 2007. – №1. – С. 36–43.
27. Бугаєв С. Право національних меншин на представництво: актуальні проблеми законодавчого забезпечення в Україні // Вибори та демократія : науково-просвітницький правничий журнал. – 2005. – № 1(3). – С. 51–59.
28. Биков О. М. Внутрішньодержавні нормативно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні // Право України. – 2007. – № 8. – С. 25–32.
29. Євтух В.Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства // Етнічні спільноти України : довідник. – К. : Фенікс, 2001. – С. 4–13.
30. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 195 с.
31. Дрожжина С. В. Місце мультикультуралізму в сучасному українському соціумі. URL: www.culturalstudies.in.ua
32. Сергеева О. Ю. Конституційно-правові засади регулювання мовних відносин в Україні (1991-2006 рр.) // Державне будівництво. – 2007. – № 1; Ч. 1. URL: www.kbuara.kharkov.ua.
33. Шульга М. Національні меншини України під захистом держа-

- ви // Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квіт.
34. Послужний Л. За мир і злагоду // Голос України. – 2005. – 27 січ. – С. 4.
 35. Лозинський Р. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд): моногр. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 474 с.
 36. Діяльність національно-культурних товариств України на сучасному етапі. URL: <http://www.lib.chdu.edu.Methodser/87/ua/81>
 37. Національні меншини України: Інф. довідник / [упоряд.: І. І. Пилипенко, А. І. Осауленко]. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. – 96 с.
 38. Клименко Н. Мовні проблеми грецької меншини в Україні. URL: <http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/26.html>
 39. Тучинський В. А. Українсько-молдавські зв'язки та переселення молдавського народу на південь України з найдавніших часів до кінця XIX століття // Україна: минуле, сьогодні, майбутнє: зб. наук. праць. – К. – 1999. – С. 60–69.
 40. Алмаші М. М. Захист інформаційних прав національних меншин в Україні // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2003. – Вип. 22. – С. 175–178.
 41. Вишняк О. І. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – С. 34–48.
 42. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-ХІІ // Голос України. – 1992. – 16 лип.
 43. Закон України «Про розвиток і застосування мов в Україні»: проект // Бюлетень. Державний комітет у справах національностей та міграції. – К.: 1999. – 216 с.
 44. Національні відносини в Україні у XX ст.: зб. документів і матеріалів / [упоряд. М. І. Панчук, І. Л. Гошуляк, С. С. Діброва та ін.] – К.: Наукова думка, 1994. – 558 с.
 45. Конституційне законодавство України: законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення: зб. нормативних актів / автори-упорядники: С. В. Лінецький, М. І. Мельник, А. М. Ришелюк. – К.: Атіка, 2000. – 896 с.
 46. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

47. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / [за ред. Ю. Бестерс-Дільгер]. – К.: КМА, 2008. – 363 с.
48. Аблетіоров Р. Проблеми законодавчого врегулювання державної політики щодо забезпечення прав корінних народів та національних меншин України // Розробка державної політики. Аналітичні записки. – К.: Вид-во «К.І.С.», – 2002. – С. 7–11.
49. Колісник В. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого вдосконалення // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С. 81–91.

REFERENCES

1. Sem'orkina, O. (2004). *Doslidzhennya chynnoho zakonodavstva Ukrainy u sferi zabezpechennya prav natsional'nykh menshyn ta narodiv* [Investigation of the current legislation of Ukraine in the field of ensuring the rights of national minorities and peoples]. Aktual'ni pytannya vitchyznyanoi etnopolityky: shlyakhy modernizatsiyi, vrakhuvannya mizhnarodnoho dosvidu. K.: UNTSD, pp. 169–187 [in Ukrainian].
2. Fadyeyev, V. *Zadovolennya etnokul'turnykh potreb natsional'nykh menshyn v Ukraini: normatyvno-pravove zabezpechennya* [Satisfaction of Ethnic and Cultural Needs of National Minorities in Ukraine: Regulatory and Legal Framework]. Retrieved from www.old.niss.gov.ua/book/2004_html/009.html [in Ukrainian].
3. Rudnyeva, O. M., Yarmysh, O. N. (2013). *Pravova polityka Ukrainy: stan, problemy: kontseptualizatsiyi ta pidvyshchennya efektyvnosti* [The Legal Policy of Ukraine: Condition, Problems: Conceptualization and Increasing Efficiency]. *Pravova polityka Ukrainy: kontseptual'ni zasady ta mekhanizmy formuvannya – Legal policy of Ukraine: conceptual foundations and mechanisms of formation: Analytical Report on Scientific Practical Conference*. K.: NISD. Pp. 5–25 [in Ukrainian].
4. Loyko, L. (2005). *Hromads'ki orhanizatsiyi etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehitymnist', diyal'nist'* [Public organizations of ethnic minorities in Ukraine: nature, legitimacy, activity]. K.: Foliant., p. 633 [in Ukrainian].
5. *Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrainy v 2012 r.: Shchorichne Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoyi Rady Ukrainy* (2012). [About the Internal and External Situation of Ukraine in 2012:

- Annual epistle of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine*]. K.: NISD. P. 254 [in Ukrainian].
6. Tsar'kov, I. I. (2006). *Razvitiye pravoponimaniya v yevropeyskoy traditsii prava* [Development of legal thinking in the European tradition of law]. S-Pb.: Yurid. tsentr Press. P. 346 [in Russian].
 7. Kryvyts'ka, O. (2005). *Konfliktnyy vymir etnonatsional'noho rozvytku Ukrayiny* [Conflict Measurement of Ethnonational Development of Ukraine]. *Politychnyy menedzhment – Political Management*. No. 2 (11), pp. 24–37 [in Ukrainian].
 8. Nahorna, L. (2008). *Rehional'na identychnist': ukrayins'kyi kontekst* [Regional identity: Ukrainian context]. K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. P. 405 [in Ukrainian].
 9. Malanchuk, O. (2003). *Sotsial'na identyfikatsiya v suchasniy Ukrayini* [Social Identity in Contemporary Ukraine]. *Dukh i litera*. No. 11 – 12, pp. 36–47 [in Ukrainian].
 10. Lopushans'ka, O.V. (2013). *Administratyvno-pravove rehulyuvannya movnoyi polityky: pytannya teorii ta stan realizatsi* [Administrative-legal regulation of language policy: issues of theory and implementation]. *Advokat*. No. 4 (151), pp. 46–48 [in Ukrainian].
 11. Vitman, K. M. (2008). *Modeli etnonatsional'noyi polityky post-sotsialistychnykh krayin* [Models of Ethnic Policy of Post-Socialist Countries]. K.: Lohos. P. 392 [in Ukrainian].
 12. Yevtukh, V. B., Troshchyns'kyi, V. P., Halushko, K. YU., Chernova, K. O. (2004). *Etnonatsional'na struktura ukrayins'koho suspil'stva* [Ethnonational structure of Ukrainian society]. K.: Naukova dumka. P. 344 [in Ukrainian].
 13. *Zastosuvannya Khartiyyi v Ukrayini. Rekomendatsiya Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo zastosuvannya Khartiyyi Ukrayinoyu* [Application of the Charter in Ukraine. Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the application of the Charter by Ukraine]. Retrieved from [www.council.of.Europe.ECRML\(2010\)](http://www.council.of.Europe.ECRML(2010)) [in Ukrainian].
 14. Zarembo, O. V., Rymarenko, S. YU. (2008). *Rol' zovnishnikh chynnykiv u polityzatsiyi movnykh problem. Movna sytuatsiya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom*. [The role of external factors in the politicization of language problems. The language situation in Ukraine: between conflict and consensus.]. K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, pp. 276–279. [in Ukrainian].
 15. Leonova, A. O. (2005). *Diyal'nist' koordynatsiynykh i konsul'tatyvno-doradchykh orhaniv z pytan' etnonatsional'noyi poli-*

- tyky [Activities of coordination and consultative and advisory bodies about issues of ethno-national policy]. *Politychnyy menedzhment*. No.3 (12), pp. 63–70 [in Ukrainian].
16. *Pro radu predstavnykiv hromads'kykh orhanizatsiy natsional'nykh menshyn pry holovi Rivnens'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi* [The Council of Representatives of Public Organizations of National Minorities under the Head of Rivne Oblast State Administration]. Retrieved from www.lawua.info/jurdata/dir262/dk262678 [in Ukrainian].
 17. Troshchyns'kyi, V. P., Skurativs'kyi, V. A., Sytnik, P. K. (2012). *Mekhanizmy derzhavnogo rehulyuvannya rozvytku sotsiohumanitarnoyi sfery* [Mechanisms of state regulation of the development of the socio-humanitarian sphere]. K.: NADU. P. 52 [in Ukrainian].
 18. *Istorychnyy dosvid zaluchennya natsional'nykh menshyn ta rozbudova Ukrayins'koyi derzhavy* (1994). [Historical Experience of Attracting National Minorities and Building the Ukrainian State]. *Derzhavnist' - Statehood*. No. 1–2, pp. 52–58 [in Ukrainian].
 19. *Zakhyst prav natsional'nykh menshyn v Ukrayini* (2003). [Protection of the rights of national minorities in Ukraine]. *Zb. normatyvnykh i pravovykh aktiv*. K.: Derzhkomnatsmihratsiyi, ANKAOU. P. 388 [in Ukrainian].
 20. Almashi, M. M. (2003). *Zakhyst prav natsional'nykh menshyn v Ukrayini za mizhnarodnym pravom* [Protection of the rights of national minorities in Ukraine under international law]. *Visnyk L'vivs'koho instytutu vnutrishnikh sprav*. L'viv: In-t vnutr. sprav pry NAVS Ukrayiny. Pp. 269–273. [in Ukrainian].
 21. Antonovych, M. (2004). *Prava natsional'nykh menshyn v Ukrayini: natsional'ne zakonodavstvo ta mizhnarodno-pravovi standarty* [Rights of National Minorities in Ukraine: National Law and International Legal Standards]. *Pravo Ukrayiny – The Law of Ukraine*. No. 6, pp. 9–12 [in Ukrainian].
 22. Todyky, YU. M., Zhuravs'koho, V. S. (Eds.), (2002). *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny* [Constitutional Law of Ukraine]. K.: vydavn. Dim “In Yure”. P. 544 [in Ukrainian].
 23. Zayets', V. A. *Mekhanizm realizatsiyi prav i svobod natsional'nykh menshyn Ukrayiny* [Mechanism of realization of rights and freedoms of national minorities of Ukraine]. Retrieved from www.ua/article/pravoviy_konsultant.html [in Ukrainian].
 24. *Zaklyuchnyy akt Narady z bezpeky ta spivrobitnytstva v Yevropi 1975 r.* (2005). [Final Act of the Conference about Security and

- Cooperation in Europe 1975]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny – Official bulletin of Ukraine*. No. 4, p. 403 [in Ukrainian].
25. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny 1948 r. (2008). [Universal Declaration of Human Rights 1948]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny – Official bulletin of Ukraine*. No. 93, p. 3103 [in Ukrainian].
 26. Bykov, O. M. (2007). *Prava ta svobody natsional'nykh menshyn Ukrayiny u XX stolitti [Rights and freedoms national minorities of Ukraine in the XX century]*. *Visnyk Odes'koho in-tu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Odessa State University of Internal Affairs*. No. 1, pp. 36–43 [in Ukrainian].
 27. Buhayev, S. (2005). Pravo natsional'nykh menshyn na predstavnytstvo: aktual'ni problemy zakonodavchoho zabezpechennya v Ukrayini [The Right of National Minorities to Representation: Current Problems of Legislative Support in Ukraine]. *Vybory ta demokratiya: naukovo-prosvitnyts'kyi pravnychyy zhurnal – Elections and Democracy: Science and Education Law Journal*. No. 1(3), pp. 51–59 [in Ukrainian].
 28. Bykov, O. M. (2007). Vnutrishn'oderzhavni normatyvno-pravovi harantiyi zabezpechennya prav ta svobod natsional'nykh menshyn v Ukrayini [Intranational normative-legal guarantees of ensuring the rights and freedoms of national minorities in Ukraine]. *Pravo Ukrayiny – The Law of Ukraine*. No. 8, pp. 25–32. [in Ukrainian].
 29. Yevtukh, V. B. (2001). *Tendentsiyi etnonatsional'noho rozvytku ukraïns'koho suspil'stva [Trends in ethno-national development of Ukrainian society]*. *Etnichni spil'noty Ukrayiny: dovidnyk*. K.: Feniks. Pp. 4–13 [in Ukrainian].
 30. *Natsional'nyy sklad naseleennya Ukrayiny ta yoho movni oznaky. Za danymy Vseukraïns'koho perepysu naseleennya 2001 roku (2003)*. [National composition of the population of Ukraine and its linguistic features. According to the All-Ukrainian Population Census of 2001]. K.: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny. P. 195 [in Ukrainian].
 31. Drozhzhyna, S. V. *Mistse mul'tykul'turalizmu v suchasnomu ukraïns'komu sotsiumi [The place of multiculturalism in modern Ukrainian society]*. Retrieved from www.culturalstudies.in.ua [in Ukrainian].
 32. Serhyeyeva, O. YU. (2007). Konstytutsiyno-pravovi zasady rehulyuvannya movnykh vidnosyn v Ukrayini (1991-2006 rr.) [Constitutional and legal principles regulation of language relations in Ukraine (1991-2006)]. *Derzhavne budivnytstvo – The State building*. No. 1; CH. 1. Retrieved from www.kbuapa.kharkov.ua [in Ukrainian].

33. Shul'ha, M. (1995). *Natsional'ni menshyny Ukrayiny pid zakhystom derzhavy* [National Minorities of Ukraine under the Protection of the State]. Ukrayina. Yevropa. Svit [in Ukrainian].
34. Posluzhnyy, L. (2005). *Za myr i zlahodu* [For Peace and Conciliation]. Holos Ukrayiny. P. 4 [in Ukrainian].
35. Lozyns'kyy, R. (2008). *Movna sytuatsiya v Ukrayini (suspil'no-geohrafichnyy pohlyad)* [Language situation in Ukraine (social and geographical view)]. L'viv: Vydavn. tsentr LNU im. I. Franka, p. 474 [in Ukrainian].
36. Diyal'nist' natsional'no-kul'turnykh tovarystv Ukrayiny na suchasnomu etapi [Activities of national-cultural societies of Ukraine at the present stage]. *lib.chdu.edu*. Retrieved from <http://www.lib.chdu.edu>. Metodser/87/ua/81 [in Ukrainian].
37. Pylypenko, I. I., Osaulenko, A. I. (Eds.). (1995). *Natsional'ni menshyny Ukrayiny* [National Minorities of Ukraine]. K.: Holov. spetsializ. red. lit. movamy nats. menshyn Ukrayiny. P. 96 [in Ukrainian].
38. Klymenko, N. *Movni problemy hrets'koyi menshyny v Ukrayini* [Language problems of the Greek minority in Ukraine]. Retrieved from <http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/26.html> [in Ukrainian].
39. Tuchyns'kyy, V. A. (1999). *Ukrayins'ko-moldavs'ki zv'nyazky ta pereselennya moldavs'koho narodu na pivden' Ukrayiny z naydavnishykh chasiv do kintsya KHIKH stolittya* [Ukrainian-Moldovan relations and migration of the Moldavian people to the south of Ukraine from ancient times to the end of the nineteenth century]. Ukrayina: mynule, s'ohodennya, maybutnye: zb. nauk. prats' – Ukraine: Past, Present, Future: a collection of scientific papers. K. Pp. 60–69 [in Ukrainian].
40. Almashi, M. M. (2003). *Zakhyst informatsiynykh prav natsional'nykh menshyn v Ukrayini* [Protection of Information Rights of National Minorities in Ukraine]. *Derzhava i pravo : zb. nauk. pr. Yurydychni i politychni nauky*. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Vol. 22, pp. 175–178 [in Ukrainian].
41. Vyshnyak, O. I. (2008). *Metodyky sotsiolohichnykh doslidzhen' funkcionuvannya ta statusu mov v Ukrayini* [Methods of Sociological Research of Functioning and Status of Languages in Ukraine]. *Movna sytuatsiya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom*. K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. Pp. 34–48 [in Ukrainian].
42. Pro natsional'ni menshyny v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 25.06.1992 r. № 2494-KHII (1992). [National Minorities in Ukraine: Law of Ukraine dated June 25, 1992 No. 2494-XII]. *Holos Ukrayiny – Voice of Ukraine* [in Ukrainian].

43. *Zakon Ukrayiny «Pro rozvytok i zastosuvannya mov v Ukrayini»* (1999). [*The Law of Ukraine “The Development and Use of Languages in Ukraine”*]. Byuletyn'. Derzhavnyy komitet u spravakh natsional'nostey ta mihratsiyi. P. 216 [in Ukrainian].
44. Panchuk, M. I., Hoshulyak, I. L., Dibrova, S. S. (Eds.). (1994). *Natsional'ni vidnosyny v Ukrayini u KHKH st.* [*National Relations in Ukraine in the 20th Century*]. K.: Naukova dumka. P. 558 [in Ukrainian].
45. Linets'kyi, S. V., Mel'nyk, M. I., Ryshelyuk, A. M. (2000). *Konstytutsiynе zakonodavstvo Ukrayiny: zakonodavchi akty, komentar, ofitsiynе tлумachennya* [*Constitutional Law of Ukraine: Legislative Acts, Commentary, Official Interpretation*]. K.: Atika. P. 896 [in Ukrainian].
46. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. (2009). *Zahal'na teoriya derzhavy i prava* [*General theory of state and law*]. KH.: Pravo. P. 584 [in Ukrainian].
47. Besters-Dil'ger, YU. (Eds.), (2008). *Movna polityka ta movna sytuatsiya v Ukrayini: analiz i rekomendatsiyi* [*Language policy and the language situation in Ukraine: analysis and recommendations*]. K.: KMA. P. 363 [in Ukrainian].
48. Abletiorov, R. (2002). *Problemy zakonodavchoho vrehulyuvannya derzhavnoyi polityky shchodo zabezpechennya prav korinnykh narodiv ta natsional'nykh menshyn Ukrayiny* [*Problems of the legislative regulation of the state policy about the rights of indigenous peoples and national minorities of Ukraine*]. Rozrobka derzhavnoyi polityky. Analitychni zapysky. K.: Vyd-vo “K.I.S”, pp. 7–11 [in Ukrainian].
49. Kolisnyk, V. (1998). *Pravove rehulyuvannya movnykh vidnosyn v Ukrayini ta problemy yoho podal'shoho vdoskonalennya* [*Legal regulation of linguistic relations in Ukraine and problems of its further improvement*]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. No. 4, pp. 81–91 [in Ukrainian].

Наукове видання

**ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

Збірник наукових праць

Випуск 1 (22)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

Коректура: *Середа Л.І.*

Технічна редакція: *Хохол Т.І., Артёмова А.А.*

Комп'ютерна верстка, обкладинка: *Кокіна Р.С.*

Підписано до друку 06.05.2019. Гарнітура Palatino Linotype.
Формат 60x84/16. Ум.друк.арк.15,2. Зам. № _____. Тираж 100 прим.

Виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Г36 **Геополітика України: історія і сучасність:** збірник наукових праць. Вип. 1 (22). / ред.кол.: Ю.В. Данилець (гол.ред.), І.В. Артёмов, С.В. Віднянський та ін. Ужгород: ДВНЗ «УЖНУ», 2019. 262 с.

ISSN 2078-1431

DOI:10.24144/2078-1431.2019.1(22)

УДК 327 (477)